

T.C.

SİVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ

EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

ORTAÖĞRETİM SOSYAL ALANLAR EĞİTİMİ ANABİLİM DALI

**ORTAOKUL SOSYAL BİLGİLER DERS KİTAPLARINDA SELÇUKLU
TARİHİ ANLATIMININ TARİH ÖĞRETİMİ AÇISINDAN
DEĞERLENDİRİLMESİ**

Ahmet KÜSGÜN

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Recep ERCAN

Sivas

2024

**ORTAOKUL SOSYAL BİLGİLER DERS KİTAPLARINDA SELÇUKLU
TARİHİ ANLATIMININ TARİH ÖĞRETİMİ AÇISINDAN
DEĞERLENDİRİLMESİ**

Ahmet KÜSGÜN

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi

Eğitim Bilimleri Enstitüsü

Lisansüstü Eğitim, Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Anabilim Dalı İçin Öngördüğü

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Olarak Hazırlanmıştır.

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Recep ERCAN

Sivas

Eylül - 2024

KABUL VE ONAY

Ahmet KÜSGÜN'ün hazırlamış olduğu “Ortaokul Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Selçuklu Tarihî Anlatımının Tarih Öğretimi Açısından Değerlendirilmesi” başlıklı bu çalışma, 16.08.2024 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Ana Bilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Dr. Öğr. Üyesi Alper EYİNÇ (Başkan)

Prof. Dr. Recep ERCAN (Danışman)

Dr. Öğr. Üyesi Rukiye GÖGEN (Üye)

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

.... / /

Prof. Dr. Murat BURSAL

Enstitü Müdürü

ETİK SÖZÜ

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Tez Yazım Kılavuzu (Yönerge) nda belirtilen kurallara uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda ilgili eserlere, bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu ve atıfta bulunduğum eserlerin tümünü kaynak olarak gösterdiğimi,
- Bütün bilgilerin doğru ve tam olduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Tezin herhangi bir bölümünü, Cumhuriyet Üniversitesi veya bir başka üniversitede, bir başka tez çalışması olarak sunmadığımı; beyan ederim.

.../.../2024

Ahmet KÜSGÜN

ÖZET

KÜSGÜN, Ahmet., Ortaokul Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Selçuklu Tarihî Anlatımının Tarih Öğretimi Açısından Değerlendirilmesi, Yüksek Lisans Tezi, Sivas, 2024.

Bu çalışma ortaokul sosyal bilgiler ders kitaplarında Selçuklu tarihî ile ilgili konuların öğretiminde karşılaşılan güçlükler üzerine odaklanmıştır.

Tarih, insanlar için bir hafıza görevi üstlenir. Tarih bilincini taşıyan insanlar geçmişe bakarak geleceği inşa eder. Bu bilince sahip olanların oluşturduğu bir millet, millî özelliğini muhafaza eder ve geleceğe emin adımlarla yürür. İnsanların geleceği inşa edebilmesi, milletlerin dağılmayıp millî olma vasıflarını muhafaza edebilmeleri için tarih öğretimi oldukça önemlidir. Türkiye’de tarih öğretimi ilköğretimde başlamaktadır. İlköğretim kapsamında yer alan ortaokullarda tarih öğretimi sosyal bilgiler derslerinde yapılmaktadır. Tarih öğretimi yapılırken de birtakım sorunlarla karşılaşmaktadır. Bu sorunların kaynağının öğretim programları ve ders kitapları olduğu, literatür incelemeleri ve ders öğretmenlerinin gözlemleriyle, tespit edilmiştir. Çalışmada, tarih öğretiminde karşılaşılan güçlüklerin kaynaklarından biri olarak kabul edilen sosyal bilgiler ders kitaplarında yer alan Selçuklu tarihî içeriği tarih öğretimi açısından değerlendirilmiştir. Bu amaçla ders kitaplarında yer alan ilgili içerik analize tabi tutulmuştur. Bu bağlamda ders kitapları; gelişim, öğrenme ve kavram öğretimi, öğretimin temel ilkeleri, içerik, dil ve anlatım, görsel unsurlar ve ölçme değerlendirme yönünden incelenmiştir. Yapılan inceleme sonucunda tespit edilen eksikliklerin giderilmesi yönünde öneriler geliştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tarih Öğretimi, Sosyal Bilgiler Öğretimi, Selçuklu Tarihî Öğretimi

ABSTRACT

KÜSGÜN, Ahmet., Evaluation of Seljuk History Narration in Middle School Social Studies Textbooks in Terms of History Teaching, Master Degree Thesis, Sivas, 2024.

This study focuses on the difficulties encountered in teaching topics related to Seljuk History in secondary school social studies textbooks.

History serves as a memory for people. People who are conscious of history build the future by looking at the past. A nation formed by those who have this consciousness preserves its national characteristic and walks confidently into the future. History teaching is very important for people to be able to build the future, for nations not to disintegrate and to preserve their nationality. In Turkey, history teaching starts in primary education. In secondary schools within the scope of primary education, history teaching is carried out in social studies courses. Some problems are encountered during history teaching. It has been determined that the source of these problems are curricula and textbooks through literature reviews and observations of course teachers. In this study, the content of Seljuk History in social studies textbooks, which is accepted as one of the sources of difficulties encountered in history teaching, was evaluated in terms of history teaching. For this purpose, the relevant content in the textbooks was analysed. In this context, textbooks were analysed in terms of development, learning and concept teaching, basic principles of teaching, content, language and expression, visual elements and assessment and evaluation. As a result of the analysis, suggestions have been developed to eliminate the deficiencies identified.

Key Words: History Teaching, Social Studies Teaching, Seljuk History Teaching

ÖNSÖZ

Türk milletinin evlatlarının, insanlığın başlamasından günümüze kadar her dönemde destan yazarak var olmuş atalarının tarihini doğru şekilde öğrenebilmelerine katkıda bulunabilmek hedefiyle başlamış olduğum çalışmayı tamamlamanın kıvancını duyuyorum. Üzerine çok fazla çalışma yapılmamış olduğuna üzülererek şahit olduğum Selçuklu tarihî öğretiminin her geçen gün daha da önem kazanacağına inanıyorum. Çalışmamı İklim-i Rum olarak adlandırılan bu toprakları Türkiye yapıp, Türkiye’yi bize cennet vatan olarak miras bırakan kutlu ruhlara ithaf ediyorum. Bu mirasa sahip çıkacak nesillerin yetiştiğini bilmenin mutluluğunu yaşıyorum.

Çalışmam boyunca desteğini hiçbir zaman esirgemeyen, “bir hocadan fazlası” olarak nitelendirmenin dahi az kalacağı kıymetli hocam Sayın Prof. Dr. Recep ERCAN’a teşekkür ediyorum. Tez savunması esnasında pozitif enerjilerini yansıtan ve çalışmaya katkıda bulunan Sayın Dr. Öğretim Üyesi Alper EYİNÇ ve Sayın Dr. Öğretim Üyesi Rukiye GÖGEN’e şükranlarımı sunuyorum.

Verdikleri emekle bugüne gelmemi sağlayan aileme ayrıca teşekkür ederim. En nadide teşekkürü elbette; her an yanımda olan, zora düşmeme bir an olsun müsaade etmeyen ruh eşim Ayşe KÜSGÜN’e sunarım. Oyun zamanını teze kaptıran ve buna büyük sabır gösteren oğlum Göktürk ile henüz olan bitenin farkında olmayan ama bir gün muhakkak bu satırları okuyacak olan kızım İlbilge’ye de teşekkürlerin en tatlısını sunarım.

Ahmet KÜSGÜN

Sivas - 2024

İÇİNDEKİLER

ETİK SÖZÜ.....	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT.....	v
ÖNSÖZ	vi
İÇİNDEKİLER	vii
GÖRSELLER DİZİNİ	xi
KISALTMALAR	xiii
BÖLÜM 1	1
1. GİRİŞ	1
1.1. Problem Durumu	1
1.2. Problem Cümlesi	2
1.3. Araştırmanın Amacı ve Önemi	2
1.4. Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları	3
BÖLÜM 2	4
2. KURAMSAL ÇERÇEVE İLE İLGİLİ ARAŞTIRMALAR	4
2.1. Gelişim ve Öğrenme	4
2.2. Piaget'nin Bilişsel Gelişim Kuramı	5
2.2.1. Duyusal – Motor Dönem	5
2.2.2. İşlem Öncesi Dönem	6
2.2.3. Somut İşlemler Dönemi.....	6
2.2.4. Soyut İşlemler Dönemi.....	7
2.3. Kavram Öğretimi	7
2.4. Öğretim İlkeleri.....	8
2.4.1. Çocuğa Görelik İlkesi.....	8
2.4.2. Yakından Uzağa İlkesi	9

2.4.3. Kolaydan Zora, Basitten Karmaşığa İlkesi.....	10
2.4.4. Somuttan Soyuta İlkesi.....	10
2.4.5. Bilinenden Bilinmeyene İlkesi	11
2.4.6. Yaparak Yaşayarak Öğrenme İlkesi.....	11
2.4.7. Açıklık İlkesi	11
2.4.8. Aktüalite (Güncellik) İlkesi.....	12
2.4.9. Ekonomiklik İlkesi	12
2.5. Tarih Öğretimi Nedir?.....	13
2.6. Tarih Öğretiminin Amaçları.....	14
2.7. Tarih Öğretiminde Karşılaşılan Sorunlar	16
2.8. Sosyal Bilgiler Dersinin Doğuşu ve Gelişimi	17
2.9. Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programında Tarih Öğretimi	18
2.10. Sosyal Bilgiler Ders Kitapları	23
2.10.1. Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında İçerik	25
2.10.2 Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Dil ve Anlatım.....	25
2.10.3. Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Görsel Unsurların Kullanılması	26
2.10.4. Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Haritaların Kullanımı	27
2.10.5. Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Fotoğraf ve Temsilî Resim Kullanımı	28
2.10.6. Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Ölçme Değerlendirme	28
2.11. Selçuklu Tarihî	29
2.11.1. Selçukluların Kökeni	29
2.11.2. Dandanakan Savaşı.....	30
2.11.3. Pasinler Savaşı.....	31
2.11.4. Doğu'nun ve Batı'nın Sultanı Tuğrul Bey	32
2.11.5. Ani Kalesi'nin Fethi	32
2.11.6. Malazgirt Savaşı	33

2.11.7. Sultan Alparslan'ın Vefatı ve Melikşah Dönemi	34
2.11.8. Sultan Sencer Dönemi ve Selçuklu Devleti'nin Sona Ermesi.....	34
2.11.9. Birinci Dönem Türk Beylikleri ve Anadolu'nun Türkleşmesi.....	35
2.11.10. Türkiye Selçuklu Devleti.....	36
2.11.11. Kılıçarslan Dönemi ve I. Haçlı Seferi	36
2.11.12. Miryokefalon Savaşı.....	38
2.11.13. Aleaddin Kaykubat Dönemi	38
2.11.14. Köseadağ Savaşı.....	39
2.11.15. Türkiye Selçukluları Döneminde Kültürel Hayat	40
2.12. İlgili Araştırmalar	42
BÖLÜM 3	47
3. YÖNTEM	47
3.1. Araştırmanın Modeli	47
3.2. Veri Toplama Kaynağı.....	47
3.3. Verilerin Analizi.....	48
BÖLÜM 4	50
4. BULGULAR VE YORUM.....	50
4.1. Ders Kitaplarının Gelişim ve Öğrenme İlkeleri ve Kavram Öğretimi Bağlamında Değerlendirilmesi.....	51
4.2. Ders Kitaplarının Öğretim İlkeleri Bakımından Değerlendirilmesi.....	58
4.2.1. Ders Kitaplarında Çocuğa Görelik İlkesi	58
4.2.2. Ders Kitaplarında Yakından Uzağa İlkesi.....	60
4.2.3. Ders Kitaplarında Kolaydan Zora Basitten Karmaşığa İlkesi	60
4.2.4. Ders Kitaplarında Somuttan Soyuta İlkesi	61
4.2.5. Ders Kitaplarında Bilinenden Bilinmeyene İlkesi.....	64
4.2.6. Ders Kitaplarında Yaparak Yaşayarak Öğrenme	65

4.2.7. Ders Kitaplarında Açıklık İlkesi.....	65
4.2.8. Ders Kitaplarında Aktüalite (Güncellik) İlkesi	66
4.2.9. Ders Kitaplarında Ekonomiklik İlkesi.....	67
4.3. Ders Kitaplarında İçerik	67
4.4. Ders Kitaplarında Dil ve Anlatım	76
4.5. Ders Kitapları Görsellerinin İncelenmesi.....	81
4.5.1. Ders Kitaplarında Haritaların Değerlendirilmesi	82
4.5.2. Ders Kitapları Fotoğraf İnceleme	87
4.5.3. Ders Kitapları Temsilî Resim İnceleme	94
4.6. Ders Kitaplarında Ölçme Değerlendirme	104
BÖLÜM 5	112
5. SONUÇ VE ÖNERİLER.....	112
KAYNAKÇA.....	123

GÖRSELLER DİZİNİ

Görsel 1: Sosyal bilgiler dersi öğretim programı öğrenme alanları ve süreleri.....	21
Görsel 2: Sosyal bilgiler 5. sınıf ders kitabı sayfa 49 (Evirgen vd. 2022: 49).....	53
Görsel 3: Sosyal Bilgiler 5. sınıf ders kitabı sayfa 49 (Evirgen vd. 2022: 49).....	53
Görsel 4: Sosyal Bilgiler 5. sınıf ders kitabı sayfa 183 (Evirgen vd. 2022: 183).....	54
Görsel 5: Sosyal bilgiler 6. sınıf ders kitabı sayfa 79 (Yıldırım vd. 2022: 79).....	56
Görsel 6: Sosyal bilgiler 6. sınıf ders kitabı sayfa 82 (Yıldırım vd. 2022: 82).....	57
Görsel 7: Sosyal bilgiler 6. sınıf ders kitabı sayfa 85 (Yıldırım vd. 2022: 85).....	57
Görsel 8: Sosyal bilgiler 6. sınıf ders kitabı sayfa 80 (Yıldırım vd. 2022: 80).....	59
Görsel 9: Sosyal bilgiler 6. sınıf ders kitabı sayfa 90 (Yıldırım vd. 2022: 90).....	59
Görsel 10: Sosyal bilgiler 6. sınıf ders kitabı sayfa 81 (Yıldırım vd. 2022: 81).....	62
Görsel 11: Sosyal bilgiler 6. sınıf ders kitabı sayfa 90 (Yıldırım vd. 2022: 90).....	63
Görsel 12: Sosyal bilgiler 6. sınıf ders kitabı sayfa 88 (Yıldırım vd. 2022: 88).....	64
Görsel 13: Sosyal bilgiler 6. sınıf ders kitabı sayfa 79 (Yıldırım vd. 2022: 79).....	65
Görsel 14: Sosyal bilgiler 5. sınıf ders kitabı sayfa 57 (Evirgen vd. 2022: 57).....	68
Görsel 15: Sosyal bilgiler 6. sınıf ders kitabı sayfa 83 (Yıldırım vd. 2022: 83).....	70
Görsel 16: Sosyal bilgiler 6. sınıf ders kitabı sayfa 88 (Yıldırım vd. 2022: 88).....	73
Görsel 17: Sosyal bilgiler 6. sınıf ders kitabı sayfa 89 (Yıldırım vd. 2022: 89).....	74
Görsel 19: Sosyal bilgiler 6. sınıf ders kitabı sayfa 84 (Yıldırım vd. 2022: 84).....	84
Görsel 20: Sosyal bilgiler 6. sınıf ders kitabı sayfa 87 (Yıldırım vd. 2022: 87).....	86
Görsel 21: Sosyal bilgiler 6. sınıf ders kitabı sayfa 85 (Yıldırım vd. 2022: 85)	89
Görsel 22: Sosyal bilgiler 6. sınıf ders kitabı sayfa 85 (Yıldırım vd. 2022: 85).....	89
Görsel 23: Sosyal bilgiler 6. sınıf ders kitabı sayfa 86 (Yıldırım vd. 2022: 86).....	90
Görsel 24: Sosyal bilgiler 6. sınıf ders kitabı sayfa 86 (Yıldırım vd. 2022: 86).....	91
Görsel 25: Sosyal bilgiler 6. sınıf ders kitabı sayfa 92 (Yıldırım vd. 2022: 92).....	91
Görsel 26: Sosyal bilgiler 6. sınıf ders kitabı sayfa 92 (Yıldırım vd. 2022: 92).....	92

Görsel 27: Sosyal bilgiler 6. sınıf ders kitabı sayfa 93 (Yıldırım vd. 2022: 93).....	93
Görsel 28: Sosyal bilgiler 7. sınıf ders kitabı sayfa 155 (Açıl, Güvenç, Hayta & Kılıç, 2022: 155).	94
Görsel 29: Sosyal bilgiler 6. sınıf ders kitabı 75. Sayfa (Yıldırım vd. 2022: 75).....	95
Görsel 30: Sosyal bilgiler 6. sınıf ders kitabı sayfa 81 (Yıldırım vd. 2022: 81).....	97
Görsel 31: Sosyal bilgiler 6. sınıf ders kitabı sayfa 82 (Yıldırım vd. 2022: 82).....	98
Görsel 32: Sosyal bilgiler 6. sınıf ders kitabı sayfa 84 (Yıldırım vd. 2022: 84).....	99
Görsel 33: Sosyal bilgiler 6. sınıf ders kitabı sayfa 83 (Yıldırım vd. 2022: 83).....	99
Görsel 34: Sosyal bilgiler 6. sınıf ders kitabı sayfa 90 (Yıldırım vd. 2022: 90).....	100
Görsel 35: Sosyal bilgiler 6. sınıf ders kitabı sayfa 94 (Yıldırım vd. 2022: 94).....	101
Görsel 36: Sosyal bilgiler 6. sınıf ders kitabı sayfa 94 (Yıldırım vd. 2022: 94).....	101
Görsel 37: Sosyal bilgiler 6. sınıf ders kitabı sayfa 94 (Yıldırım vd. 2022: 94).....	102
Görsel 38: Sosyal bilgiler 7. sınıf ders kitabı sayfa 161 (Açıl vd. 2022: 161)	102
Görsel 39: Sosyal bilgiler 7. sınıf ders kitabı sayfa 161 (Açıl vd. 2022: 161)	103
Görsel 40: Sosyal bilgiler 6. sınıf ders kitabı sayfa 80. (Yıldırım vd. 2022: 80).....	105
Görsel 41: Sosyal bilgiler 6. sınıf ders kitabı sayfa 82 (Yıldırım vd. 2022: 82).....	105
Görsel 42: Sosyal bilgiler 6. sınıf ders kitabı sayfa 83 (Yıldırım vd. 2022: 83).....	105
Görsel 43: Sosyal bilgiler 6. sınıf ders kitabı sayfa 84 (Yıldırım vd. 2022: 84).....	106
Görsel 44: Sosyal bilgiler 6. sınıf ders kitabı sayfa 88 (Yıldırım vd. 2022: 88).....	106
Görsel 45: Sosyal bilgiler 6. sınıf ders kitabı sayfa 89 (Yıldırım vd. 2022: 89).....	107
Görsel 46: Sosyal bilgiler 6. sınıf ders kitabı sayfa 91 (Yıldırım vd. 2022: 91).....	108
Görsel 48: Sosyal bilgiler 6. sınıf ders kitabı sayfa 90 (Yıldırım vd. 2022: 90).....	109
Görsel 49: Sosyal bilgiler 6. sınıf ders kitabı sayfa 94 (Yıldırım vd. 2022: 94).....	109

KISALTMALAR

C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Ed.	: Editör
İKY.	: İlköğretim Kurumları Yönetmeliği
MEB.	: Millî Eğitim Bakanlığı
M.Ü.	: Marmara Üniversitesi
s.	: Sayfa
SBDÖP.	: Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı
TUHED.	: Turkish History Education Journal
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı

BÖLÜM 1

1. GİRİŞ

Araştırmanın bu bölümünde problem durumu, problem cümlesi, araştırmanın amacı, önemi ve sınırlılıklarına yer verilmiştir.

1.1. Problem Durumu

Bu çalışma ortaokul sosyal bilgiler ders kitaplarında Selçuklu tarihiyle ilgili konuların öğretiminde karşılaşılan güçlükler üzerine odaklanmıştır. Buna gerekçe oluşturan temel sorunların başında sosyal bilgiler ve tarih öğretiminde karşılaşılan zorluklar gelmektedir. Türkiye’de sosyal bilgiler ve tarih öğretiminde öğrencilerin tarihsel düşünme yerine ezbere yöneltilmesi ve tarih öğretiminde görsellerden yeterince yararlanılmayıp metin temelli çalışmalara ağırlık verilmesi dikkat çeken başlıca sorunlardır (Güngör Akıncı ve Dilek, 2012: 7).

Ortaokullarda sosyal bilgiler dersi ünitelerinde okutulan Selçuklu tarihî öğretimiyle ilgili karşılaşılan güçlükler genellikle ders kitapları ve müfredattan kaynaklanmaktadır. Bu saptama, dersi yürüten öğretmenlerin gözlemlerine ve literatür incelemelerine bakıldığında açıkça görülmektedir. Araştırmalarda ders kitaplarının özensiz hazırlandığı, müfredatın sıkıştırıldığı, konuların içeriği ile tarih öğretimi ilkeleri arasındaki bütünlüğün gözden kaçırıldığı, pedagojik ilkelere yeterince uyulmadığı gibi gözlemler dikkat çekmektedir.

Ortaokullarda tarih öğretimi sosyal bilgiler dersi kapsamında 5., 6. ve 7. sınıflarda yapılmaktadır. Çalışmaya konu olan Selçuklu tarihiyle ilgili öğrenim alanları 6. sınıf “Tarihe Yolculuk” ünitesinde bulunmaktadır. Ancak üniteler ve ara disiplinler arasında sarmal program çıktıları dikkate alındığında ortaokul sosyal bilgiler ders kitaplarında Selçuklu tarihinin öğretimiyle ilgili çeşitli sorunlar olduğu düşünülmektedir. Özellikle 5. sınıf sosyal bilgiler ünitelerinde öğrencilerin Selçuklular hakkında henüz öğrenmedikleri olay ve olgulara yer verilmesi, 7. sınıf konularının ise bir önceki yıl öğrenilenlerle bağlantı kurulmadan anlatılması önemli eksiklikler olarak görülmektedir. Ayrıca Selçuklu tarihinin ağırlıklı olarak işlendiği 6. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında bazı önemli kavramların eksik ya da yanlış olduğu, bilgilerin sistematik

bir şekilde verilmediği, konular arasında bağlantıların doğru kurulmadığı, haritaların öğrenci seviyesi dikkate alınmadan hazırlandığına ilişkin gözlemler bu çalışmaya gerekçe oluşturmuştur. Bu nedenle çalışmada öncelikle sosyal bilgiler ders kitaplarında yer alan Selçuklu tarihî konu alanı anlatımının sorunlu kısımları tarih öğretimi açısından ele alınmıştır.

1.2. Problem Cümlesi

Çalışmanın problem cümlesi “Sosyal bilgiler 5., 6. ve 7. sınıf ders kitaplarında Selçuklu tarihî öğretim alanı öğrenci gelişim özelliklerine ve tarih öğretiminin temel ilkelerine uygun mudur?” şeklinde belirlenmiştir. Buna bağlı olarak birtakım alt problemler tespit edilmiştir. Çalışmanın problem cümlesini destekleyici alt problemler; “Selçuklu tarihî öğretim alanının içeriği tarihî gerçeklerle örtüşmekte midir? Selçuklu tarihî anlatımı yapılırken kullanılan dil ve anlatım özellikleri Türkçe’nin temel kurallarına uygun mudur? Kullanılan görsel unsurlar ve haritalar temel öğretim ilkeleri ve becerileri açısından uygun mudur? Selçuklu tarihî içeriğinde yer alan ölçme değerlendirme unsurları yeterli midir?” şeklindedir.

1.3. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmanın amacı 5., 6. ve 7. sınıf sosyal bilgiler ders kitaplarındaki Selçuklu tarihî anlatımını tarih öğretimi açısından değerlendirmek, ders kitaplarındaki Selçuklu tarihî anlatımının öğrencilerin gelişim özelliklerine ve tarih öğretiminin temel ilkelerine uygun olarak hazırlanmasına katkı sağlamak, sosyal bilgiler ve tarih öğretiminde karşılaşılan temel sorunları en aza indirmektir. Bu çalışmada ders kitapları incelenmekle birlikte öğretim faaliyetinde öğretmenin varlığı da göz ardı edilmemiş ve ders kitaplarında tespit edilen eksikliklerin giderilmesi için öğretmenlere yardımcı olabileceği düşünülen çeşitli fikirler sunulmuştur.

Türkiye’de ortaokullarda okutulan sosyal bilgiler ders kitapları üzerine yapılmış çalışmalarda Selçuklu tarihî anlatımının daha önce tarih öğretimi açısından değerlendirilmediği tespit edilmiştir. Yapılan çalışmayla bu konudaki eksiklik giderilmiş olacaktır.

1.4. Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları

Bu alışma, Millî Eğitim Bakanlığının 2022-2023 eğitim đretim yılı ortaokul ve imam hatip ortaokulu 5., 6. ve 7. sınıflarda sosyal bilgiler derslerinde okutulmak üzere kabul ettiği ders kitapları ile sınırlıdır.

BÖLÜM 2

2. KURAMSAL ÇERÇEVE İLE İLGİLİ ARAŞTIRMALAR

Bu bölümde; gelişim öğrenme, tarih öğretimi, sosyal bilgiler dersi, ders kitapları ve Selçuklu tarihî ile ilgili literatür çalışmaları yapılmış ve kuramsal çerçeve oluşturulmuştur.

2.1. Gelişim ve Öğrenme

Gelişim döllenmeden yaşamın sonuna kadar organizmada gözlenen düzenli ve sürekli değişikliklerdir (Aydoğan, 2018: 28). Bireysel farklılıklarla karakterize edilen gelişim, öngörülebilir bir sıra izler ve farklı gelişim türleri yaşamın farklı dönemlerinde önem kazanır (Erden ve Akman, 2012: 39).

Gelişimi sağlamak için olgunlaşma, büyüme ve öğrenme gereklidir. Organizma fiziksel, zihinsel, dilsel, duygusal ve sosyal yönlerden sürekli ilerleme kaydeder. Boy, kilo ve vücut hacmindeki artışa büyüme, organların kendilerinden beklenen işlevleri yerine getirebilmek için kalıtımın etkisiyle geçirdikleri değişime ise olgunlaşma denir (Senemoğlu, 2018: 3). “Organizmada bir öğrenmenin meydana gelebilmesi için sadece olgunlaşma yeterli olmaz; birtakım temel bilimsel, duyuşsal, davranışsal becerilere gereksinim vardır. Hazırbulunuşluk beklenen davranışın yerine getirilebilmesi için olgunlaşmanın yanı sıra gerekli ön bilgi, tutum, istek, sağlık vb. özelliklere sahip olmayı ifade eder” (Aydoğan, 2018: 29). Hazırbulunuşluk bireyin sadece olgunlaşma düzeyini değil, aynı zamanda önceki öğrenmelerini, ilgilerini, tutumlarını, güdülenmişlik düzeyini, yeteneklerini ve sağlık durumunu da içerir (Senemoğlu, 2018: 4). Hazırbulunuşluk, öğrenmeye başlayacak kişilerin yeni öğrenme deneyiminin gerektirdiği yeterlilik ve özelliklerinin tümüdür. Öğrencinin mevcut kapasitesinin bazı öğretim hedeflerine göre yeterliliğidir (Özgül, 2021: 72). Hazırbulunuşluk, kalıcı öğrenmenin sağlanması için gerekli koşullardan biridir.

Öğrenme, bireyin çevresiyle belirli bir düzeyde etkileşimi sonucunda ortaya çıkan nispeten kalıcı davranış değişikliğidir (Senemoğlu, 2018: 4). Bu davranış değişiklikleri tekrar ya da yaşantı yoluyla meydana gelmektedir. Belli bir olgunluğa erişmiş olan çocuğun yeni bir davranış kazanması için çevre etkili bir faktördür.

Öğrenme, ancak öğrenme için büyümüş ve olgunlaşmış bir çocuğa gerekli çevresel koşullar sağlandığında gerçekleşecektir (Aydın, 2011: 33).

2.2. Piaget'nin Bilişsel Gelişim Kuramı

“Bireyin çevresindeki dünyayı anlamasını ve öğrenmesini sağlayan, aktif zihinsel faaliyetlerdeki gelişime bilişsel gelişim adı verilmektedir” (Senemoğlu, 2018: 34). İsviçreli psikolog Jean Piaget, bilişsel gelişim alanında önemli çalışmalar yapmıştır. Kendi çocuklarını doğumdan itibaren gözlemleyen Piaget'ye göre her çocuğun kendine özgü bir zihinsel işleyişi ve bakış açısı vardır. Öğrenen tarafından bilgi, kendine aynen sunulduğu gibi değil tam tersine kendi zihinsel yapısına uygun olarak yapılandırılır (Baysen ve Silman, 2012: 198). Bir çocuğun olayları açıklama biçimi, içinde bulunduğu bilişsel gelişim dönemiyle ilgilidir. Kullandıkları zihinsel işlemlerin niteliği bilişsel yapılarına ve bilişsel gelişim düzeylerine göre farklılık gösterir (Erden ve Akman, 2012: 62).

Bilişsel gelişimi biyolojik ilkelerle açıklayan Piaget'ye göre gelişim, kalıtım ve çevrenin etkileşimiyle gerçekleşir. Bilişsel gelişim olgunlaşma, yaşantı, uyum, örgütlenme ve dengelemeden etkilenmektedir (Senemoğlu, 2018: 34).

Piaget, bilişsel gelişimi birbirini izleyen dört döneme ayırmış ve bu dönemleri duyuşal-motor dönem, işlem öncesi dönem, somut işlemler dönemi ve soyut işlemler dönemi olarak adlandırmıştır. Bu dönemler atlandıkça çocukların kavrama ve problem çözme becerilerinde gelişmeler gözlenmektedir (Erden ve Akman, 2012: 64). Piaget, tüm çocukların bu gelişim dönemlerinden sırasıyla geçmesi gerektiğine inanmakla birlikte, çocukların bu dönemlere girme ya da bu dönemleri tamamlama yaşlarının kültürden kültüre ve hatta aynı kültür içinde bile farklılık gösterebileceğini belirtmektedir (Senemoğlu, 2018: 41).

2.2.1. Duyusal – Motor Dönem

Piaget, duyuşal – motor dönemin doğumdan itibaren başladığını ve iki yaşına kadar sürdüğünü savunur. Bu aşamada dünyayı keşfetmek için duyuşlar ve motor becerileri kullanılır. Bu dönemde nesneler ve olaylar zihinsel olarak sembolize edilir, resmedilir ve düşünme başlar (Senemoğlu, 2018: 42-43).

Duyusal – motor dönemde bebekler sadece duyuları ve bedensel hareketleri aracılığıyla öğrenirler. Bu dönemin en önemli iki özelliği, düşünmenin duyumla koordinasyon içermesi ve hareketlerin sembolik özellikler taşımasıdır. Bu dönem süresince fiziksel hareketleri düzenleme ve koordine etme yetisi kazanılır. Bu dönemde çocuk nesneleri tadarak, ısırarak ve tutarak öğrenir. Dönemin temel özelliği yaparak ve yaşayarak öğrenmedir. Nesneler görünür ya da ulaşılabilir olmasa bile çocuk nesnelerin kalıcı olduğunu fark eder (Küçükkaragöz, 2011: 91).

2.2.2. İşlem Öncesi Dönem

Önemli özelliği çocuğun tamamen benmerkezci düşünme yapısına sahip olması olan işlem öncesi dönem iki ile yedi yaş arasını kapsamaktadır. Anaokuluna denk gelen bu dönemde mantıksal düşünme henüz gelişmemiştir (Erden ve Akman, 2012: 65). Bu dönemde çocukların dili çok hızlı bir gelişme gösterir. Çocuklar objeleri sadece tek özellikleri açısından kategorize eder, tümevarım ve tümdengelim akıl yürütmelerini kullanmazlar. Nesne korunumu da henüz gelişmemiştir (Senemoğlu, 2018: 44).

Bu dönemde çocukların oyunları, taklitleri ya da fiziksel aktiviteleri teşvik edilmelidir. Çocuğa onu benmerkezcilikten uzaklaştıracak paylaşımcı davranışlar gösterilmeli ve çocuk işbirliğine dayalı oyunlar oynamaya teşvik edilmelidir. Sadece altı yaşına geldi diye çocuğun bir sonraki döneme zamansız geçmesinin mümkün olmadığı da unutulmamalıdır. (Küçükkaragöz. 2011: 96).

2.2.3. Somut İşlemler Dönemi

Somut işlemler döneminde, çocukların düşünme becerileri yetişkinlerinkine benzemeye başlamaktadır. Bu dönemde çocuklar, somut nesneler ve durumlar karşısında akıl yürütür, fikir geliştirir ve problem çözerler. İşlem öncesi dönemindeki odaklaşma, tersine çeviremem, korunumun olmaması gibi sınırlılıklar ortadan kalkar. (Kandemir, 2018: 103). Bu dönemde düşünme gerçek olaylara yönelir ve karmaşık problemler çocuklar tarafından çözülmeye başlar. Ancak çocuklar hala soyut problemleri çözemezler (Senemoğlu, 2018: 52). Çocuğun işlemlerinin mantıklı hale geldiği bu dönemde benmerkezcilik azalır; sıralama, sınıflandırma işlemleri için şemalar geliştirilir. Çocuklar adalet, özgürlük gibi kavramları kullansalar da bunların anlamını tam olarak algılayamazlar (Erden ve Akman, 2012: 67).

Bu dönemde çocukların düşüncelerindeki sınıflama ve koruma özellikleri, onların doğru düşünmelerini ve öğrenmelerini sağlar. Çocuklar bu dönemde bazı kelimelerin eş anlamlı bir şekilde kullanılabileceğini kavrayabilmektedir. Ancak henüz soyutlama yapacak olgunluğa erişmemişlerdir. Soyut düşünce düzeyine ulaşan birey, artık yetişkin dünyasıyla iletişim kurmaya hazırdır ve onun için soyut işlemler dönemi başlamaktadır (Küçükkaragöz, 2011: 98).

2.2.4. Soyut İşlemler Dönemi

Soyut işlemler dönemi Piaget'in bilişsel gelişim kuramının en üst basamağıdır. Bu dönemde ergen somut işlemler döneminden soyut işlemler dönemine girmektedir. Yine bu dönemde soyut düşünme başlamaktadır (Senemoğlu, 2018: 53).

Soyut işlemler döneminde hipotezler kurulur, genelleme, tümdengelim, tümevarım gibi zihinsel işlemler yapılır. Bu dönem 12 yaş sonrasında başlayarak yetişkinlik yaşlarına kadar sürer (Erden ve Akman, 2012: 68).

Soyut işlemler dönemi lise yıllarını kapsamaktadır. Birey artık çocukluktan ergenliğe geçmektedir. Öğrenciler bu dönemde soyutlama yapabilecek, varsayımsal problemleri sistematik ve mantıklı olarak çözebilecek seviyeye gelmiştir. Ayrıca bunların yanı sıra öğrenciler laboratuvar deneyleri ve gözlemleri de yapmaya başlamaktadırlar (Küçükkaragöz, 2011: 100).

2.3. Kavram Öğretimi

“Kavram birbiriyle ilişkilendirilebilen nesne veya olayları zihinsel grup veya kategorilere ayırma yoludur. Kavramlar düşüncelerin merkezinde yer alır ve bazı kuramcılar kavramları düşüncenin en küçük yapı taşları ve birimleri olarak düşünürler” (Baysen ve Silman, 2012: 214). “Kavramlar, bireyin düşünmesini sağlayan zihinsel araçlardır” (Senemoğlu, 2012: 501).

Kavramların günlük hayatta veya belirli bir bilim alanındaki çalışmalarda birçok yararı bulunmaktadır. Kavramlar sayesinde birey çevresindeki nesneleri, fikirleri ve olayları gruplar halinde kategorize edebilir. Böylece olay ve objeleri ayrıntılara bağlı olmaksızın tanır ve anlar. Kavramlar insanlar arasındaki iletişimi kolaylaştırarak insanların birbirlerini daha kolay anlamalarına yardımcı olur. Bunlarla beraber kavramlar, bilginin sistematik biçimde gruplanmasını ve örgütlenmesini sağlar. Böylece

birey karşısına çıkan problemi daha kolay bir şekilde çözer. Ayrıca birey kavramı öğrendiği zaman o kavramın örneklerini tanıyabilir ve sahip olduğu bilgi sistemini genişletebilir (Erden ve Akman, 2012: 195).

Kavramları somut ve soyut olarak gruplandırırdığımızda somut kavramları hayatın ilk yıllarından informel olarak öğrenebildiğimizi ancak soyut kavramları daha çok eğitim kurumlarında öğrendiğimizi söyleyebiliriz. Soyut kavramların öğretilmeye başlanması için dört ve beşinci sınıf uygundur. Kavram öğretimi yapılırken; kavramın tanımı açıklanmalı, kavramın üst ve aynı düzlemde yer alan kavramlarla ilişkileri tanımlanmalıdır. Temel özellikleri somutlaştıran kavram örnekleri örnek olmayanlar ile birlikte verilmelidir. Kavram adlandırılmadan önce kavram örnekleri ile örnek olmayanları karışık olarak sunulmalı ve öğrencilerden kavram örnekleri ile örnek olmayanları belirlemeleri istenmelidir (Koç, Yavuzer, Demir ve Çalışkan, 2001: 206-207-208).

2.4. Öğretim İlkeleri

“İlke, prensip-kural-ölçü olarak ifadelendirilmiştir. Amaca ulaştıran doğruluğu kanıtlanmış, her türlü şüpheden arındırılmış öncül düşünceler, kılavuz fikirlerdir” (Küçükahmet, 1998: 37).

Öğretim ilkeleri, öğretimin hedeflerine ulaşmasına rehberlik eden ve öğretim etkinliklerinin düzenlenmesi, uygulanması ve değerlendirilmesi için gerekli işleve sahip temel fikirlerdir. Öğretim ilkeleri, eğitim programlarını hazırlayanlar ya da uygulayanlar için temel rehberdir. Çeşitli araştırmacılar tarafından yapılan çalışmalarda öğretim ilkelerinin sayısı farklı olmakla birlikte bu çalışmada; çocuğa görelilik ilkesi, yakından uzağa ilkesi, kolaydan zora, basitten karmaşığa ilkesi, somuttan soyuta ilkesi, bilinenden bilinmeyene ilkesi, yaparak yaşayarak öğrenme ilkesi, açıklık ilkesi, aktüalite (güncellik) ilkesi ve ekonomiklik ilkesi ele alınacaktır.

2.4.1. Çocuğa Görelilik İlkesi

Birey, öğretim faaliyetlerinin odak noktasında yer alır. Öğretim planlanırken çocuğun ihtiyaçları önemlidir. Çocuğa görelilik ilkesi, öğretim faaliyetinde öğrencinin bireysel ve yaşa bağlı özelliklerinin, gelişimsel durumunun ve psikolojik özelliklerinin dikkate alınması gerektiğini ifade eder. (Hesapçioğlu, 1998: 153). Çocuk kendisi için gerekli olduğunu düşündüğü bilgileri öğrenmeye daha isteklidir. Öğrenme sürecinde

kendi potansiyelini ortaya çıkarma ihtiyacı duyar. Dolayısıyla çocuğun doğasına aykırı etkinlikler onun öğrenmesini sağlamayacaktır. Bu nedenle öğretim faaliyeti planlanırken çocuğun yaşı, kişisel özellikleri, yapabildikleri ve yapamadıkları, öğrenme biçimiyle ilgili tüm özellikleri göz önünde bulundurulmalıdır (Aşılıoğlu, 2010: 31). Aynı sınıfta olsalar bile öğrenciler arasında ilgi, ihtiyaç, yetenek, motivasyon, olgunlaşma ve hazırbulunuşluk düzeyleri açısından farklılıklar vardır. (Karabacak, 2018: 166). “Hazırbulunuşluk, yeni bir öğrenme durumunda, bireyin önceden sahip olduğu özelliklerin tümünü kapsar. Bireyin yaşı, gelişimi, olgunluk seviyesi, tutumu, motivasyonu ve sağlık durumu yeni öğrenme ortamında etkili olan unsurlardır” (Aydın, 2011: 33). Hazırbulunuşluk, öğrenme faaliyeti için öğrencinin gerekli olan ön koşul öğrenmelere sahip olmasıdır. Gerekli olan ön koşul öğrenmeler ne kadar iyi gerçekleştirilmişse öğrenci yeni konuyu o kadar kolay öğrenmektedir (Yeşilyurt, 2020: 269-270).

Öğrencinin öğrenme gücünün ve hızının tanınması, özel yeteneklerinin ortaya çıkarılması, ilgi ve ihtiyaçlarının sınıf içi ya da sınıf dışı çalışmalarda göz önünde bulundurulması, kişisel sorunlarıyla ilgilenilmesi ve çözüm aranması ve derslerin öğrencinin aktif katılacağı şekilde düzenlenmesi de öğretimin çocuğa görelik ilkesiyle ilgilidir (Küçükahmet, 1998: 38).

2.4.2. Yakından Uzağa İlkesi

Sosyal bir varlık olarak birey, toplum içinde yaşar ve ihtiyaçlarını çevreden karşılar. Bu nedenle çevresiyle sürekli bağlantı halindedir ve ondan etkilenir. Bu etki çocukta yakın çevresini tanıma isteği uyandırır. Böylece çocuk çevresinde neler olup bittiğini öğrenmek ister. (Küçükahmet, 1998: 38). “Öğretilecek bilgilerin düzenlenmesinde doğal ve sosyal olarak öğrencinin yakın çevresinden işe başlanmalıdır” (Yeşilyurt, 2020: 275). Öğrencinin ilgisi daha çok sürekli etkileşim içinde olduğu yakın çevresindedir. Ancak "yakından uzağa" ilkesindeki "yakın" kelimesinin çocuğun yaşadığı çevreyle sınırlı olmadığı unutulmamalıdır. Çocuğun içinde yaşadığı zaman da öğrenmesinde önemli bir rol oynar. Dolayısıyla çocuk bugünü, yani yaşadığı dönemi bilmeden ve yaşadığı dönemin olaylarını anlamadan geçmişi anlayamaz ve geleceği tahmin edemez (Aşılıoğlu, 2010: 32).

Yakından uzağa ilkesine göre; öğretim planında yer alan konularda örnekler, problemler ve olaylar yakın çevreden seçilmelidir. Konuların anlatımına yakın çevreden

başlanmalı kademe kademe uzaklara gidilmelidir. Öğrencinin yaşadığı yakın çevreden hareket edilerek ilk olarak güncel konuların anlaşılması sağlanmalıdır (Küçükahmet, 1998: 38).

2.4.3. Kolaydan Zora, Basitten Karmaşığa İlkesi

Öğretim faaliyetine öğrencinin üstesinden kolaylıkla geleceği konulardan başlanması ve daha sonra zor etkinliklere geçilmesi kalıcı öğrenmeyi gerçekleştirecek adımların başında gelmektedir. Öğrenme öğretme sürecinde yer alan etkinliklerin kolaydan zora, basitten karmaşığa şeklinde öğrenciye verilmesi onların başarıma duygusunu kazanmasına dolayısıyla öz güvenlerinin gelişmesine imkân verecektir (Yeşilyurt, 2020: 275). Karmaşık bir konu veya zor bir etkinlikle karşılaşan bireyin başarısızlık yaşaması muhtemeldir. Başaramayan birey kendine olan güvenini kaybedecektir.

Öğretimde kolaydan zora doğru gidilmesinin yanı sıra öğrenciye önce basit bilgi ve beceriler verilmeli, daha sonra zor ve karmaşık bilgi ve beceriler verilmelidir (Aşlıoğlu, 2010: 33).

2.4.4. Somuttan Soyuta İlkesi

Öğrenciler duyu organları aracılığıyla öğrenirler. Beş duyu organının öğrenmeye dâhil edilmesi kalıcı öğrenmenin temel şartlarından biridir. Konunun gözle görülmesi elle tutulması ya da parçalara ayrılması öğrenmeyi hızlandırır ve unutmayı yavaşlatır (Küçükahmet, 1998: 39).

Piaget'in bilişsel gelişim kuramına göre 6 yaşında başlayarak 11-12 yaşlarında başlayacak olan soyut işlemler dönemine kadar geçen süre olan somut işlemler döneminde öğrenmenin yolu somut nesnelerden geçmektedir. Somutlaştırılmış nesne ve olaylar daha kolay öğrenilmektedir (Aşlıoğlu, 2010: 36). Somut işlemler döneminde öğrencilerin bilgi sahibi olmadıkları konularda somut olanları soyut olanlara göre daha kolay öğrendikleri bir gerçektir. Çünkü somut bilgiler öğrencilerin zihninde daha kolay resmedilmektedir (Yeşilyurt, 2020: 276).

İlköğretimin büyük bir bölümünde öğrenciler somut işlemler dönemindedir. Bu nedenle öğretimde özellikle öğrencilere soyut gelen konular somutlaştırılarak anlatılmalı, konuya ve öğrenci özelliklerine göre görsel ya da işitsel araçlar kullanılmalıdır.

2.4.5. Bilinenden Bilinmeyene İlkesi

Öğrenciler geçmiş öğrenme deneyimlerine dayanarak yeni şeyler öğrenirler. Her öğrenme bir önceki öğrenmeye dayanır ve bir sonraki öğrenme için de hazırlayıcıdır (Aşılıoğlu, 2010: 38). Yeni bir bilgiye ulaşan bir öğrenci ulaştığı bilgiyi eski bilgileriyle karşılaştırdığında daha kolay öğrenecektir. Bunu sağlamanın en güzel yolu konu başında öğrencinin eski bilgilerini yoklamaktır (Yeşilyurt, 2020: 275) Öğretim faaliyetlerinde amaca ulaşabilmek için bilinenden bilinmeyene doğru hareket etmek gerekir. Yeni bir konuya başlamadan önce eski bilgiler hatırlanmalı ve yeni bilgiler bunların üzerine inşa edilmelidir. Böylece öğrenme kolaylaşacak ve sonuca daha kolay ulaşılabacaktır (Küçükahmet, 1998: 39).

2.4.6. Yaparak Yaşayarak Öğrenme İlkesi

Eylem, iş ya da etkin katılım ilkesi olarak da adlandırılan bu ilke J. Dewey'in yaparak yaşayarak öğrenme anlayışına dayanmaktadır. Öğrenmenin bireyin kendi yaşantısı yoluyla gerçekleşeceği düşüncesi bu ilkenin temelinde yer almaktadır (Yeşilyurt, 2020: 276). Öğretme öğrenme etkinliğinin merkezinde öğrenci bulunmaktadır. Öğrenci; sorgulayarak, araştırarak, elde ettiği bilgileri analiz edip bunların sentezini yaparak yani işin içine bizzat girerek öğrenmelidir (Karabacak, 2018: 171). Bu sayede daha çok sayıda duyu organı işin içine girecektir ve kalıcı öğrenmenin sağlanması kolaylaşacaktır.

Türkiye'de öğretim faaliyetinin hayata hazırlık yerine sınavlara hazırlık şeklinde yapıldığı çoğunluğun ortak görüşüdür. Bu sebeple de çocuklar hayatta karşılaştıkları sorunlara çözüm üretememektedir. Öğrenci etkinliklere ne kadar çok katılırsa, alıştırmaya da uygulama yaparsa o kadar çabuk öğrenir ve karşılaştığı sorunları çözme becerisi kazanır (Aşılıoğlu, 2010: 39-40).

2.4.7. Açıklık İlkesi

Ayanilik ilkesi olarak da adlandırılan açıklık ilkesi öğrencinin, derste anlatılan her şeyden kendisi için açık ve anlamlı bir tablo ortaya çıkarmasını, bir tasavvur meydana getirmesini amaçlamaktadır. Açıklık, bilgiyi inşa etmede önemli olduğu gibi yaşantı ve beceri kazanmada da önemlidir (Hesapçıoğlu, 1998: 147). Öğrencinin madde ya da eşya ile karşı karşıya getirilmesi veya bulundukları yere götürülmesidir. Böylece öğrencinin farklı duyu organları işe katılacağından öğrenme tam, sağlam, doğru ve

kalıcı olur. Öğrenciye aktarılan bilgiler kalıcı ve uzun ömürlü nitelik kazanır (Küçükahmet, 1998: 39). Dolayısıyla açıklık ilkesi içeriğin somutlaştırılmasını, öğrenme öğretme sürecinde öğrencilerin birden fazla duyu organına hitap edilmesinin sağlanmasını, farklı yöntem tekniklerin kullanılmasını, içeriğin hedeflere uygun şekilde yapılandırılmasını, açık ve anlaşılır olmasını gerektirmektedir (Yeşilyurt, 2020: 278).

2.4.8. Aktüalite (Güncellik) İlkesi

“Eğitim terimleri sözlüğü, güncellik ilkesini, öğretim sırasında öğrencilerin güncel olay ve sorunlarla karşı karşıya gelmelerini, yurt ve yeryüzü olayları ile ilgilenmelerini sağlamak için onlara yaşamın gerçeklerini tanıtmayı amaç edinen eğitim ilkesi olarak tanımlamaktadır” (Aşılıoğlu, 2010: 40).

Aktüalite (Güncellik) ilkesine göre öğrencinin tüm özellikleri göz önünde bulundurularak öğretimin ve öğrenmenin planlanması gerekmektedir. Öğretim faaliyeti gerçekleştirilirken gündemdeki konulara, güncel olaylara, sorunlara, eylemlere yer verilmeli ve bunlarla ilişkiler kurulmalıdır (Yeşilyurt, 2020: 279).

Öğrenciler ders kitaplarında okudukları bilgilerle gerçek yaşam arasında bağ kurmakta zorlanmaktadır. Çoğunlukla okuduklarını ezberleyip geçmektedir. Böyle bir yaklaşımla öğrendiklerini yaşama geçirmeleri mümkün olmamaktadır (Aşılıoğlu, 2010: 40). Bu nedenle ders kitaplarının her eğitim öğretim yılı başında güncellenmesi ve içeriğin sürekli olarak gözden geçirilmesi doğru olacaktır. Böylece öğrenciler, öğretim etkinliğinde kaynak olarak sadece ders kitabını kullansalar bile öğrendiklerini yaşama aktarmakta zorluk çekmeyeceklerdir.

2.4.9. Ekonomiklik İlkesi

Ekonomiklik ilkesi öğretim faaliyetinde yapılan her şeyin emek ve enerji bakımından en az olanı ile yapılması gerektiğini belirtmektedir (Hesapçıoğlu, 1998: 161). Bu ilke, pahalı bir faaliyet olan eğitim öğretimde en az maliyetle en yüksek verimin elde edilmesini amaçlamaktadır. Öğrenme öğretme etkinliğinde öğrenciye hedeflenen bilgi, beceri ve tutumlar kazandırılırken en az emek, araç gereç ve zaman harcanmalıdır (Aşılıoğlu, 2010: 41). Öğrenci açısından en az maliyetle en fazla kazanım elde edilmeli öğretmen açısından da eğitim yatırımları en fazla tasarrufla yapılmalıdır (Yeşilyurt, 2020: 282). Öğrencinin kullanacağı kitap, defter ve diğer malzemeler

ekonomik şekilde kullanılmalı, öğrencinin üretken olması sağlanmalıdır (Küçükahmet, 1998: 41).

2.5. Tarih Öğretimi Nedir?

Geçmişte yaşanan olayların yer, zaman ve mekân gösterilerek kanıtlara dayalı olarak hedef kitleye öğretilmesine tarih öğretimi denir. Tarih, insanların geçmişiyile ilgilenen bir sosyal bilimdir. Öyle ki, tarihe ilişkin olarak yapılan tanımların hepsinde geçmiş vurgusu bulunur (Safran, 2010: 18). Geçmişte meydana gelen, insanları etkileyen tarihî olayların ve belgelerin verilerinin bilimsel bir metotla incelenmesi tarih bilimini doğurmuştur (Köstüklü, 2006: 11).

Geçmiş dönemlere ait olaylar, efsaneler ve destanlar insanların ilgisini geçmişe yöneltmektedir. İnsanoğlunun geçmiş ile bugün arasında etkileşim kurma isteği tarih biliminin önemini her geçen gün artırmaktadır. İnsanlar tarih bilincine sahip olduklarında, geçmişe bakarak varlıklarını geliştirmeye ve geleceklerini inşa etmeye başlarlar. Milletler için tarih bir hafıza görevi görür. Tarihini bilmeyen ve tarih bilincine sahip olmayan milletler, hafızasını ve algısını kaybetmiş şaşkın insanlar gibidir. Böyle bir durumda milletlerin yükselmesi zor olduğu gibi millî özelliklerini kaybetme ve dağılma ihtimali de vardır (Turan, 2010: 21). Tarih öğretimi, insanların geleceklerini inşa edebilmeleri ve milletlerin dağılmayıp millî olma vasıflarına sahip olarak yükselebilmeleri için önemlidir.

Türkiye’de tarih ilköğretim ve ortaöğretim düzeyinde öğretilmektedir. Ortaöğretim programında tarih dersi yer alırken, ilkokul ve ortaokullarda sosyal bilgiler dersi öğretim programlarında yer alan üniteler aracılığıyla tarih öğretimi yapılmaktadır. Çağdaş dünyada gelişen eğitim öğretim teknikleri ve teknolojik unsurların katkısıyla tarih öğretiminin yöntemleri de çeşitlenmiş, özellikle 2005 yılından sonra davranışçı eğitim anlayışından yapılandırmacı eğitim anlayışına geçişle birlikte öğrencilerin bilgiye kendilerinin ulaşması hedeflenmiştir (Güngör, 2019: 7-8). Bu anlayışa uygun olarak Türkiye’de tarih ve sosyal bilgiler öğretim programları da yenilenmiş ve 2005 yılında yeni sosyal bilgiler öğretim programı, 2008 yılında ise yeni tarih öğretim programı uygulamaya konulmuştur (Günel ve Kaya, 2012: 101).

2.6. Tarih Öğretiminin Amaçları

Çocuğun içinde yaşadığı sosyal ve ulusal hayata uyum sağlamasını kolaylaştırmak tarih öğretiminin amaçlarındandır. Bu amaca ulaşmak için tarih sadece geçmişteki olayları değil, bugünü de anlatır. Tarih, çocuğa içinde yaşadığı sosyal çevrenin hangi aşamalardan geçerek bu hale geldiğini öğretmek çocuğun sosyal çevreyi daha iyi öğrenmesini amaçlar (Turan ve Ulusoy, 2011: 143).

Sosyal hayata uyum sağlayan bireyin, geleceğe dair beklentiler oluşturabilmesi için geçmişe dair algı ve bilgilerini kullanması gerekir. Öğrencilerin geçmişe bakarak geleceği şekillendirmelerine yardımcı olmak tarih öğretiminin temel amaçları arasında yer almaktadır. Tarih öğretiminin temel amaçlarından biri de insanlara geçmiş hakkında düşünme yollarını öğretmek ve yaşamlarını geçmiş, bugün ve gelecek ekseninde ilişkilendirerek bir zaman dilimi içinde yerleşik bir şekilde düzenlemelerine yardımcı olmaktır (Dinç, 2010: 74). İnsanların diğer ülkeler ve farklı kültürler hakkında bilgi sahibi olmalarına katkıda bulunmak, disiplinli bir çalışmayla zihni eğitmek, öğrencileri hayata hazırlamak, öğrencinin kimlik duygusunun gelişmesine katkıda bulunmak tarih öğretiminin amaçları arasındadır (Köstüklü, 2006: 18).

Tarih öğretimi sonucunda öğrencilere kazandırılması hedeflenen yeterlilikler Millî Eğitim Bakanlığı tarafından hazırlanan Tarih Dersi Öğretim Programı'nda şu şekilde ifade edilmiştir (MEB, 2018a: 12):

1. Geçmişten günümüze insanlığın birikimli mirasını kavramaları,
2. İnsanlık / dünya, Türk ve Türkiye (Anadolu) tarihinin farklı dönemlerini anlamak için gereken kavram, olay, olgu, kişi ve kurum bilgilerini kazanmaları,
3. Türk, İslam ve Türkiye tarihinden rol oynamış önde gelen siyasi ve sosyal teşekküller ile önemli şahsiyetleri tanımaları,
4. Yaşadıkları toplum, ülke ve dünyanın bugünlere nasıl geldiğinin farkındalığını kazanarak, günümüzde olup bitenleri yorumlamayı ve geleceğe yönelik projeksiyonlar oluşturabilmeyi kapsayan bir tarih bilinci geliştirmeleri,
5. İnsanlık tarihi bağlamında Türk milletinin ve Türk kültürünün geçmişten bugüne serüvenini takip etmeleri ve anlamaları,

6. Medeniyetimizin dayandığı temel değerleri kavramaları, benimsemeleri ve bunları davranışlarına yansıtmaları,

7. Tarihî bir olay veya olgunun yerel, ulusal ve uluslararası boyut ve etkileşimleri olduğu konusunda farkındalık oluşturmaları,

8. Tarihî olayların, meydana geldiği dönemin siyasi, sosyal, kültürel, ekonomik ve dinî özelliklerini yansıttığını ve bu nedenle bir olayı değerlendirirken olayın meydana geldiği dönemin koşullarını dikkate almanın gerekliliğini kavramaları,

9. Birincil ve ikincil kaynaklarda yer alan kanıtları belirleme, analiz etme, yorumlama ve değerlendirmeyi içeren tarihe özgü yeterlilik ve beceri geliştirmeleri, edindikleri bilgilerin doğruluğunu ve geçerliliğini sorgulayarak kanıtlarla desteklenen çıkarımlarda bulunmaları,

10. Millî kimlik ve aidiyet duygularını geliştirerek Türkiye'nin küreselleşen dünya içindeki yerini ve rolünü kavramaları,

11. Geçmişin tarihî bilgiye dönüştürülmesi süreçlerinde tarihçilerin esas aldıkları ilkeler ile yararlandıkları yöntemleri ve kullandıkları becerileri birer yaşam becerisi haline getirmeleri,

12. Belirli bir tarihî olay veya olgunun farklı bakış açıları veya tarih görüşleri doğrultusunda çeşitli biçimlerde değerlendirilip yorumlanabileceği konusunda farkındalık oluşturmaları ve bu farklı anlayışlara saygı duymaları,

13. Toplumsal birlik ve dayanışmanın sağlanması ve sürdürülmesinin yanı sıra millî kimliğin oluşmasında ortak tarihin rolünü kavrayarak kültürel ve tarihî mirasa sahip çıkan bireyler olarak yetişmeleri.

Tarih öğretimi konusunda esas alınan iki yaklaşım bulunmaktadır. Bunlarda ilki tarihin daha çok gelenekçi anlayış çizgisinde kimlik aktarımı ve vatandaşlık bilgisi olarak öğretilmesini savunurken diğeri ise tarihin öğrencilere bilimsel bakış açısı ve üst düzey düşünme becerisi kazandırma esasına dayanması gerektiğini benimsemektedir (Demircioğlu, 2010: 13).

2.7. Tarih Öğretiminde Karşılaşılan Sorunlar

Eğitim sistemi birtakım sorunları içinde barındırmakta ve bu sorunlar her zaman tartışma konusu olmaktadır. Tarih derslerinin eğitim sistemindeki diğer derslerden farkı, doğasından kaynaklanan birtakım sorunlar içermesidir. Bu açıdan tarih, eğitim sisteminin en sorunlu alanlarından biridir (Safran, 2009: 7).

Tarih eğitimindeki sorunlar temel olarak içerik ve yöntemle ilgilidir. Ders kitapları, uzun yıllar boyunca derslerde kullanılan tek materyal olduğu için çok önemlidir. Türkiye’de tarih dersleri, öğrencilerin derse katılımının zayıf olması nedeniyle eleştirilmektedir. Öğrencilerin ders boyunca sadece öğretmeni dinlemeleri ve söylenenleri deftere yazmaları tarih öğretimine yönelik pedagojik eleştirilerin ana kaynağıdır (Aktekin, 2009: 29).

İnsanlar tarihi kendileri için öğrenirler. Bu nedenle geçmişte yaşanan olayların doğru anlaşılabilmesi için derslerin doğru içeriğe sahip olması gerekir (Saydam, 2009: 55). İçeriğin yanlış ya da yanlış olduğu tarih dersleri, tarih öğretiminin sorunlarından biridir. Öğrenciler derste öğrendiklerini doğru tarihsel bilgilerle karşılaştırdıklarında tarihe olan inançları zedelenebilmektedir.

Tarih öğretiminin karşılaştığı bir diğer sorun da tarih öğretmenlerinin insanlara tarihin nasıl ve neden önemli olduğunu kanıtlama arayışında olmalarıdır. Bununla birlikte bazı tarihî olay ve olguları öğretmek zordur. Savaş veya soykırım gibi konular zulüm, adaletsizlik ve hatta acımasızlık içerebilir, bu da öğrenciler üzerinde olumsuz duygusal etki yaratabilir ve tarihi sorgulanabilir hale getirebilir (Phillips, 2009: 121-122).

Tarih dersleri bazı öğrenciler için sıkıcı ve zor olabilir. Genel olarak, sözel ve soyut sembollerin kullanılması öğretimin etkinliğini azaltmakta ve öğrenilenlerin düşük düzeyde hatırlanmasına yol açmaktadır (Hali, 2014: 161).

Tarihin amacı ile ilgili yaşanan problem, tarih öğretiminin bir diğer sorunudur. Tarih dersi öğretim programlarında dersin amacı kısmı oldukça iddialıdır. Tarih öğretmenlerinden öğrencilerin bugünü anlamalarına yardımcı olmaları, geçmişe ilgi uyandırmaları ve onlara millî kimlik duygusu kazandırmaları beklenmektedir (Safran, 2009: 10). Bu beklenti tarihî gerçekliğin zarar görmesine neden olabilir.

2.8. Sosyal Bilgiler Dersinin Doğuşu ve Gelişimi

Sosyal bilgiler, coğrafi olayları ve yeryüzü şekillerine bağlı olarak meydana gelen değişimleri sebep ve sonuçlarıyla açıklayan, vatandaşlık hak ve sorumluluklarının neler olduğunu belirten, insan ve insanın çevresiyle olan etkileşimini ortaya koyan bilgilerden oluşur (Dönmez, 2003: 32). “Sosyal bilgiler gerçeğe dönüktür; araştırma sonucu elde edilmiş ve gerçekliği kanıtlanmış bilgilerdir. Sosyal bilgiler hayata dönüktür; insanla toplumun kaynaşmasını ve toplumsal yaşamı düzenlemeyi hedeflemektedir” (Küsgün ve Ercan, 2023: 37). Sosyal bilgiler sürekli değişen ve gelişen insanın aynı özelliklere sahip topluma uyum sağlamasını amaçladığından farklı disiplinleri bir arada barındıran disiplinler arası bir disiplindir (Sönmez, 1999: 17). Toplumsal yaşamın karşılıklı etkileşimi, toplumsal olaylara bütüncül şekilde bakmayı gerekli kılmış ve disiplinler arası yaklaşımı zorunlu hale getirmiştir. Bu çerçevede Sosyal bilgiler, toplumsal olayları inceleyen tüm sosyal bilimleri kapsamaktadır (Küsgün ve Ercan, 2023: 37). Sosyal bilgiler, sosyal bilimlerin bir bileşimidir. Sosyal bilimler, insanı ve insan kaynaklı olgu ve olayları konu edinen disiplinlerdir. Bu disiplinler; hukuk, tarih, coğrafya, sosyoloji, psikoloji, pedagoji, antropoloji, ekonomi, siyasi bilimler, dil bilim, yönetim bilimleri, sağlık, demografi gibi bilgi gövdelerinden oluşur (Dönmez, 2003: 32).

Sosyal bilgiler, 1890’lardan itibaren dünyanın dört bir yanından Amerika’ya göç eden milyonlarca göçmenin, Amerikan sosyal hayatına olan entegrasyonunu hızlandırmak için, Amerikan pragmatizminden ve toplumsal yapısından kaynaklı ihtiyaç olarak ortaya çıkmış ve ders programlarına girmiştir (Safran ve Ata, 2003: 339).

Türkiye’de ise Cumhuriyet dönemiyle birlikte malumat-ı medeniye dersinin adı önce malumat-ı vataniye, sonra da yurt bilgisi olarak değiştirilmiş ve yurt bilgisi dersi 1926 yılından itibaren ilkokul ders programlarına dâhil edilmiştir. 1926 programında ilkokulun 4. ve 5. sınıflarda yurt bilgisi dersinin yanı sıra haftada iki saat olmak üzere tarih ve coğrafya derslerine de yer verilmiştir. Bu ders 1931’den itibaren ortaokul ve lise ders programlarına da girmiştir. 1952 yılında öğretmen okulları programına tarih, coğrafya ve yurttaşlık bilgisi dersleri yerine sosyal bilgiler dersi konulmuştur. Aynı yıl toplanan Beşinci Millî Eğitim Şurası’nda sosyal bilgiler dersinin ilk ve ortaöğretim ders programlarına dâhil edilmesi kararlaştırılmış ancak bu karar sınırlı bir şekilde uygulanmıştır (Deveci, 2011: 29).

1968 yılına kadar yurttaşlık bilgisi, vatandaşlık bilgisi ve toplum ve ülke incelemeleri dersleri okutulurken, sosyal bilgiler bu yıldan itibaren ders programına dâhil edilmiştir (Dere ve Kıral, 2022: 208). 1968 yılından itibaren ilkokul programlarında yer alan sosyal bilgiler dersi, 1975 – 76 öğretim yılından itibaren ortaokullarda da okutulmaya başlanmıştır. 1985 – 86 yılında ortaokullardan kaldırılan sosyal bilgiler dersi, 1998 – 99 eğitim-öğretim yılından itibaren tekrar ortaokul ders programlarına dâhil edilmiştir (Safran ve Ata, 2003: 340). Günümüzde ilkokul 4, ortaokul 5., 6. ve 7. sınıf ders programlarında haftada üç saat sosyal bilgiler dersi bulunmaktadır. 8. sınıf ders programlarında bu ders yer almazken T.C. İnkılap Tarihî ve Atatürkçülük dersi haftada iki saat olarak programlarda yer almaktadır. Sosyal bilgiler dersi ilkokul 4. sınıfta sınıf öğretmenleri tarafından, ortaokulda ise sosyal bilgiler öğretmenleri tarafından okutulmaktadır.

2.9. Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programında Tarih Öğretimi

Sosyal bilgiler dersinin hedef davranışları ve bu ders ile öğrencilere edindirilmek istenen kazanımlar, Millî Eğitim Bakanlığı tarafından yayınlanan Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programlarında, Türk Millî Eğitiminin genel amaçları ile sosyal bilgiler dersinin özel amaçları doğrultusunda belirlenmektedir. SBDÖP 2023 yılında güncellenmiş olsa da bu çalışmanın konusu olan 2022 – 23 eğitim öğretim yılında okutulan sosyal bilgiler ders kitapları 2018 yılında yayınlanan öğretim programına uygun olarak hazırlandığı için bu çalışmada temel alınan öğretim programı MEB tarafından 2018 yılında yayınlanan Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı'dır. Bununla birlikte iki öğretim programı karşılaştırılmış ve programların temel olarak aynı olduğu tespit edilmiştir. 2018 yılında sosyal bilgiler 4. sınıf İnsanlar, Yerler ve Çevreler öğrenme alanının son kazanımı olan “Doğal afetlere yönelik gerekli hazırlıkları yapar” (MEB, 2018b: 15) kazanımının 2023 SBDÖP’de “Afet öncesi, sırası ve sonrasına yönelik gerekli hazırlıkları yapar” (MEB, 2023: 15) şeklinde güncellendiği görülmüştür. Ayrıca 5. sınıf İnsanlar, Yerler ve Çevreler öğrenme alanının son kazanımı olan “Doğal afetlerin toplum hayatına etkilerini örneklerle açıklar” (MEB, 2018b: 18) “Afetlerin toplum hayatına etkilerini örneklerle açıklar” (MEB, 2023: 18) şeklinde güncellenmiştir. 2023 programında bahsi geçen kazanımlara, 2018 yılı programında bulunmayan kazanım açıklamaları da eklenmiştir.

Çalışmaya konu ders kitaplarının hazırlanmasına dayanak olan 2018 yılı SBDÖP’de programın özel amaçları şu şekilde ifade edilmiştir (MEB, 2018b: 8):

1739 sayılı Millî Eğitim Temel Kanunu’nda ifade edilen Türk Millî Eğitiminin Genel Amaçları ve Temel İlkelerine uygun olarak şöyle ifade edilmektedir: Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı ile öğrencilerin;

1. Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olarak vatanını ve milletini seven, haklarını bilen ve kullanan, sorumluluklarını yerine getiren, millî bilince sahip birer vatandaş olarak yetişmeleri,

2. Atatürk ilke ve inkılaplarının, Türkiye Cumhuriyeti’nin sosyal, kültürel ve ekonomik kalkınmasındaki yerini kavrayıp demokratik, laik, millî ve çağdaş değerleri yaşatmaya istekli olmaları,

3. Hukuk kurallarının herkes için bağlayıcı olduğunu, tüm kişi ve kuruluşların yasalar önünde eşit olduğunu gerekçeleriyle bilmeleri,

4. Türk kültürünü ve tarihini oluşturan temel öge ve süreçleri kavrayarak millî bilincin oluşmasını sağlayan kültürel mirasın korunması ve geliştirilmesi gerektiğini kabul etmeleri,

5. Yaşadığı çevre ile dünyanın genel coğrafi özelliklerini tanıyarak insan ile çevre arasındaki etkileşimi açıklamaları ve mekânı algılama becerilerini geliştirmeleri,

6. Doğal çevrenin ve kaynakların sınırlılığının farkına varıp çevre duyarlılığı içerisinde doğal kaynakları korumaya çalışmaları ve sürdürülebilir bir çevre anlayışına sahip olmaları,

7. Doğru ve güvenilir bilgiye ulaşma yollarını bilen bireyler olarak eleştirel düşünme becerisine sahip olmaları,

8. Ekonominin temel kavramlarını anlayarak kalkınmada ve uluslararası ekonomik ilişkilerde millî ekonominin yerini kavramaları,

9. Çalışmanın toplumsal yaşamdaki önemine ve her mesleğin gerekli ve saygın olduğuna inanmaları,

10. Farklı dönem ve mekânlara ait tarihsel kanıtları sorgulayarak insanlar, nesneler, olaylar ve olgular arasındaki benzerlik ve farklılıkları belirlemeleri, değişim ve sürekliliği algılamaları,

11. Bilim ve teknolojinin gelişim sürecini ve toplumsal yaşam üzerindeki etkilerini kavrayarak bilgi ve iletişim teknolojilerini bilinçli kullanmaları,

12. Bilimsel düşünmeyi temel alarak bilgiye ulaşma, bilgiyi kullanma ve üretmede bilimsel ahlakı gözetmeleri,

13. Toplumsal ilişkileri düzenlemek ve karşılaştığı sorunları çözmek için temel iletişim becerileri ile sosyal bilimlerin temel kavram ve yöntemlerini kullanabilmeleri,

14. Katılımın önemine inanmaları, kişisel ve toplumsal sorunların çözümü için görüşler belirtmeleri,

15. İnsan hakları, ulusal egemenlik, demokrasi, laiklik, cumhuriyet kavramlarının tarihsel süreçlerini ve günümüz Türkiye'si üzerindeki etkilerini kavrayarak yaşamını demokratik kurallara göre düzenlemeleri,

16. Millî, manevi değerleri ile evrensel değerleri benimseyerek erdemli insan olmanın önemini ve yollarını bilmeleri,

17. Ülkesini ve dünyayı ilgilendiren konulara duyarlılık göstermeleri,

18. Özgür birer birey olarak fiziksel, duygusal özelliklerinin; ilgi, istek ve yeteneklerinin farkına varması amaçlanmaktadır.

Öğretim programının içeriği dersin belirtilen bu amaçlarını yerine getirebilmek için 7 öğrenme alanı çerçevesinde yapılandırılmıştır. Sosyal bilgiler derslerinde daha çok tarih öğretiminin yapıldığı öğrenme alanı Kültür ve Miras'tır. Kültür ve Miras öğrenme alanı SBDÖP'de şu şekilde tanımlanmıştır (MEB, 2018b: 11):

Temelde tarih odaklı olan bu öğrenme alanı kültür ve kültürel mirası ön plana çıkaran bir yapıya sahiptir. Türk kültürünü oluşturan temel öğelerden hareketle kültürün korunması ve geliştirilmesini sağlayacak bir millî bilincin oluşturulmasını amaçlamaktadır. Böylece öğrenciler kültürel öğelerin, bir toplumu diğer toplumlardan ayıran özellikler olduğunu kavrayacaktır. Bunun yanında

kültürümüzün dünya kültürel mirasının renklenmesine ve zenginleşmesine katkı sağladığı kavratılır.

Yine aynı öğretim programında öğrenme alanları ve süreleri bir tablo halinde gösterilmiştir (MEB, 2018b: 12).

Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı Öğrenme Alanları ve Süreleri

SINIFLAR	4. SINIF			5. SINIF			6. SINIF			7. SINIF		
ÖĞRENME ALANI	Kazanım	Süre Oranı (%)	Ders Saati	Kazanım	Süre Oranı (%)	Ders Saati	Kazanım	Süre Oranı (%)	Ders Saati	Kazanım	Süre Oranı (%)	Ders Saati
BİREY VE TOPLUM	5	11,1	12	4	13	14	5	11,1	12	4	11,1	12
KÜLTÜR VE MİRAS	4	13	14	5	16,6	18	5	20,4	22	5	27,8	30
İNSANLAR, YERLER VE ÇEVRELER	6	18,5	20	5	16,6	18	4	13	14	4	13,9	15
BİLİM, TEKNOLOJİ VE TOPLUM	5	14,8	16	5	13	14	4	11,1	12	4	11,1	12
ÜRETİM, DAĞITIM VE TÜKETİM	5	16,6	18	6	16,6	18	6	16,6	18	6	13,9	15
ETKİN VATANDAŞLIK	4	13	14	4	11,1	12	6	14,8	16	4	11,1	12
KÜRESEL BAĞLANTILAR	4	13	14	4	13	14	4	13	14	4	11,1	12
TOPLAM	33	100	108	33	100	108	34	100	108	31	100	108

Görsel 1: Sosyal bilgiler dersi öğretim programı öğrenme alanları ve süreleri

Tablodan da görülebileceği gibi ortaokulda “Kültür ve Miras” öğrenme alanına ayrılan süre diğer öğrenme alanlarına ayrılan süreden az değildir. Özellikle 6. ve 7. sınıflarda “Kültür ve Miras” öğrenme alanına ayrılan süre diğer öğrenme alanlarına ayrılan süreden daha fazladır. Bu çalışmaya konu olan ders kitapları ortaokul 5., 6. ve 7. sınıf ders kitapları olduğu için öğretim programının bu sınıflarla ilgili bölümü değerlendirilmiştir.

Ortaokul sosyal bilgiler derslerinde “Kültür ve Miras” öğrenme alanı sarmal öğretime göre planlanmıştır. Nitekim Çopur ve Seyhan (2022: 728), 2018 SBDÖP’nin kazanım düzeyinde sarmal modele uygunluğunu inceledikleri çalışmalarında “Kültür ve Miras” öğrenme alanındaki kazanımların dördüncü sınıftan yedinci sınıfa kadar bir veya birden fazla kazanımla sarmal bir yapıda ilerlediği sonucuna ulaşmışlardır.

“Sarmal programlama yaklaşımı Amerikalı psikolog Bruner tarafından geliştirilmiştir. Öğrencilerin yaşantıları ve bütün bilgi alanlarının kendi aralarındaki ilişkilerini temele alan bu yaklaşımda öğrencilerin aynı kavramların, farklı yaşlarda giderek karmaşılaşan bir yapıyla öğretilmesi amaçlanmaktadır” (Baykara, 2012: 169).

Sarmal programlarda doğrusal bir sıra izlenmez. Bu tip programlarda daha önce öğrenilmiş konular tekrar edilir. Bu tekrar genellikle konuların genişletilerek öğretilmesi yöntemine dayanır (Demirel, 2003: 127). Sarmal programlarda öğretim kademesi yükseldikçe konular genişletilerek birbiriyle ilişkili hale getirilir ve bütünlük oluşturulur. Sarmal programlar yapılandırmacılık ve Bruner'in bilişsel anlayışına uygundur (Akpınar, tarihsiz: 155).

Türkiye'de uygulanmakta olan öğretim programları yapılandırmacılık anlayışına göre hazırlanmıştır. Yapılandırmacılık, öğrenme ve eğitim bağlamlarında bilginin oluşturulmasına ve yeniden yapılandırılmasına işaret etmektedir. Yapılandırmacılık anlayışında bilgi bilenden bağımsız bir şekilde doğada var değildir. Bilgi öznenin bağımsız değildir, özne bilgiyi diğer öznelere etkileşim esnasında oluşturur. Oluşturduğu bilgidir kendi çevresi de etkilenir (Uçar ve Yeşilyaprak, 2011: 352).

Yapılandırmacı anlayış temelinde hazırlanan SBDÖP'de belirtilen ve içeriğinde tarih öğretiminin barındıran "Kültür ve Miras" öğrenme alanının kazanımları 5. sınıflarda;

- Somut kalıntılardan yola çıkarak Anadolu ve Mezopotamya uygarlıklarının insanlık tarihine önemli katkılarını fark eder.
- Çevresindeki doğal varlıklar ile tarihî mekânları, nesneleri ve eserleri tanıtır.
- Ülkemizin çeşitli yerlerinin kültürel özellikleri ile yaşadığı çevrenin kültürel özelliklerini karşılaştırarak bunlar arasındaki benzer ve farklı unsurları belirler.
- Kültürel öğelerin, insanların bir arada yaşamasındaki rolünü analiz eder.
- Günlük yaşamdaki kültürel unsurların tarihî gelişimini değerlendirir.

6. sınıflarda;

- Orta Asya'da kurulan ilk Türk devletlerinin coğrafi, siyasal, ekonomik ve kültürel özelliklerine ilişkin çıkarımlarda bulunur.
- İslamiyet'in ortaya çıkışını ve beraberinde getirdiği değişimleri yorumlar.

- Türklerin İslamiyet'i kabulleri ile birlikte siyasi, sosyal ve kültürel alanlarda meydana gelen değişimleri fark eder.

- Türklerin Anadolu'yu yurt edinme sürecini XI ve XIII. yüzyıllar kapsamında analiz eder.

- Tarihî ticaret yollarının toplumlar arası siyasi, kültürel ve ekonomik ilişkilerdeki rolünü açıklar.

7. sınıflarda;

- Osmanlı Devleti'nin siyasi güç olarak ortaya çıkış sürecini ve bu süreci etkileyen faktörleri açıklar.

- Osmanlı Devleti'nin fetih siyasetini örnekler üzerinden analiz eder.

- Avrupa'daki gelişmelerle bağlantılı olarak Osmanlı Devleti'ni değişime zorlayan süreçleri kavrar.

- Osmanlı Devleti'nde ıslahat hareketleri sonucu ortaya çıkan kurumlardan hareketle toplumsal ve ekonomik değişim hakkında çıkarımlarda bulunur.

- Osmanlı kültür, sanat ve estetik anlayışına örnekler verir.

Şeklinde belirlenmiştir (MEB, 2018b: 17, 20, 23).

Görüldüğü üzere sosyal bilgiler ortaokul ders programında Selçuklu tarihî öğretimi "Türklerin Anadolu'yu yurt edinme sürecini XI ve XIII. yüzyıllar kapsamında analiz eder" kazanımını öğrencilere edindirmek amacıyla 6. sınıflarda yapılmaktadır. Bu kazanıma SBDÖP'de özel bir açıklama getirilerek "Türkiye Selçukluları Dönemi'nde gerçekleştirilen kültürel faaliyetlerin Anadolu'nun yurt edilme süreci üzerindeki etkisine vurgu yapılır" ifadesi kullanılmıştır (MEB, 2018b: 20). Selçuklu tarihî öğretimi 6. sınıf ders programında yer aldığı için bu çalışmanın temelini 6. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı oluşturmaktadır. Ancak Selçuklu tarihî ile ilişkilendirilebilecek bölümler olduğu için 5. ve 7. sınıf sosyal bilgiler ders kitapları da incelenmiştir.

2.10. Sosyal Bilgiler Ders Kitapları

Ders kitapları öğrenme öğretme faaliyetinin en önemli kaynağıdır. Öğrenme öğretme sürecinde özellikle planlı eğitim uygulamalarında öğrencilerin ne öğreneceğini

öğretmenlerin ise ne öğreteceğini önemli ölçüde etkilemektedir (Büyükanan Filiz, 2003: 99). Günümüzde okullarda kullanılmaya başlayan modern eğitim öğretim araçlarının yanında ders kitapları geleneksel gibi görünse de öğretmenler tarafından hala etkili kullanılmaktadır. Özenle hazırlanmış ve iyi seçilmiş ders kitapları etkili kullanıldığında kazanımı edindirme noktasında önemli avantajlar sağlamaktadır.

Öğrenme öğretme faaliyetlerinde belli bir öğretim alanıyla ilgili hedef davranışları kazandırmak amaçladığından, ders kitaplarının içeriği hedef ve davranışlar doğrultusunda hazırlanmalıdır (Dönmez, 2003: 92). Öğretimin amaçları, öğrencilere edindirilmek istenen kazanımlar o dersin öğretim programıyla belirlenmektedir. Ders kitapları hazırlanırken öğretim alanıyla ilgili hedef davranışlar, öğrencilere edindirmek istenen kazanımlar dikkate alınmalı, ders kitapları hazırlanırken öğretim programları kılavuz niteliğinde olmalıdır. Ancak bu şekilde hazırlanan ders kitapları öğretmenlerin en iyi yardımcısı olacaktır. Ders kitapları özellikle mesleğe yeni başlayan öğretmenler için bir kılavuzdur. Öğretmenin hafızasını tazelemesinde, derse hazırlıklı gelmesinde kolaylık sağlamaktadır. İçeriğinde bulunan soru ve araştırma konularıyla öğretmene yardımcı olmaktadır. Bütün bunlar birleştirildiğinde öğretmenin kendi gücünü daha iyi kullanmasına olanak sağlamaktadır (Ceyhan ve Yiğit, 2005: 20).

Ders kitapları öğrencilerin bilgilerini düzenler ve hafızalarını geliştirir. Bireysel, sosyal, ekonomik ve ideolojik gelişimlerini destekler. Sözlü kültürden yazılı kültüre geçişi hızlandırır, yerel dillerin çok olduğu ülkelerde ulusal dilin gelişmesini sağlayarak ulusal bilincin ve birliğin güçlenmesine yardımcı olur (Cemaloğlu, 2003: 3).

Ders kitaplarının avantajlarının yanı sıra elbette bazı dezavantajları da vardır. Kitaplar sınıfta tek kaynak olarak kabul ediliyorsa, diğer görsel-işitsel araçlar ihmal edilebilir. Kitaplar bilgiyi genelde tek yönlü sunarlar. Bu tek yönlü sunuş etkili düşünmeyi engeller, öğrenciyi ezbere yönlendirir (Ceyhan ve Yiğit, 2005: 21). Ders kitaplarında konuların basit hazırlanması öğrencilerin öğrenme isteklerini olumsuz etkilemektedir. Özellikle öğrenci istek ve ihtiyacına uygun olarak hazırlanmayan ders kitapları, öğrencinin ders kitabından yararlanmasını engelleyecektir (Cemaloğlu, 2003: 6).

Ders kitapları bireysel ya da grup halinde hazırlanabilir. Kitapların hazırlanmasında konunun uzmanları temel unsurken program geliştirme ve eğitim teknolojileri uzmanları da yardımcı unsurları oluşturmaktadır. Ders kitapları

hazırlanırken dikkat edilmesi gereken hususlar bulunmaktadır. Ders kitaplarında içerik, dil ve anlatım ve görsel unsurların kullanılması ve ölçme değerlendirme bunların başında gelmektedir.

2.10.1. Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında İçerik

Ders kitaplarında yer alan içerik hedef ve davranışlara, öğrencilere edindirmek istenen kazanımlara uygun olarak hazırlanmalıdır. Hedef, belli bir alanda bireylere kazandırılmak istenen özelliklerdir. Bir dersin hedefleri, dersin öğrenciye kazandırmak istediği yeni davranışlar ya da öğrencideki mevcut davranışta meydana getirilmek istenen değişikliklerdir. Bunlar; bilgi, beceri, alışkanlık, tutum ve yeteneklerle ilgili olabilir (Cemaloğlu, 2003: 7). İçerik hazırlanırken “Ne öğretilmelidir?” sorusuna cevap aranmalıdır. Bu sorudan yolu çıkarak hazırlanan ders kitaplarında öğrencileri çalışmaya, araştırmaya, gözlem ve deney yapmaya yönelten düşünmeye teşvik eden bilgiler yer almalıdır (Ceyhan ve Yiğit, 2005: 75). Ders kitaplarındaki konular günlük hayatla bağlantılı olmalı, öğrenci seviyesine uygunluk göstermeli, bilimsel bilgiler içermeli ve bilimsel hatalardan arındırılmış olmalıdır (Demirel, 2012: 41). İçerik hazırlanırken zihinsel süreçlere dikkat edilmelidir. Başlıca öğretim ilkeleri olan; somuttan soyuta, basitten karmaşığa, bilinenden bilinmeyene, yakından uzağa, açıklık ve ekonomiklik ilkelerine göre düzenlenmelidir (Büyükalın Filiz, 2003: 105).

2.10.2 Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Dil ve Anlatım

“Dil; insanın duygu, düşünce ve bilgi dünyasıdır. İnsan dili ile hisseder, dil ile düşünür, dil ile öğrenir; his, düşünce ve bilgilerini diğer insanlara dil ile aktarır” (Duman, 2003: 121). Bireyin duygu, düşünce ve bilgilerini doğru bir şekilde anlayıp anlatabilmesi dilinin gelişimine bağlıdır. Bununla birlikte ders kitaplarının ulusal dilin gelişimine büyük katkısı bulunmaktadır. Özellikle yerel dillerin fazla olduğu ülkelerde dil ve anlatım bakımından iyi hazırlanmış olan ders kitapları ulusal dilin yaygınlaşmasını sağlamaktadır. SBDÖP’de eğitim sistemimizin yetkinliklerde bütünleşmiş bilgi, beceri ve davranışlara sahip bireyler yetiştirmeyi amaçladığı ifade edilerek Türkiye Yeterlilikler Çerçevesinde belirlenen anahtar yetkinliklerden bahsedilmiştir. Bu programda belirtilen yetkinliklerden biri olan anadilde iletişimle bireylerin sahip olması amaçlanan yetkinlik şu şekilde ifade edilmiştir: “Kavram, düşünce, görüş, duygu ve olguları hem sözlü hem de yazılı olarak ifade etme ve yorumlama, dinleme, konuşma, okuma ve yazma; eğitim ve öğretim, iş yeri, ev ve

eğlence gibi her türlü sosyal ve kültürel bağlamda uygun ve yaratıcı bir şekilde dilsel etkileşimde bulunmaktır” (MEB, 2023: 4). Sosyal bilgiler ders kitapları SBDÖP çerçevesinde hazırlandığından, programda belirtilen yetkinlikleri kazandırmaya yönelik dil ve anlatım özelliklerine sahip olmalıdır.

Ders kitaplarında Türkçe en yalın, saf ve duru haliyle kullanılmalı; cümleler akıcı anlatım özelliklerine sahip olmalıdır. Cümlelerdeki kelime sayısı sınıf düzeyine göre seçilmeli, yazı karakteri sınıf seviyesine uygun ve okunabilir olmalıdır (Cemaloğlu, 2003: 3). Ders kitaplarında yabancı sözcüklerin yerine Türkçe sözcükler kullanılmalı, aynen yazılması gereken yabancı isimlerin Türkçe okunuşları parantez içerisinde verilmelidir (Demirel, 2012: 42).

2.10.3. Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Görsel Unsurların Kullanılması

Yaşadığımız modern dünyada teknoloji hayatın içine girmiş ve gündelik hayatta bile vazgeçilmez unsur olmuştur. Teknolojinin doğrudan insan hayatına müdahil olduğu alanın başında medya gelmektedir. Gerek sosyal gerekse ulusal medyanın insan hayatına etkisinin büyük olduğu ve görsellerin bu araçlar tarafından sıklıkla kullanıldığı günümüzde, okumanın yerini görsellerin aldığı söylenebilir. Görsel öğeler insanların dikkatini düz metinlere göre daha fazla çekmektedir. Görsel unsurların az kullanıldığı ya da hiç kullanılmadığı metinler sıkıcı gelmekte ve insanlar bu metinleri okumaktan zevk almamaktadır.

Öğrencilerin her biri farklı öğrenme stiline sahiptir. Öğrencilerden bazıları görsel – sözel, bazıları görsel, bazıları işitsel – sözel öğrenirken, bazı öğrencilerse devin – duyuşsal öğrenmeyi daha kolay yapmaktadır. Bu öğrenme stillerinin ikisi doğrudan görsel materyallerle ilgilidir (Gökkaya ve Oruç, 2003: 145). Bu durum ders kitaplarında özellikle de soyut konuların ağırlıkla yer aldığı sosyal bilgiler ders kitaplarında görsel unsurların kullanımını zorunlu hale getirmiştir. Öğrenme öğretme etkinliklerinde materyal kullanmanın önemi öğrenme ile duyu organları arasında bulunan ilişkiyle de açıklanmaktadır. Öğrenciler öğrendiklerinin %83’ünü görme, %11’ini işitme, %3,5’ini koklama, %1,5’ini dokunma ve %1’ini tat alma duyularıyla edindikleri yaşantı yoluyla öğrenmektedirler. Görmenin öğrenme üzerine etkisi görsel materyalin önemini ortaya koymaktadır (Gümüş, Demir, Koyak, Kaya ve Kırıcı, 2008: 67). Dolayısıyla ders kitaplarında da görsel unsurların etkili bir şekilde kullanılması gerekmektedir. Özellikle ilköğretim çağındaki çocuklar görseller sayesinde daha kolay öğreneceklerdir. Ders

kitaplarında görsel öğelere fazlasıyla yer verilmesi gereken derslerin başında sosyal bilgiler gelmektedir. Sosyal bilgiler derslerinde kullanılan görseller soyut tarih konularını somutlaştırma açısından oldukça önemlidir. Sosyal bilgiler derslerinde sıklıkla kullanılan görsel unsurları harita, fotoğraf ve temsili resimler, grafik ve tablolar olarak sınıflandırmamız mümkündür.

2.10.4. Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Haritaların Kullanımı

Haritalar, sosyal bilgiler ders kitaplarında tarih ve coğrafya öğretiminin vazgeçilmez unsurudur. Coğrafya öğretiminde kullanılan haritaların yanı sıra tarih öğretiminde de haritalara yer verilmektedir. Tarih konularının öğretiminde kullanılmak için hazırlanan tarih haritaları da bulunmaktadır. Haritalar, tarihle ilgili yorum yapmamıza yardımcı olduğu gibi soyut konuların anlaşılmasına da büyük katkı sağlamaktadır (Köstüklü, 2006: 118). Bunun yanı sıra haritalar öğrencilerin mekân algısını geliştirerek onları bulundukları yerden dünyanın farklı noktasına götürür. Onlara dünyanın yaşadıkları yere oranla oldukça büyük olduğunu gösterir.

Tarih öğretiminde haritalar söz konusu olduğunda haritaları gruplandırmak gerekmektedir. Kullanış amacına göre haritaları; duvar haritaları, atlaslar, ders kitaplarındaki haritalar şeklinde gruplandırmamız mümkündür (Akengin, 2015: 123). “Sosyal Bilgiler kitaplarında kullanılan haritalar, bu dersler için çok yararlı araçlardır. Haritalar bu dersler için gerekli bilgiyi bir arada gösterme imkânı verdiği için dikkatli kullanılmalıdır” (Boydaş, 2003: 131). Ders kitaplarında kullanılan haritalar, amaçlarına göre bilgileri kategorize ederek sunduğu için yapılandırmacı öğrenme kuramının öngördüğü şekilde öğrencilerin konuyu öğrenmesine imkân sağlamaktadır (Öztürk, 2010: 184-185).

Haritaları ders kitabında kullanırken uyulması gereken kurallar bulunmaktadır. Ders kitaplarında kullanılan haritaların başlığı olmalı veya haritanın ismi alt yazı olarak doğru, açık ve anlaşılır şekilde yazılmalıdır. Haritalar ders kitabında doğru yere konumlandırılmalıdır (Ceyhan ve Yiğit, 2005: 120). Haritada kullanılan tüm semboller haritanın anahtarı olan lejantta gösterilmelidir. Haritalarda çok küçük semboller kullanılmamalıdır. Mümkün olduğu kadar farklı renkler kullanılmalı; kullanılan renkler fizikî, siyasi ve amaçlanan diğer farklılıkları açık bir şekilde göstermelidir (Boydaş, 2003: 132). “Haritalarda konumlandırmanın doğru yapılabilmesi için koordinat sistemi

ile ilgili bilgi veren paralel ve meridyenlerin yer alması gerekmektedir” (Akengin, 2015: 130).

2.10.5. Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Fotoğraf ve Temsilî Resim Kullanımı

Sosyal bilgiler ders kitaplarında bir fikri, durumu veya olayı gerçek yönleriyle yansıtma noktasında en önemli araç fotoğraflardır (Ceyhan ve Yiğit, 2005: 103). Fotoğraflar sayesinde eşyaların, giysilerin, örf ve adetlerin, belli bir coğrafyanın, fizikî çevrenin veya herhangi bir yerleşim biriminin tarihini anlamamız kolaylaşmaktadır (Gökkaya ve Oruç, 2003: 148). Sosyal bilgiler ders kitaplarında fotoğrafları kullanarak sözcüklerle anlatamayacağımız birçok şeyi öğrencilerin zihnine yerleştirebileceğimizi söylememiz mümkündür. Kalıcı öğrenmeyi sağlama noktasında öğretene ve öğrenene kolaylık sağlayacak fotoğrafları kullanırken dikkat etmemiz gereken hususlar bulunmaktadır. Ders kitabında kullanılan fotoğraflar içerikle uyum içinde olmalı, ana düşünceyi öğrencilere yansıtmalıdır. Donuk, silik ve net olmayan fotoğrafların kullanımından kaçınılmalıdır. Çevre ile ilgili fotoğraflar doğal olmalı yapay fotoğrafların kullanımında kaçınılmalıdır (Ceyhan ve Yiğit, 2005: 104).

Sosyal bilgiler ders kitaplarında fotoğrafların yanı sıra temsilî resim kullanımına da sıkça rastlanmaktadır. Temsilî resimler sayesinde öğrenciler, tasvirleri yapılan tarihî kişi veya mekânları zihinlerinde canlandırabilmektedir. Temsilî resimler öğrencilerde tarihsel düşünme becerilerini geliştirmektedir. Nitekim Güngör Akıncı ve Dilek yaptıkları çalışmada (2012: 20, 21); Sosyal bilgiler öğretiminde temsilî resim kullanımıyla öğrencilerin kronolojik düşünme becerilerini, kavrama becerilerini, analiz ve yorum becerilerini ve tarihsel sorgulamaya dayalı araştırma becerilerini geliştirebildiklerini tespit etmişlerdir. Bu araştırma, sosyal bilgiler ders kitaplarında temsilî resim kullanmanın önemini ortaya koymaktadır.

2.10.6. Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Ölçme Değerlendirme

Ders kitapları öğrencilerin bilgileri okuyarak öğrenmelerine imkân sağlamaktadır. Ders kitabı içeriğinde yer alan bilgiler dersin hedef davranışlarına uygun olmalı, öğretim programında belirlenen kazanımları öğrencilerin edinmelerine katkı sağlamalıdır. Öğrencilere kazanımı edindirme amacıyla yazılan ve iyi örgütlenmiş bilgilerin yer aldığı ders kitaplarında konu başlarında hazırlayıcı sorulara konu sonlarında ise değerlendirme sorularına yer verilmektedir.

Konu başında yer alan hazırlayıcı sorular, öğrencileri konuya hazırlamayı hedeflemektedir. Hazırlayıcı soruların öğrenci hazırbulunuşluk seviyesini tespit etmeye yönelik olması öğrenmeyi kolaylaştırması bakımından önemlidir. Ders kitaplarında bulunan değerlendirme soruları ise öğrencilere kazanımı edindirme noktasında başarılı olup olunmadığına dair ipucu vermektedir. Ayrıca bu değerlendirme etkinlikleri öğretimin başarılı bir şekilde yürütülmesine katkıda bulunmaktadır (Kılıç ve Seven, 2002: 22). Bu bölümde yer alan değerlendirme soruları çeşitli olmalı; çoktan seçmeli, doğru-yanlış, eşleştirme, tamamlama, soru-cevap ve kompozisyon çeşitliliğine yer verilmelidir (Tokcan, 2003: 156).

Öğretimin amaçlarını ve soruları sınıflandırmada en bilinen sistem Bloom'un geliştirdiğidir. Bu sistem, bilişsel düşünmenin altı düzeyinden oluşmakta olup; bilgi, kavrama, uygulama, analiz, sentez ve değerlendirme olarak sıralanmaktadır (Hayta ve Karabağ, 2003: 98).

Bloom Taksonomisi'nin en alt basamağında bulunan bilgi sorularında öğrencilerin öğrendiklerini hatırlaması ya da onaylaması beklenir. Kavrama sorularında ise bilgi düzeyinde kazanılanların öğrenci tarafından özümsemesi ve anlamın yakalanması söz konusudur. Uygulama basamağında öğrenciden bilgi ve kavrama basamağında kazandığı davranışlara dayanarak kendisi için yeni olan bir sorunu çözmesi beklenir. İlk üç basamağa göre daha derin üst düzey düşünceleri gerektiren sorulardan oluşan analiz soruları, bilgi bütünüünün öğelerine, ilişkilerine ve örgütleme ilkelerine yönelik sorulardan oluşur. Sentez basamağı ise öğrencinin yaratıcı düşünmesini gerektiren yüksek düzeydeki sorulardır. Bloom Taksonomisi'nin son basamağı değerlendirme basamağıdır. Değerlendirme basamağında sorulan soruların tek bir cevabı yoktur. Bu basamakta öğrencinin problemi çözmesi için kendi görüş ve değer yargısına göre kritik yapması gerekmektedir (Tokcan, 2003: 166-167).

2.11. Selçuklu Tarihî

2.11.1. Selçukluların Kökeni

Selçuklu hanedanının atası olarak kabul edilen Selçuk Bey, tıpkı babası Dukak gibi Oğuz Yabgu Devleti'nde geniş yetkilere sahipti. Subaşılık görevinde bulunan Selçuk Bey'in zamanla Oğuz Yabgusuyla arasına soğukluk girmişti. Bunun üzerine Selçuk Bey, maiyetindeki yüz atlı ile Yenikent'ten Cend şehrine giderek buraya yerleşti.

Cend'de İslamiyet'i kabul eden Selçuk Bey, vergi toplamak için bölgeye gelen ve halka kötü muamele eden Oğuz Yabgu Devleti'nin görevlilerini bölgeden kovdu. Selçuklu ailesi bu olaydan sonra yerleştikleri bölgede askerî gücün yanı sıra siyasi bir güç olarak da etkisini göstermeye başladı. Bu durum Selçukluların on birinci yüzyılda Samani-Karahanlı ve Gazneli devletleri arasındaki ilişkilerde etkin bir rol oynamasını sağladı. Bu üç devlet içindeki gelişmelerde kimi zaman desteğine başvurulmuş bir hanedan, kimi zaman da yok edilmesi gereken bir düşman olarak karşımıza çıkan Selçuklular, ilerleyen yıllarda ise bağımsız bir devlet olarak tarih sahnesine çıktı. Onların bağımsız bir devlet olarak tarih sahnesine çıkmaları sadece Türk tarihî için değil, dünya tarihî için de bir dönüm noktası olmuştur (El Hüseyini, 1999: 1, 2; Agacanov, 2010: 252-272)

Selçuk Bey'in yaklaşık yüz yaşında ölümünden sonra Arslan Yabgu ailenin başına geçti. Öte yandan Mikail'in oğulları Tuğrul ve Çağrı Beyler de Selçuklu ailesinde söz sahibi oldular. Bu durumun en önemli sebebi, babaları Mikail'in henüz Selçuk Bey hayattayken bir sefer sırasında ölmesi üzerine dedeleri Selçuk Bey tarafından hükümdar olarak yetiştirilen iki torun olmalarıydı. Bir yandan Arslan Yabgu'nun, diğer yandan yeğenleri olan Tuğrul ve Çağrı Beylerin attığı adımlarla Selçuklular on birinci yüzyılın başlarında siyasi sahada çok daha etkin olmaya başladılar. Bu durum dönemin büyük devletleri Gazneliler ve Karahanlılar tarafından da fark edildi ve Gazneli Sultan Mahmud ile Karahanlı hükümdarı Yusuf Kadir Han'ın 1025 yılında Maverâünnehir'de bir araya gelmelerini sağladı. Tarihe "Maverâünnehir Görüşmeleri" olarak geçen bu toplantıda Selçuklu tehlikesinin bertaraf edilmesine karar verildi. Bu karar doğrultusunda Selçuklu ailesinin lideri Arslan Yabgu bir hile ile yakalanarak Kalincar Kalesi'ne hapsedildi. Belli bir süre bu kalede kalan Arslan Yabgu, 1032 yılında vefat etti (El Hüseyini, 1999: 2,3; Reşidü'd-din Fazlullah, 2018: 54-58).

2.11.2. Dandanakan Savaşı

Arslan Yabgu'nun esareti Selçuklu ailesi için büyük bir gerileme olabilirdi. Ancak Tuğrul ve Çağrı Beylerin attığı akılcıca adımlar, daha doğmadan ölümle yüz yüze gelen Selçuklu hanedanı için yükselen bir hareket oldu. Her şeyden önce bu iki kardeş amcalarının esaretinden sonra paniğe kapılmadı. Aksine bu durumu hanedanın yönetiminde tek başlarına söz sahibi olmak için bir fırsata dönüştürdüler. Bu fırsat için de amcalarının soyundan gelen ve daha sonra "Yabgulular" olarak anılacak olan hanedan üyeleriyle mücadeleye giriştiler. Öte yandan her iki kardeşi de çok mutlu eden

bir gelişme oldu ve dönemin kudretli hükümdarı Gazneli Sultan Mahmud 1030 yılında vefat etti. Yerine geçen oğlu Gazneli Mesud, babasının bıraktığı mirası daha ileri bir seviyeye taşıyacak kabiliyette değildi. Ayrıca, Sultan Mahmud'un hükümdarlığında sert önlemler alınan Selçuklular Gazneli Devleti için büyük bir tehditti ve artık onlar, koyunlarını otlatmak için Gaznelilerden izin isteyen küçük bir topluluk değillerdi. Bu nedenle Gazneli Mesud, Tuğrul ve Çağrı Beylerin önderliğinde yeniden toparlanan Selçuklu tehlikesini ortadan kaldırmak için planlar yapmaya başladı. Öte yandan Selçuklular da Gaznelilere karşı başarı kazanmadan bağımsızlıklarını elde edemeyeceklerinin farkındaydılar. Bu durum 1030'lu yıllarda Selçuklu-Gazneli rekabetine yol açtı ve iki tarafın Nesa, Serahs ve Talhab savaşlarında karşı karşıya gelmesine neden oldu (Beyhakî, 2019: 446, 449, 509, 512; İbnü'l-Esir, 130). Bu savaşlar sonucunda Selçuklular Nişabur'u ele geçirerek Horasan'ın bu kadim şehrinde Tuğrul Bey adına hutbe okutsalar da Selçukluların bu ilk bağımsızlık girişimi uzun soluklu olmadı. Nişabur kısa süre sonra tekrar Gazneli Mesud'un eline geçti. Ancak, Selçukluların Nişabur'u ele geçirmeyi başarması Gazneli Mesud'u çok kızdırmış olmalı ki, bu meseleyi kesin olarak halletmek için büyük bir ordu toplayarak Selçukluların üzerine yürüdü. İki ordu arasında 23 Mayıs 1040 tarihinde Dandanakan'da yapılan savaşta Selçuklular Gaznelilere karşı büyük bir zafer kazandı. Gazneli Mesud'un savaş alanından kaçarak canını kurtardığı bu savaştan sonra Tuğrul Bey Selçukluların ilk hükümdarı oldu. (Beyhaki, 2019: 577-592; Cüzcani, 2020: 74).

2.11.3. Pasinler Savaşı

Selçukluların Dandanakan Savaşı'nı kazanması sadece bağımsız devletlerinin kurulması değil, aynı zamanda Oğuz Türklerinin Maveraünnehir'den Horasan'a inmesi anlamına geliyordu. Sultan Tuğrul Bey döneminde devletin ilk ilgilendiği konulardan biri, büyük kitleler halinde Selçuklu topraklarına gelen Türkmenlerin iskânı olmuştur. Bu nedenle Selçuklular bir Türkmen politikası geliştirerek Horasan'a kitleler halinde gelen Türkmen boylarını batıya yani Anadolu'ya yönlendirmeyi tercih etmişler ve onlara Anadolu topraklarının sahip olduğu otlakları anlatmışlardır. Bu durum daha Malazgirt zaferinden önce Selçuklu akınlarının Anadolu'ya yönelmesine yol açtı. Bizans ise bu akınları önlemek için çareler aramaya başladı. Tüm bu etkenler 18 Eylül 1048 tarihinde Anadolu'daki ilk Türk-Bizans savaşı olarak tarihe geçecek olan Pasinler Savaşı'na sebep oldu. Erzurum yakınlarında bulunan Pasinler ovasında karşı karşıya gelen Türkler ile Bizans ordusu arasındaki mücadelede kazanan İbrahim Yinal ve

Kutalmış komutasındaki Türk ordusu oldu. Savaş Bizans için büyük bir mağlubiyet ile sonuçlanmıştı şöyle ki ordunun başında bulunan Gürcü Kralı Liparit dahi esir düşmüştü. Pasinler Savaşı'nın ardından Türklerin Doğu Anadolu'daki etkinliği giderek daha fazla hissedilmeye başladı (Piyadeoğlu, 2013: 131).

2.11.4. Doğu'nun ve Batı'nın Sultanı Tuğrul Bey

Tuğrul Bey'in saltanatı sırasında karşılaştığı meselelerden birinin kaynağı da Bağdat'taki gelişmelerdi. Bağdat'taki Abbasi halifesi, Şii Büveyhiler karşısında kendisini tehlikede hissediyordu. Bu nedenle Tuğrul Bey'e haber göndererek kendisini koruması için Bağdat'a davet etti. Halifenin çağrısını siyasi bir fırsat olarak gören Tuğrul Bey, bu çağrıya olumlu cevap verdi ve topladığı büyük orduyla 1055 yılında Bağdat'a girdi. Bu hareket Abbasi Halifesi Kaim-Biemrillâh'ı memnun etse de Şii Büveyhilerin hizmetinde bulunan Türk kökenli askerleri memnun etmedi. Bu nedenle Arslan Besasiri liderliğindeki komutanlar Bağdat'ta olay çıkarmaya başladılar. Bu olaylara son vermek isteyen Tuğrul Bey hemen harekete geçerek Büveyhi hükümdarı el-Melik er-Rahim'i tutuklattı ve Irak'taki Büveyhi devletine son verdi. Bu gelişmeden sonra Abbasi Halifesi Kaim-Biemrillâh, Tuğrul Bey'e *"Doğu'nun ve Batı'nın Sultanı"* ünvanını verdi (İbn'ül Kesir, 185; Azimi, 2006: 16, Sümer, 2012: 345).

2.11.5. Ani Kalesi'nin Fethi

Tuğrul Bey, 1055 Bağdat seferinden sonra halife ile akrabalık kurmak için kızıyla evlenmek istedi. Bu istek ilk başta halife tarafından hoş karşılanmasa da, halife daha sonra kızını Sultan'a vermeyi kabul etti. Bağdat'taki düğünden sonra ecel Tuğrul Bey'i yakaladı ve Sultan 1063 yılında Rey'de vefat etti. Tuğrul Bey'in ölümünden sonra Selçuklu hükümdarının kim olacağı konusunda birtakım mücadeleler yaşanmış ve sonunda Alparslan tahtı elde etmeyi başarmıştır. Selçukluların ikinci hükümdarı olan Sultan Alparslan döneminde batıya yönelik seferler artmaya başladı. Türklerin bu seferleri, Doğu Anadolu'da önemli bir kale olan Ani'nin ele geçirilmesiyle sonuçlandı. Sultan Alparslan, 1064 yılında Bizanslıların elinde bulunan Ani'yi kuşattı ve şiddetli çarpışmanın ardından kaleyi fethetti. Ani'nin fethi doğuda ve batıda büyük ilgi uyandırmış ve Sultan Alparslan halife tarafından *"Ebu'l Feth"* ünvanı verilmiştir (Kafesoğlu, 1989: 526-528).

2.11.6. Malazgirt Savaşı

Türklerin Anadolu'ya ilgisi Malazgirt Savaşı'ndan önce başlamıştı. Çağrı Bey'in ünlü Anadolu Seferi olarak bilinen ve binli yılların başında gerçekleşen Anadolu akınları sonucunda bu topraklar Türkler tarafından daha yakından tanındı. Aslında bunda en önemli etkenlerden biri Anadolu'nun Türkler için elverişli yaşam koşullarına sahip olmasıydı. Nitekim Çağrı Bey'in Anadolu Seferi dönüşünde kardeşi Tuğrul Bey'e *"Horasan'a, Azerbaycan'a ve Doğu Anadolu'ya gidip oraları yönetebiliriz; çünkü oralarda bize karşı koyabilecek bir güce rastlamadım"* demesi Türklerin Anadolu'ya ilgisinin bu yıllarda başladığını kanıtlar niteliktedir. 1048 yılında Pasinler Savaşı'nın kazanılmasıyla Türklerin Anadolu'ya olan ilgisi tamamen artmış ve Türkler bu topraklara akınlar düzenlemeye devam etmişlerdir. Urfalı Mateos'un verdiği bilgiye göre Türkler 1059 yılında Sivas'a kadar gelmişler ve burada birkaç gün kaldıktan sonra Azerbaycan'a geri dönmüşlerdir (Urfalı Mateos, 2019: 48).

Türklerin Anadolu'ya doğru akınları sadece Türk tarihî için değil dünya tarihî için de önemli sonuçlar doğuracak olan Malazgirt Savaşı'na yol açmıştır. Romen Diyojen'in Anadolu'ya yönelik Türk akınlarına son vermek ve hatta Selçuklu tehlikesini tamamen ortadan kaldırmak için İstanbul'dan bir ordu toplayarak Selçuklu merkezine doğru yola çıktığını Musul seferi sırasında öğrenen Sultan Alparslan, ordusuyla birlikte Romen Diyojen'in karşısına çıkmak için derhal harekete geçti. İki ordu 26 Ağustos Cuma günü Malazgirt'te karşılaşmış ve Türk ordusu Bizans kuvvetleri karşısında büyük bir zafer elde etmiştir. Osman Turan'ın *"maneviyatın maddiyata karşı kazandığı en büyük zafer"* olarak nitelendirdiği bu başarının ardından Bizans İmparatoru Romen Diyojen esir alındı. Bu savaştan sonra her iki hükümdar bir antlaşma yaptı ve Bizans İmparatoru Romen Diyojen Selçuklulara yıllık vergi ödemeyi kabul etti. Daha sonra serbest bırakıldı ve İstanbul'a doğru yola çıktı. Sultan Alparslan'ın Türkistan seferi için Hemedan'a yönelmesinden kısa bir süre sonra Romen Diyojen'in durumuyla ilgili bir haber geldi. Bu haber Romen Diyojen'in tutuklandığı ve tahttan indirildiği yönündeydi. Bu gelişmeden sonra Sultan Alparslan, Romen Diyojen ile imzaladığı anlaşmanın geçersiz olduğunu düşünerek komutanlarına Anadolu'ya yönelmelerini ve Anadolu topraklarında fetihler yapmalarını, fethettikleri yerlerin kendilerine ait olacağını yani kılıç hakkına sahip olduklarını söyledi. Bu emri alan Selçuklu komutanları hızla Anadolu'ya yöneldiler ve burada fetih hareketlerine başladılar. Böylece Anadolu'da hızlı bir Türkleşme süreci başlamıştır (Bundari, 2016: 36-41; Turan, 2012: 178-187).

2.11.7. Sultan Alparslan'ın Vefatı ve Melikşah Dönemi

Malazgirt Zaferi'nden sonra Sultan Alparslan 1072 yılında Türkistan seferine çıkmıştır. Sultan, bu sefere giderken konakladığı Berzem kalesinde Yusuf el-Harezmi adlı bir kale muhafızı tarafından öldürülmüştür (Bundari, 2016: 43; Sevim, Merçil, 2020: 79-96).

Alparslan 'ın ölümünden sonra Selçuklu tahtına oğlu Melikşah çıktı. Bu dönem Selçuklu Devleti'nin en parlak dönemini yaşadığı 1072 ile 1092 yılları arasında kapsamaktadır. Melikşah döneminde Selçuklu Devleti'nin sınırları doğuda Türkistan'a, batıda Batı Anadolu'ya, kuzeyde Aral Gölü'ne ve güneyde Umman Denizi'ne kadar genişlemiştir. Selçuklu Devleti'nin bu görkemli döneminde öne çıkan bir diğer isim de Vezir Nizamülmülk'tür. Sultan Alparslan'ın son dönemlerinde vezirlik görevine getirilen Nizamülmülk, Melikşah döneminde de bu görevine devam etmiştir. Sultan Melikşah'a devlet yönetiminde yardımcı olan vezir, kurduğu Nizamiye Medreseleri başta olmak üzere Selçuklu Devleti'nde eğitim, kültür ve devlet yönetimi alanlarında ön plana çıktı. Selçuklu Devleti'nin parlak günleri 1092 yılında Sultan Melikşah ve Vezir Nizamülmülk'ün ölümleriyle sona ermiştir (Nizamülmülk, 2020; Özaydın, 2004: 54-57).

Sultan Melikşah ve Vezir Nizamülmülk'ün aynı yıl ölümü Selçuklu Devleti için bir dönüm noktası olmuştur. Selçuklu Devleti kısa süre sonra büyük bir taht mücadelesinin içine düşmüştür. Bu mücadelede öne çıkan isim ise henüz küçük yaşta olan oğlu Mahmud'u tahta geçirmek isteyen Melikşah'ın eşi Terken Hatun'du. Büyük rol oynadığı taht mücadelesinde karşılaştığı ilk isim ise Melikşah'ın Zübeyde Hatun'dan olan oğlu Berkyaruk'tur. Mahmud'un çiçek hastalığı nedeniyle ölümü bu mücadelenin uzun sürmemesini sağlasa da Selçuklu Devleti, Berkyaruk ile kardeşi Muhammed Tapar arasındaki taht mücadelesine tanıklık etti. 1092 yılında başlayan ve devleti uzun süre uğraştıran taht mücadeleleri, 1118 yılında Sultan Sencer'in iktidara gelmesine kadar devam etti. Ancak bu süreç Selçuklu Devleti'ni olumsuz etkiledi (Özaydın, 1992: 514-516; Özaydın, 2020: 576-578).

2.11.8. Sultan Sencer Dönemi ve Selçuklu Devleti'nin Sona Ermesi

Selçuklu tarihçisi Mehmet Altay Köymen tarafından "İkinci İmparatorluk Devri" olarak adlandırılan Sultan Sencer'in saltanatı yaklaşık kırk yıl sürmüştür (Köymen, 2011: 3). Köymen'in böyle bir yakıştırma yapmasının nedeni elbette Sultan Sencer'in Melikşah'ın ölümünden sonra içine düştüğü iç mücadeleden devleti kurtarmış olmasıdır.

Böyle bir mücadeleye son vererek iktidarını ilan eden Sultan Sencer, saltanatının ilk yıllarında tıpkı babası Melikşah döneminde olduğu gibi Selçuklulara parlak günler yaşattı. Ancak saltanatı sırasında karşılaştığı iki kritik olay Selçuklu Devleti'nin resmen çöküşüne yol açtı. Bu gelişmelerden ilki Katvan Savaşı'dır. Sultan Sencer'in saltanatının ortalarında bir tehlike olarak ortaya çıkmaya başlayan Karahitaylar, 1141 yılında yaklaşık yüz bin kişilik bir ordu ile Sultan Sencer'in üzerine yürüdüler. Selçuklular ve Karahitaylar Semerkant yakınlarındaki Katvan'da karşılaştılar. Bu mücadelenin galibi Karahitaylar oldu. Sultan Sencer'in bu yenilgisi Selçuklu Devleti'nin çöküşünün önemli nedenlerinden biri olmuştur (Agacanov, 2006: 261-275; Peacock, 2020: 112). Devleti adım adım sona götüren gelişme ise Selçuklular ile Oğuzlar arasındaki gerginliğin bir isyanla neticelenmesidir. 1153 yılında gerçekleşen ve "*Oğuz İsyanı*" olarak adlandırılan bu hareket sonucunda Sultan Sencer, Oğuzlar tarafından esir alındı. Bu olay Selçuklu Devleti için tam anlamıyla sonun başlangıcı oldu. Bir süre Oğuzların elinde esaret hayatı yaşayan Sultan Sencer onların elinden kurtulsa da bu olay devletin parçalanmasına neden oldu ve Sultan Sencer'in 1157 yılında ölümüyle birlikte Horasan'da kurulan Selçuklu Devleti resmen yıkıldı (Ayan, 2013: 27-34).

2.11.9. Birinci Dönem Türk Beylikleri ve Anadolu'nun Türkleşmesi

Malazgirt Zaferi'nden sonra Anadolu tarihî açısından en önemli olay Romen Diyojen'in Konstantinopolis'e dönmeden önce Bizans tahtından indirilmesiydi. Bu elbette Malazgirt Savaşı'nın hemen ardından Sultan Alparslan ile Romen Diyojen arasında imzalanan anlaşmanın geçersiz hale gelmesi anlamına geliyordu. Bu nedenle Sultan Alparslan, Türk emirlerine Anadolu'yu fethetmelerini emretti. Sultanın bu emrini yerine getirmek için hızla harekete geçen Türk emirleri, kısa sürede Anadolu'da fetih hareketlerine giriştiler ve kısa sürede Anadolu topraklarında çoğu kendi adlarıyla anılacak beylikler kurdular. Bu beylikler; Saltuk Bey tarafından Erzurum civarında kurulan Saltuklular, Danişmend Gazi tarafından Sivas civarında kurulan Danişmendliler, Artuk Bey tarafından Mardin civarında kurulan Artuklular, Mengücek Gazi tarafından Divriği-Tercan civarında kurulan Mengücekliler, Çaka tarafından kurulan ve İzmir bölgesinde faaliyet gösteren Çaka Beyliği ve Kutalmışoğlu Süleymanşah tarafından İznik'te kurulan Türkiye Selçuklu Devleti'dir (Sevim, 1987: 77-79).

İlk dönem Türk Beylikleri olarak bilinen bu devletler, kuruldukları dönemde Büyük Selçuklu Devleti'ne bağlı olarak faaliyet göstermişlerdir. Melikşah'ın ölümünden sonra tam bağımsız bir şekilde hareket etmeye başlayan bu beyliklerin Anadolu'nun Türkleşmesi açısından önemi oldukça fazladır. Aslında Anadolu'nun Türkleşmesi iki evreyi kapsamaktadır. Bunlardan ilki Anadolu'nun siyasi olarak Türkleşmesidir. Bu, Malazgirt Savaşı'ndan sonra çok kısa bir süre içinde gerçekleşmiş ve Anadolu toprakları, anılan beyliklerin de etkisiyle kısa bir süre içinde siyasi Türkleşme sürecini yaşamıştır. Anadolu'nun Türkleşmesinin ikinci aşaması ise kültürel Türkleşmedir. Bu aşama, Anadolu topraklarında kurulan Türk devletlerinin yürüttüğü kültür ve bayındırlık faaliyetleri neticesinde yaşanmıştır. Böylece Malazgirt Savaşı'ndan sonra uzun sayılamayacak bir süre içerisinde Anadolu hem siyasi hem de kültürel olarak Türkleşmiş ve bu topraklar kaynaklarda "Türkiye" olarak anılmaya başlanmıştır.

2.11.10. Türkiye Selçuklu Devleti

Anadolu'da kurulan ilk dönem beylikleri arasında yer alan Türkiye Selçukluları, Türkiye tarihî açısından büyük önem taşımaktadır. Türkiye Selçuklu Devleti'nin kurucusu Süleyman Şah'tır. Süleyman Şah'ın babası Kutalmış olmakla birlikte dedesi Maverâünnehir görüşmeleri sonucunda Gazneli Mahmut tarafından esir alınarak Kalıncar Kalesi'ne hapsedilen Selçuk Bey'in oğlu Arslan Yabgudur. Bu da Kutalmışoğlu Süleyman Şah'ın Selçuk Bey'in torununun oğlu olduğu anlamına gelmektedir. Kutalmışoğlu Süleyman Şah tarafından kurulan Türkiye Selçuklu Devleti, Büyük Selçuklu Devleti ile akrabalık bakımından yakın ilişkiler içinde olmuştur. Bunun önemli örneklerinden biri hiç şüphesiz Kutalmışoğlu Süleyman Şah'ın ölümünden sonra oğlu Kılıçarslan'ın yakalanarak İsfahan'a Sultan Melikşah'ın yanına götürülmesidir. Kılıçarslan, Melikşah'ın ölümünden sonraki kargaşadan yararlanarak İsfahan'dan İznik'e geçti ve böylece Türkiye Selçuklu Devleti'nin ikinci hükümdarı oldu (Sevim, 2010: 103, 104; Demirkent, 2022: 396, 397).

2.11.11. Kılıçarslan Dönemi ve I. Haçlı Seferi

Kılıçarslan, İznik'te tahta çıkışından kısa bir süre sonra Kutalmışoğlu Süleyman Şah'ın ölümüyle dağılan Türkiye Selçuklu Devleti'ni toparlamak için harekete geçti ve bunda da başarılı oldu. Türkiye Selçuklu Devleti'ni toparladıktan hemen sonra kayınpederi Çaka Bey'in artan gücünün kendisi için bir tehlike olduğunu düşünen Kılıçarslan, Bizans İmparatoru'nun da etkisiyle Çaka Bey'i öldürerek güçlü rakibini

ortadan kaldırdı. Öte yandan, topladığı büyük bir ordu ile Melikşah'ın ölümünden sonra Anadolu'da bağımsız bir devlet olarak hareket etmeye başlayan Danişmendlilere karşı, 1097 yılında İznik'ten hareket etti. Malatya'ya ulaştığında şehri kuşatmaya başladı (Aksarayî, 2023: 23).

Kılıçarslan 'ın Malatya kuşatmasından önce Avrupa'da Türklere karşı bazı gelişmeler yaşanıyordu. Papa II. Urban'ın öncülük ettiği ve keşiş Pierre l'Ermite'in aktif rol oynadığı gelişmelerin temelinde, Haçlıları Müslüman Türklere karşı birleştirmek yatıyordu. Ve bu amaç doğrultusunda tarihte "Haçlı Seferleri" olarak bilinen seferler başladı. Haçlı Seferlerinin görünürdeki sebebi, Bizans'ın arzusu neticesinde Türkleri Anadolu'dan atma düşüncesi idi. Ancak ilki on birinci yüzyılın sonunda başlayan bu seferlerin asıl nedeni Avrupa'da yaşanan ekonomik bunalımdı. Çünkü Avrupa büyük bir ekonomik sıkıntı içindeydi ve kilise bu sıkıntıdan kurtulmanın tek yolunu doğunun zenginliklerini elde etmek olarak görüyordu. Bu nedenle dördü doğrudan Türklerle ilgili olmak üzere toplam sekiz Haçlı Seferi düzenlendi (Demirkent, 1996: 525-535).

Papa II. Urban'ın çağrısıyla toplanan ilk Haçlı ordusu ile birlikte Keşiş Pierre l'Ermite 1096 yılında yola çıktı. Konstantinopolis'e yavaş yavaş ve konvoylar halinde ulaşan Haçlıların bir sonraki durağı Türkiye Selçuklu Devleti'nin elinde bulunan İznik oldu. Mayıs 1097'de Konstantinopolis'ten yola çıkan Haçlılar kısa sürede İznik'e ulaştılar ve şehri kuşatmaya başladılar. Danişmendlilerin elinde bulunan Malatya'yı kuşattığı sırada devletin başkentinin Haçlılar tarafından kuşatıldığı haberini alan Kılıçarslan hemen kuşatmayı kaldırarak İznik'e doğru yola çıktıysa da çok geç kalmıştı. Sultan Kılıçarslan başkente vardığında acı manzara ile karşılaştı. Şehir Haçlıların eline geçmiş, Sultan'ın eşi ve çocukları da Konstantinopolis'e götürülmüştü. Haçlılar, büyük bir başarı olarak kabul ettikleri bu olaydan sonra İznik şehrini Bizans'a teslim ettiler. Haçlılar daha sonra yollarına devam ettiler. Sultan Kılıçarslan, Türkiye Selçuklu Devleti'nin başkentini İznik'ten Konya'ya taşımaya karar vererek bunu uyguladı. Haçlıların ilerleyişini durdurmak için çeşitli yöntemler deneyen Kılıçarslan, tam bir başarı elde edemedi. Haçlılar Antakya, Urfa ve Kudüs'e kadar ilerlediler ve buralarda Haçlı kontlukları kurdular. Bu, Haçlılar için tek başarılı sefer oldu (Demirkent, 1996: 525-535).

2.11.12. Miryokefalon Savaşı

Haçlı Seferleri'nin Anadolu'daki en büyük etkisi Türkiye Selçuklu Devleti üzerinde olmuştur. I. Haçlı Seferi'nden sonra Konya, Türkiye Selçuklu Devleti'nin yeni başkenti oldu. Anadolu'yu yurt edinme yolunda büyük bir adım atan Türklere karşı savaşmak için Haçlıları davet eden Bizans, Birinci Haçlı Seferi'nden sonra umutlanmıştı. Ancak sonraki dönem hem Bizans hem de Haçlılar için bu umudu kırarak gelişmelere sahne oldu. Şöyle ki, Haçlı Seferleri ilerleyen yıllarda başarısızlıkla sonuçlanacak ve hatta amacından saparak Haçlıların Konstantinopolis'i ele geçirmesine zemin hazırlayacaktı. Bizans ise Birinci Haçlı Seferi'nden sonra da Türklerle mücadelesini sürdürmeye kararlıydı. Bu nedenle Türkleri Anadolu'dan atmak için mücadelesini sürdürüyordu. Selçuklu Sultanı II. Kılıçarslan döneminde bu mücadele savaşla neticelendi. 1176 yılında Türkiye Selçuklu Sultanı II. Kılıçarslan Miryokefalon Savaşı'nda Bizans ordusunu yenilgiye uğratmıştır (Ionanes Kinnamos, 2001: 215). Bu zaferle Bizans'ın Türkleri Anadolu'dan atma umutları tamamen sona ermiştir. Bu savaş sonucunda Anadolu'nun Türk yurdu olduğu kesinleşmiştir. Bu nedendir ki, bu mücadele Türk tarihine "Yurt Tutan Savaşı" olarak geçmiştir.

2.11.13. Aleaddin Kaykubat Dönemi

Miryokefalon Savaşı'ndan sonra Türkiye Selçuklu Devleti Anadolu'da tam anlamıyla etkin bir güç haline geldi. Gıyaseddin Keyhüsrev ve İzzeddin Keykavus dönemlerinde sürekli büyüyen devlet, en parlak dönemini tahta çıkış töreni Sivas'ta yapılan Aleaddin Keykubad zamanında yaşadı. Bu dönemde devletin sınırları büyük ölçüde genişlemiş ve Türkiye Selçukluları deyim yerindeyse dönemin en önemli gücü haline gelmiştir. Ancak otuzlu yaşlarının başında Türkiye Selçuklu Devleti tahtına oturan Aleaddin Keykubad'ın iktidarının ilk günlerinde doğuda ortaya çıkan bir güç giderek Türkiye Selçuklu Devleti için büyük bir sorun haline gelecektir. Bu tehlike Moğollardı. Aleaddin Keykubad, Gürcistan ve Ermenistan seferlerinden sonra Anadolu'ya yönelen Moğollara karşı çeşitli tedbirler almaya başladı. Öte yandan Celaleddin Harezmşah'ın Ahlat kuşatmasından haberdar olan Aleaddin Keykubad, onun üzerine yürüyeceğini düşünerek ordusunu topladı ve hemen Celaleddin Harezmşah'ın üzerine yürüdü. Her iki ordu Erzincan-Suşehri arasında Yassıçemen civarında karşı karşıya geldi. Bu mücadelenin galibi 1230 yılında Aleaddin Keykubad oldu. Böylece Harezmşahlar devleti ortadan kalktı. Bu zafer bir bakıma Türkiye Selçukluları için sonun başlangıcı olarak da adlandırılabilir. Çünkü Türkiye Selçukluları ile Moğollar

arasında bir tampon bölge olarak görülen Harezmşahlar Devleti'nin ortadan kalkmasıyla her iki devlet birbirine komşu hale gelmiştir. Bu da onların teke tek mücadelesini kaçınılmaz kılacaktı (İbn Bibi, 2020: 369-408).

2.11.14. Köseadağ Savaşı

Türkiye Selçuklu Devleti için belki de en büyük talihsizliklerden biri, Moğol tehdidinin derinden hissedildiği bir dönemde, 1237 yılında Aleaddin Keykubad gibi büyük bir hükümdarın ölmesidir. Yerine geçen oğlu II. Gıyaseddin Keyhüsrev, babasının aksine devleti yönetme konusunda yetkin değildi. Özellikle dönemin yazarı İbni Bibi tarafından ağır bir şekilde eleştirilen II. Gıyaseddin Keyhüsrev dönemi, Türkiye Selçuklu Devleti'nin çöküşünün başladığı ve Anadolu'da Moğol etkisinin derinden hissedildiği bir dönem olacaktır. Gıyaseddin Keyhüsrev'in tahta çıkmasından sonra Moğollar, Anadolu'yu yakından takip etmeye başladılar. Gıyaseddin Keyhüsrev tahta çıktıktan kısa bir süre sonra Baba İshak önderliğindeki Babai İsyanı ile karşılaştı. Zor durumda kalan Türkiye Selçuklu Devleti isyanı bastırmak için bir an önce harekete geçti ve güçlkle de olsa isyanı bastırmayı başardı. Babai isyanın bastırılmış olması Türkiye Selçuklu Devleti için olumlu bir durum olarak algılansa da bu isyanı bastırmakta güçlük çekilmesi devletin eski gücünden uzak olduğunu ortaya çıkarmıştır. Bunun üzerine Anadolu'yu yakından takip eden Moğollar vakit kaybetmeden Türkiye Selçuklu Devleti üzerine yürümeye başladı. Moğolların Anadolu'ya yöneldiğini haber alan II. Gıyaseddin Keyhüsrev, onları karşılamak için ordusu ile birlikte Sivas'a geldi. Tecrübeli devlet adamlarının Moğolları Sivas'ta bekleme yönündeki görüşünü kabul etmeyen II. Gıyaseddin Keyhüsrev, genç ve tecrübesiz devlet adamlarını dinleyerek Moğollara karşı harekete geçmeye ve onları yolda karşılamaya karar verdi. 1243 yılında Türkiye Selçuklu ordusu Sivas'ın Zara ilçesi yakınlarındaki Köseadağ mevkiine geldiğinde Moğolların bu civarda olduğu haberi Sultan'a ulaştı. Birbirlerine yaklaştıklarını öğrenen her iki ordu savaş düzeni aldı. Ancak savaş için mevzilenmiş olsalar da iki ordu henüz birbirini görmüyordu. Moğolların üzerine giden Türkiye Selçuklu öncüsü ilk başta Moğollara karşı üstünlük sağlasa da durum böyle devam etmedi ve Selçuklu öncüleri yenildi. İlk baştaki öncü birliklerin karşılaşmasını büyük bir zafer olarak değerlendiren ve zafer gösterilerine başlayan Selçuklu ordusu, gerçeği anlayınca endişeye kapıldı. Bu endişeyi en derinden hisseden ise II. Gıyaseddin Keyhüsrev oldu. Zafer kazanacağını düşünen Sultan, çok geçmeden gerçeği anlayınca çareyi savaş meydanından uzaklaşmakta buldu. Başında bir hükümdar göremeyen ordu

da Sultan'ın izinden yürüdü. Türkiye Selçuklu ordusunda bunlar yaşanırken Moğollar, Selçukluların üzerlerine gelmesini bekliyorlardı. Uzunca bir süre bekledikten sonra Selçuklu ordusunun hareket etmediğini fark ettiler. Bu durum onların ilerlemesini sağladı ve bir dağın arkasına gelerek Selçuklu çadırlarını gözetlemeye başladılar. Ancak herhangi bir hareket göze çarpmadı. Bunu bir savaş hilesi olarak değerlendiren Moğollar, bir müddet bekledikten sonra çadırlara yaklaştılar ve Selçuklu ordu mensubu hiç kimseyi göremediler. Bunun üzerine Köseadağ'dan Sivas'a doğru hareket ederek şehre geldiler. Böylece tarihe Köseadağ Savaşı olarak geçen bu mücadelede kazanan taraf Moğollar olmuştur. Bu savaşın sonucunda Selçuklular sadece bir savaşı değil belki de bir devleti kaybetmiş olacaktı (İbn Bibi, 2020: 487-502).

2.11.15. Türkiye Selçukluları Döneminde Kültürel Hayat

Sultan Aleaddin Keykubad'ın hükümdarlık dönemine denk gelen 1220'li yıllar, Türkiye topraklarının bilimsel ve kültürel gelişimi açısından büyük önem taşımaktadır. Çünkü söz konusu dönemde Türkiye toprakları huzur ve güvene kavuşmuş, ülkedeki herkes refah içinde yaşamıştır. Elbette ki bu Türkiye'yi yaşamak için cazip bir yer haline getirmiştir. Bu nedenle Türkiye, Moğol baskısından dolayı Horasan ve İran'dan kaçan âlimlere ev sahipliği yapar hale geldi. Bu durum Türkiye'yi XIII. yüzyılın ilk yarısında ilmî ve kültürel faaliyetlerin merkezi haline getirmiştir.

İlmî ve kültürel faaliyetlerin yürütüldüğü en önemli yer medreselerdi. Türkiye Selçuklu Devleti döneminde bayındırlık ve imar faaliyetlerinde ilk öne çıkan durum medreselerin inşası olmuştur. Özellikle Aleaddin Keykubad döneminde sayısı artmaya başlayan medreselerin inşasına Köseadağ Savaşı'ndan sonra bile devam edilmiştir. Türkiye Selçuklu Devleti dönemindeki medreseler üzerine bir araştırma yapan Aptullah Kuran, bu dönemde toplam 33 medrese inşa edildiğini belirtmektedir (Kuran, 1969: 41-45). Bu medreselerin yapımında sadece Selçuklu hükümdarları değil, Selçuklu devlet adamları da rol oynamıştır. Yapımı özellikle Orta Anadolu'da yoğunlaşan bu medreselerin en dikkat çekici olanlarından biri de Sivas'ta Sahib Ata Fahreddin Ali tarafından yaptırılan Gök Medrese'dir (Bayram ve Karabacak, 1981: 51-59). Sadece Selçuklu döneminde değil, Osmanlı döneminde de Türk topraklarının bilimsel potansiyelini geliştiren önemli eğitim kurumlarından biri olan Gök Medrese, görseelliğiyle de oldukça dikkat çekicidir (Küsgün, 2023: 250, 251). Öte yandan Selçuklular döneminde inşa edilen Caca Bey Medresesi, İnce Minareli Medrese,

Karatay Medresesi gibi medreseler de dönemin en önemli eğitim kurumları arasında yer almaktadır (Kuran, 1969: 105-114).

Selçuklu medreselerinde verilen dersler iki kısma ayrılmıştır. Bu dersler İslami ilimler ve pozitif ilimler olarak ikiye ayrılırdı. Bir medresede okutulacak dersler bazen medresenin vakfiyesinde belirtilmiştir. Öte yandan medresenin müderrisinin hangi alanda yetkin olduğu, orada okutulacak dersin içeriğini belirleyen önemli etkenlerdendi. Bu durum, Türkiye Selçukluları dönemi medreselerinde müfredat farklılıklarının oluşmasını sağlıyordu. İslami ilimler arasında fıkıh, hadis, nahiv, kelim gibi dersler ön plana çıkarken pozitif ilimlerde matematik ve astronomi daha yaygındı. Selçuklu medreselerinde dersler şu şekilde düzenlenirdi: Müderris derse gelir, hazırlığı tamamlanır. Bu sırada müd, nakib ve öğrenciler müderrisin etrafında toplanır, ardından Kur'an okunurdu. Dersten önce dua edilir ve sonra derse başlanırdı (Bayram ve Karabacak, 1981: 51-59; Odabaşı, 2019: 218)

Türkiye topraklarının önemli ticaret yolları üzerinde bulunması, buranın bir ticaret merkezi haline gelmesinde rol oynayan başlıca etken olmuştur. Bu durumu iyi değerlendiren Türkiye Selçuklu idarecileri, ülke topraklarında ticareti canlandırmak için çeşitli faaliyetler yürüttü. Bunlardan biri de ülkede ticaret yapan tüccarlara konaklama imkânı sağlamak amacıyla ticaret yolları üzerinde kurulan kervansaraylardır. Genellikle iki şehir arasında yaklaşık yirmi ila otuz kilometre aralıklarla kurulan kervansaraylar, kervanların güvenliğini ve konaklamasını sağlayan en önemli yerlerdi. Kaynaklarda han ve ribat olarak da geçen kervansaraylar, Türkiye Selçukluları zamanında görkemli bir taş kapı ve geniş bir avlu ile inşa edilmiştir. Selçuklu sultanları ve devlet adamları tarafından yaptırılan bu kervansaraylar arasında en önemlisi Aksaray'daki Sultan Hanı'dır. Öte yandan Evdir Han, Alara Han ve Ağzı Karahan başta olmak üzere birçok kervansaray inşa edilmiştir (Eryavuz, 2022: 299-302).

Selçuklular döneminde Türkiye aynı zamanda çok sayıda âlime de ev sahipliği yapmıştır. Bahsettiğimiz gibi, Moğol istilasından korunmak için Türkiye'ye gelip yerleşmişler ve bu toprakların bilimsel canlılığına önemli katkılarda bulunmuşlardır. Köseadağ Savaşı'ndan sonra Türkiye'deki ilmi faaliyetler kendini iyice hissettirmeye başlamıştır. Ahi Evran bu dönemin önde gelen isimlerinden biriydi. Kurduğu esnaf teşkilatı ile Türkiye topraklarında Ahilik faaliyetleri görülmüştür. Öte yandan Mevlana,

Hacı Bektaş-ı Veli, Yunus Emre gibi isimler Türkiye'nin tasavvufi yapısında öne çıkan isimlerdi (Ürkmez, 2018: 83, 119, 178).

2.12. İlgili Araştırmalar

Tarih öğretimini konu alan çalışmalar tarandığında, sosyal bilgiler ve tarih derslerinde Selçuklu tarihî öğretiminin değerlendirildiği çalışmaların oldukça sınırlı olduğu görülmüştür.

Levent Kuruoğlu (2006), sosyal bilgiler ders programında Osmanlı öncesi Türk tarihinin öğretimini incelediği çalışmasında, 2005 yılında yapılan değişikliklere kadar ilköğretim sosyal bilgiler derslerinde Osmanlı öncesi Türk tarihî konularının işlenmesine yönelik eksiklikleri tespit etmiştir. Bununla birlikte çalışmasında Osmanlı öncesi Türk tarihî konularının hangi yoğunlukta öğrencilere aktarıldığını belirlemiştir. Kuruoğlu çalışmasında, 2005 yılında sosyal bilgiler ders programında yapılan değişikliklerle tarih konularının ezberci yaklaşımdan çıkarıldığını ancak tarih konularına, özellikle de Osmanlı öncesi Türk tarihine çok sınırlı yer verildiği sonucuna ulaşmıştır. Sosyal bilgiler ders kitaplarında yer alan tarih konularındaki zaman ifadeleri ile ne anlatılmak istendiğinin tam olarak anlaşılamadığını tespit etmiş ve bu durumu ders kitaplarının özensiz olmasına bağlamıştır.

Turgay Çinkırdaklı (2013), çalışmasında Türkiye’de sosyal bilgiler ve tarih öğretiminde Selçuklu tarihinin yeri ve önemini incelemiştir. Bu araştırmada seçilen sosyal bilgiler ve lise tarih ders kitaplarında belirlenen konu başlıkları kapsamında Selçuklu tarihî öğretiminin yakın geçmişi ve günümüz ders kitaplarındaki durumu incelenmiştir. Çalışmanın başlangıç noktası olarak ilköğretim de 1998 yılı ortaöğretimde ise 2003 yılı kabul edilmiştir. Çalışmanın sonucunda, yakın geçmiş döneminin ders kitaplarında siyasi ve askeri olaylar odaklı milliyetçi söylemlerin ağır bastığını tespit etmiştir. Yeni anlayışla yazılan günümüz ders kitaplarında ise Selçuklu tarihî anlatımında milliyetçi mesajların daha az tercih edildiği; daha çok siyasi, askeri, sosyal, kültürel ve ekonomik olayların öğrenciye aktarılmaya çalışıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Yeni anlayışla yazılan ders kitaplarının yakın geçmiş ders kitaplarına göre Selçuklu tarihî öğretiminde bilgi çeşitliliği, görsellik ve etkinlikler açısından bazı eksiklikleri olsa da önemli bir mesafe kaydedildiği tespit edilmiştir.

Mehmet Suat Bal (2020), çalışmasında Türkiye’de Selçuklu tarihî öğretimini tarih dersi programı, tarih ders kitabı ve ortaöğretim tarih öğretmenleri görüşleri çerçevesinde incelemeyi amaçlamıştır. Araştırma kapsamında, Kahramanmaraş ilinde 12 tarih öğretmeniyle görüşülmüştür. Görüşülen tarih öğretmenleri Selçuklu tarihî konularına ayrılan ders saatlerinin yetersiz olduğunu belirtmişlerdir. Bununla birlikte; Osmanlı Devleti döneminde Selçuklu tarihî konularının İslam tarihî, genel tarih veya Osmanlı tarihî derslerinin içinde birer konu olarak ele alındığı görülmüştür. Cumhuriyet döneminde ise Selçuklu tarihî konuları Türk tarihinin ana hatları ve tarih 2 ders kitapları içinde ve diğer Türk devletleri konularıyla birlikte okutulmuştur. Bu dönemde dünya tarihinde ikame medeniyetlerin ağırlıklı olarak verilmesine rağmen Selçuklu tarihî konularına daha az yer ayrıldığı görülmüştür. Çalışmada günümüzde Selçuklu tarihî öğretimine ilköğretim 6. sınıfta bir ünite ayrıldığı ortaöğretimde ise dokuzuncu sınıfta Büyük Selçuklu Devleti, 10. sınıfta da Türkiye Selçuklu tarihî anlatıldığı ifade edilmiştir. Araştırmacı tarafından çalışmanın sonuçları; Türk - İslam tarihinin en mühim evrelerinden biri olan Selçuklu tarihinin MEB’e bağlı okullarda ve üniversitelerde daha geniş ve orijinal yönleriyle ele alınması, konu işlenirken yerel tarih araştırması gibi farklı metodolojiler kullanılması ve öğrencilerin düşünme becerilerini artıracak yeni stratejiler geliştirilmesi gerekmektedir, şeklinde yorumlanmıştır.

Burak Kurt (2021), II. Meşrutiyet yıllarından günümüze tarih ders kitaplarında Selçuklu tarihî ve medeniyeti konularının öğretimini incelemiştir. 1910 – 2020 yılları arasını kapsayan çalışmasında Kurt, Büyük Selçuklu tarihî ve medeniyeti konuları üzerine çeşitli başlıklar altında karşılaştırmalı olarak inceleme yapmıştır. Bu inceleme sonucunda ise, Büyük Selçuklu siyasi ve medeniyet tarihî konularının öğretiminde geçmişten günümüze artan oranlı gelişme yaşandığını tespit etmiştir.

Bu çalışmaların yanı sıra sosyal bilgiler derslerinde yer alan tarih konuları ve bu konuların bulunduğu “Kültür ve Miras” öğrenme alanıyla ilgili çalışmalar olduğu görülmüştür.

Sezai Öztaş ve Refik Turan (2009), 6. sınıf sosyal bilgiler dersinde yer alan tarih ünitelerinin işlenişinde öğretmenlerin kullandıkları öğretim yöntemleri üzerine bir araştırma yapmışlardır. Araştırmalarında öğretmenlerin en fazla soru cevap yöntemini kullandıklarına ve belli başlı yöntemlere odaklandıkları sonucuna ulaşmışlardır.

Mustafa Arslan (2016), sosyal bilgiler 6. sınıf ders kitabında İpek Yolu'nda Türkler ünitesinde bulunan tarihî coğrafya unsurlarını incelemiş ve bazı tarih konuları işlenirken tarihî coğrafya unsurlarından bahsedilen yerler olmakla birlikte hiç bahsedilmeyen yerlerin de var olduğunu tespit etmiştir. Arslan çalışmasında, tarih öğretiminin verimli yapılabilmesi için coğrafyadan yardım alınması gerekliliğini vurgulamıştır. Geçmiş zamanda olayların yaşandığı coğrafi şartlarla günümüz coğrafi şartların aynı olmadığından öğrencilerin kalıcı öğrenmeyi sağlayabilmeleri için ders kitaplarında o dönemin coğrafi şartlarının yer alması gerektiğini ifade etmiştir.

Ceylan Türk (2017), sosyal bilgiler ders kitaplarında yer alan tarih konularını 1955 yılı ortaokul tarih ders kitapları ile karşılaştırmıştır. Çalışmasında, sosyal bilgiler öğretim programı ve kitaplarında yer alan tarih konularının, ünitelerinin ve içeriğinin hafifletildiği, konuların kısa ve öz bir şekilde ele alındığı gereksiz bilgi yükünden uzak durulduğu sonucuna ulaşmıştır.

Figen Özsu (2017), çalışmasında ortaokul sosyal bilgiler ders kitaplarında yer alan tarih ünitelerindeki savaş konularının, öğrencilerin tarih algısı üzerindeki etkisini araştırmıştır. Bu etkiyi okul, sınıf, cinsiyet, hanede yaşayan kişi sayısı, anne ve babanın eğitim durumu, meslekleri gibi çeşitli değişkenler açısından incelemiştir. Araştırmanın sonucunda ise uygulanan ölçeklerde anlamlı farklılığa rastlamamakla birlikte araştırma grubunun %44,4'ünün, tarih deyince savaş ve savaş konularını akıllarına geldiği sonucuna ulaşmıştır.

Zeliha Topçuoğlu (2019), sosyal bilgiler ders kitaplarında yer alan tarihî şahsiyetleri araştırmıştır. Araştırmasında, sosyal bilgiler ders kitaplarında birçok şahsiyetin yer aldığını görmüştür. Bu şahsiyetlerden çoğunun kısa ve öz bilgilerle anlatıldığını tespit etmiştir. Sınıf seviyesi büyüdükçe kitaplarda bulunan tarihî şahsiyetlerinin sayısının arttığını görerek bunu 6. ve 7. sınıf ders kitaplarında tarih konularına daha geniş yer verilmesine bağlamıştır.

Tolga Tosun ve Hüseyin Çalışkan (2020), sosyal bilgiler öğretmenleri ile öğretmen adaylarının “Kültür ve Miras” öğrenme alanına ilişkin pedagojik içerik bilgilerini inceleyen bir çalışma ortaya koymuşlardır. Araştırmalarının sonunda öğretmen ve öğretmen adaylarının “Kültür ve Miras” öğrenme alanına önem verdiklerini, derslere hazırlık aşamasında plan yaptıklarını ve konuların öğretiminde çeşitli yöntem ve teknikler kullandıklarını belirlemişlerdir.

Mustafa Dolmaz ve Özge Metin (2021), sosyal bilgiler ders kitaplarında tarih konularının yeri üzerine çalışma yürütmüşlerdir. Çalışmalarının sonucunda, sosyal bilgiler ders kitaplarında yer alan konu ve kazanımların yaklaşık üçte birinin doğrudan ya da dolaylı tarihsel konu olduğunu, bu konuların eleştirel düşünme, yenilikçi düşünme gibi üst düzey düşünme becerileri dâhil toplam 17 becerinin gelişimini destekleyecek biçimde hazırlandığını görmüşlerdir.

Ali Yalçın ve Selma Güleç (2022), sosyal bilgiler ders kitapları “Kültür ve Miras” öğrenme alanında yer alan değerleri incelemişlerdir. Yaptıkları araştırmanın sonuçlarına göre sosyal bilgiler 4. sınıf ders kitabında aile birliğine önem verme, vatanseverlik ve duyarlılık değerine; 5. sınıf ders kitabında duyarlılık ve estetik değerine; 6. sınıf ders kitabında duyarlılık değerine; 7. sınıf ders kitabında ise duyarlılık ve estetik değerine yer verildiğini saptamışlardı. Araştırmalarının sonucunu, “Kültür ve Miras” öğrenme alanı konularının genel itibariyle değerlerle uyumlu olduğu görülmektedir, şeklinde yorumlamışlardır.

Murat Öcal (2022), sosyal bilgiler ders kitaplarında zaman ve kronolojiyi algılama becerisi bağlamında tarihî şahsiyetlere yer verilme durumunu incelediği çalışmasında, 5., 6. ve 7. sınıf sosyal bilgiler ders kitaplarında yer alan zaman ve kronolojiyi algılama becerisinin konu kazanımlarına uygun olduğunu görmüştür.

Negehan Kurt (2022), sosyal bilgiler ders kitaplarında yer alan tarihî şahsiyetleri karşılaştırmalı olarak incelemiştir. İncelenen tarihî şahsiyetlerin konu içerisinde ne sıklıkta bulunduğunu, ne şekilde dağılım gösterdiğini tespit ederek bu şahsiyetlerin hangi öğrenme alanında verildiğini gruplandırmıştır. Çalışmanın sonucunda Kurt, tarihî kaynaklarda geçen önemli şahsiyetlerin sınıf düzeyi arttıkça daha da ayrıntılı verildiği sonucuna ulaşmıştır.

Ömer Tokat (2022), Ortaokul Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programında “Kültür ve Miras” öğrenme alanının yerini ve bu öğrenme alanının ders kitaplarına yansımaları ve konusunu inceleyen bir çalışma yapmıştır. Bu çalışmada ders kitaplarının SBDÖP’de yer alan kazanımlarla örtüştüğü, kazanımların ders kitaplarına doğru başlıklarla aktarıldığı, kazanımlara ilişkin bilgi, değer ve beceri eğitimlerine dikkat edildiği sonucuna ulaşmışlardır. Bunun yanı sıra kazanımları öğrencilere edindirebilmek için sosyal bilgiler ders kitaplarında birden fazla öğretim yönteminden

yararlanıldığını tespit ederek, kazanımların çeşitli görseller, edebi ürünler ve farklı etkinliklerle öğrencilere sunulduğunu ifade etmişlerdir.

Ayşe Kaya (2023), 2005 ve 2018 yılı Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programları ve ders kitaplarını tarih içerikleri bağlamında karşılaştırmıştır. Bu iki öğretim programında yer alan amaç, öğrenme alanı ve kazanım öğelerinin tarih disipliniyle bağlantısını tespit etmeyi hedeflemiştir. Araştırmanın sonucunda, amaç sayısının 2005 yılına göre küçük değişikliklerle aynı sayıda 2018 programında da yer aldığını tespit etmiştir. 2018 yılı programında yer alan kazanımların 2005 yılı programına göre daha sade bir yapıda olduğu ve tarih disiplinine kazandırılması hedeflenen kazanım sayısında azaltılmaya gidildiğini, beceri sayısının ise 2018 programında daha fazla olduğunu görmüştür.

Ayşe Yalçın (2023), SBDÖP ile sosyal bilgiler ders kitaplarında yer alan tarihî metinleri değerler açısından incelediği araştırmasında; ders kitabında yer alan tarihî metinler içerisinde bulunan değerler ile SBDÖP değerlerinin büyük oranda örtüştüğü sonucuna ulaşmıştır.

BÖLÜM 3

3. YÖNTEM

Çalışmanın bu bölümünde araştırmanın; modeli, veri kaynağı ve verilerin analizi ile ilgili bilgiler verilecektir.

3.1. Araştırmanın Modeli

Bu çalışma nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesine dayanmaktadır. Doküman incelemesi, araştırılması istenen olgular hakkında bilgiler içeren yazılı materyallerin analizini kapsar. Doküman incelemelerinde hangi dokümanların önemli olduğu ve veri kaynağı araştırma problemiyle yakından ilgilidir. Eğitim ile ilgili araştırmalarda, ders kitapları, ders programları, toplantı tutanakları, öğrenci ve öğretmen el kitapları, ders ve ünite planları, ödev ve sınavlar, eğitimle ilgili resmi belgeler veri kaynağı olarak kullanılabilir (Yıldırım ve Şimşek, 2011: 187, 188). Doküman incelemesi sosyal bilimlerde başvurulan önemli bir araştırma modelidir. Yalnızca geçmişini değil günümüzdeki olay ve olguları anlamamıza ve açıklamamıza yardımcı olmaktadır. Bu bakımdan doküman incelemesi, kendileri de birer olgu olan bilgi ve belgeler üzerinde çalışmaya dayanmaktadır.

Doküman incelemesine kaynaklık eden nitel araştırmalar genellikle gözlem, görüşme, doküman ve söylev analizi gibi nitel veri toplama tekniklerine başvurmaktadır (Baltacı, 2019: 369). Nitel araştırmalar olguların ve durumların betimsel analizine imkân veren en uygun araştırma türü olarak görülmektedir. Bu çalışmada veri toplama aracı olarak doküman incelemesi kullanılmış, betimsel durum analizi yapılmıştır. Durum çalışması; tek bir durum ya da olayın derinlemesine incelendiği, verilerin sistematik bir şekilde toplandığı ve gerçek ortamda neler olduğuna bakıldığı bir yöntemdir (Subaşı ve Okumuş, 2017: 420).

3.2. Veri Toplama Kaynağı

Araştırma amaçlarına uygun olarak gözlenen ve kaydedilenler araştırmanın verileridir. Bunlar yorumlanmak üzere toplanan ham verilerdir (Karasar, 2012: 35). Bu araştırmanın temel veri kaynağı Millî Eğitim Bakanlığı'nın sosyal bilgiler derslerinde okutulmak üzere kabul ettiği, aşağıda isimleri verilen ders kitaplarıdır:

1. Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu 5. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabı, Evirgen, Ö. F., Özkan, J., Öztürk, S., (2022) İzmir: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.

2. Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu, 6. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabı, Yıldırım, C., Kaplan, F., Kuru, H., Yılmaz M., (2022) Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.

3. Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu 7. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabı, Açıl, Ö., Güvenç, H., Hayta, A., Kılıç, S., (2022) İzmir: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Bu araştırmada yukarıda belirtilen ders kitaplarında yer alan Selçuklu tarihî öğretiminde işlenen konuların içerikleri değerlendirilmiştir. Ayrıca araştırmamızı destekleyecek bazı kaynakların da bilgisine başvurulmuş ve bu bilgiler veri kaynağı niteliğindeki ders kitaplarının incelenip yorumlanmasına katkı sağlamıştır.

3.3. Verilerin Analizi

Ders kitapları bu araştırmanın veri setini oluşturmaktadır. Böylesi durumlarda dokümanlar araştırmacının amacına göre kapsamlı bir içerik analizine tabi tutulmalıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2011: 197). Çalışmada analiz birimi olarak nitel araştırma tekniklerinden içerik analizi kullanılmıştır. İçerik analizi nesnel ve doğrulanabilir bilgiye ulaşmak için belge, metin ve doküman gibi farklı materyalleri belli kurallar dâhilinde analiz etmeyi amaçlayan bir tekniktir (Metin ve Ünal, 2022: 273). “İçerik analizinde temelde yapılan işlem, birbirine benzeyen verileri belirli kavramlar ve temalar çerçevesinde bir araya getirmek ve bunları okuyucunun anlayabileceği biçimde düzenleyerek yorumlamaktır” (Yıldırım & Şimşek, 2011: 227). İçerik analizi belgesel gözleme en uygun analiz birimidir. Metni yeniden yorumlamaya imkân sağlamaktadır. Bu çalışmada sosyal bilgiler ders kitaplarında yer alan Selçuklu tarihî konu içerikleri incelenecektir. Tarih öğretimiyle alakalı kaynaklar taranacak ve tarih öğretiminin etkili olarak yapılabilmesi için gerekli olan ilkelerin neler olduğuna ulaşmaya çalışılacaktır. Bu ilkeler tespit edildikten sonra ders kitaplarındaki Selçuklu tarihî içeriklerinin bu ilkelere uyup uymadığı belirlenecektir. Ders kitaplarında yer alan görseller, haritalar, ölçme değerlendirme unsurları ve okuma metinleri bu bağlamda incelenerek değerlendirilecektir.

Bu kapsamda öncelikle araştırma soruları dikkate alınarak ders kitapları incelenecek ve her bir soruya karşılık gelmek üzere notlar çıkarılacaktır. Bu notlara dayanarak bazı durumlar ve olgular analiz edilecektir. Araştırma sorularına karşılık

gelen cevaplar, veri kaynaklarından alıntılar yoluyla gösterilecek ve yorumlanacaktır. Her bir soruya karşılık gelen yazılı ifadeler fotoğraf ve haritalarla desteklenerek gösterilecektir.

BÖLÜM 4

4. BULGULAR VE YORUM

Bu bölümde ortaokul 5., 6. ve 7. sınıf sosyal bilgiler ders kitaplarında işlenen Selçuklu tarihiyle ilgili bulguların problem durumu, araştırma soruları çerçevesinde değerlendirilmiştir. Bulgular yer yer alıntılarla sunularak yorumlanmıştır. Bu aşamada çocuğun gelişim ve öğrenme özellikleri ile öğretim ilkeleri göz önünde tutulmuştur.

Sosyal bilgiler 5. sınıf ders kitabı 203 sayfadan oluşmaktadır. SBDÖP’de yer alan konu kazanımları doğrultusunda hazırlanan ders kitabında Selçuklu tarihî anlatımı yapılmamaktadır. Bu kitapta sınırlı da olsa farklı konularda Selçuklu Devleti dönemine ilişkin unsurlara rastlanmıştır.

Sosyal bilgiler 6. sınıf ders kitabı 277 sayfadan oluşmaktadır. Sosyal bilgiler dersinde Selçuklu tarihî 6. sınıfta işlenmektedir. Ders kitabının “Kültür ve Miras” öğrenme alanı çerçevesinde hazırlanan “Tarihe Yolculuk” başlıklı ikinci ünitesi 46 ile 100. sayfalar arasındadır. Bu ünite tamamen Selçuklu tarihine ayrılmamıştır. Üniteye yer alan konu başlıkları şunlardır;

- Türklerin Anayurdu Orta Asya
- İslamiyet’in Doğuşu
- Türkler İslamiyet ile Tanışıyor
- Yeni Yurt Anadolu
- Tarihî Yollar

Görüldüğü üzere ünite Orta Asya Türk devletleri ile başlamakta, İslamiyet’in doğuşu ile devam etmekte ve son olarak Türk-İslam devletleri anlatılmaktadır. Selçuklu tarihî ise “Yeni Yurt Anadolu” başlığı altında verilmiştir. Bu konunun alt başlıkları şunlardır;

- Büyük Selçuklu Devleti (1040 – 1157)
- Saltuklular (1072 – 1202)
- Danişmentliler (1080 – 1178)
- Mengücekliler (1080 – 1228)
- Artuklular (1102 – 1409)
- Çaka Beyliği (1081 – 1093)

- Türkiye (Anadolu) Selçuklu Devleti (1077 – 1308)
- Haçlı Seferleri

Alt başlıkları verilen “Yeni Yurt Anadolu” konusu ders kitabının 79 ile 94. sayfaları arasında yer almaktadır. Bu çalışmanın büyük bir bölümünü belirtilen bu sayfalarda anlatılan konuların analizi oluşturmaktadır.

Sosyal bilgiler 7. sınıf ders kitabı 243 sayfadan oluşmaktadır. SBDÖP çerçevesinde hazırlanan ders kitabının ikinci ünitesi “Türk Tarihinde Yolculuk” ismini taşımaktadır. Bu ünitenin ilk konusu olan ve Osmanlı Devleti’nin kuruluş dönemini anlatan “Bir Devlet Doğuyor” konusunun giriş kısmında Türkiye Selçuklu Devleti’nin yıkılış sürecine ait bilgiler bulunmaktadır. Bununla birlikte ders kitabının farklı konularında Selçuklu tarihiyle alakalı sınırlı bilgilere rastlanmaktadır.

4.1. Ders Kitaplarının Gelişim ve Öğrenme İlkeleri ve Kavram Öğretimi Bağlamında Değerlendirilmesi

Çalışmanın bu bölümünde öğrencinin içinde bulunduğu bilişsel gelişim döneminin özellikleri dikkate alınarak ders kitapları incelenecektir.

Türkiye’de yürürlükte olan yönetmeliğe göre ilköğretim birinci sınıfa, kayıt yaptırılan yılın eylül ayı sonu itibarıyla 69 ayını dolduran çocukların kaydı yapılmaktadır. Bununla birlikte 66, 67 ve 68 aylık çocuklar eğer velisinin yazılı izni varsa ilkokul birinci sınıfa kaydedilmektedir. 69, 70 ve 71 aylık olup ilkokul kayıt döneminde olmasına rağmen velisinin talebi doğrultusunda bazı öğrencilerse okul öncesi eğitime yönlendirilir veya kayıtları bir yıl ertelenir (İKY, 2014). Birinci sınıfa başlama yaşları dikkate alındığında, Selçuklu tarihî konularının esas olarak anlatıldığı 6. sınıf seviyesini de içine almakla birlikte ortaokul 5. ve 7. sınıflarda bulunan öğrenciler somut işlemler dönemi içinde yer almaktadır. Öğrencilerin somut işlemler döneminde yer alması aynı gelişim özelliklerini gösterdikleri anlamına gelmemektedir. Gelişim öngörülebilir bir sıra izlese de bireysel farklılıklarla karakterize edilmektedir. Ders kitapları hazırlanırken bu durum göz ardı edilmemelidir.

Öğrencinin öğrenmeyi gerçekleştirebilmesi için o öğrenmenin gerektirdiği olgunlaşma düzeyine ulaşmış olması gerekir. Olgunlaşma, öğrenmenin temel şartı olmakla birlikte tek başına yeterli değildir. Kalıcı öğrenmenin başlıca gerekli koşulu hazırbulunuşluktur. İncelemeye konu olan ders kitaplarından 5. sınıf sosyal bilgiler ders

kitabının ikinci teması “Ülkem, Kültürüm ve Tarihim” başlığını taşımaktadır. Bu tema “Tarihe Yolculuk” isimli konuyla başlamaktadır. Konu içeriğinde sırasıyla; Mezopotamya medeniyetlerinden Sümerler, Babiller ve Asurlar, Anadolu medeniyetlerinden Hititler, Urartular, Frigler, Lidyalılar ve İyonlar anlatılmıştır. Her ne kadar konu akışı öğretimin yakından uzağa ilkesine uygun bir sıralamaya sahip olmasa da bir sonraki konunun “Güzel Ülkem” başlığıyla Anadolu’nun tarihî eserlerini anlatan içeriğe sahip olması göz önüne alınarak bu durumun hazırbulunuşluk açısından faydalı olduğu ifade edilebilir. “Güzel Ülkem” konusu “Ülkemiz, çok çeşitli doğal güzelliklere sahiptir. Doğal güzelliklerimizin yanında tarihî eserler yönünden de oldukça zengin bir mirasa sahibiz. Çünkü ülkemizde Osmanlı, Selçuklu, Roma gibi birçok devlete ait eserler bulunmaktadır. Çevremize baktığımızda mutlaka bir doğal güzellik ve tarihî bir mekân ya da eserle karşılaşırız” ifadesiyle başlamaktadır (Evirgen, Özkan ve Öztürk, 2022: 45). Ortaokulda öğrencilerin Selçuklu kavramıyla karşılaştıkları ilk yer burasıdır. Ders kitabının bu kısmında gerek Osmanlı gerek Selçuklu gerekse Roma ile ilgili herhangi bir ayrıntı verilmediğinden bu eksiklik öğretmenlerin verecekleri bilgilerle giderilecektir. Ancak bu sayede öğrencilerin hazırbulunuşluk düzeyleri 6. sınıfta işleyecekleri Selçuklu tarihî ile ilgili içeriğe yönelik belli bir seviyeye ulaşacaktır. Konu içeriğinde; İzmir Efes Antik Kenti, Bursa Cumalıkız Köyü, Edirne’de Tarihî Çeşme, İstanbul Süleymaniye Camisi, İstanbul Topkapı Sarayı’nda Çini Pano, Bolu Abant Gölü, Antalya Müzesi Altın Kolye, Antalya Manavgat Şelalesi ile ilgili görsellere yer verilmiştir (Evirgen vd, 2022: 45-48). Bu görsellerin büyük çoğunluğuyla ilgili bilgilere de içerikte yer verilmiştir. Ancak bu bölümde günümüze kadar ulaşan kültürel miraslarıyla Anadolu’nun Türkleşmesine büyük katkıda bulunan Selçuklular’ın hiçbir eseri yer almamaktadır. Konu sonunda yer alan “Sıra Sizde” bölümünün alt kısmında Konya Mevlana Türbesi ve Müzesi’nin fotoğrafı yer almaktadır. Ancak bu bölümde Mevlana Celâleddin-i Rumi hakkında bir bilgi verilmemiştir. 6. sınıfta yer alan Selçuklu tarihî konuları içerisinde Mevlana Celâleddin-i Rumi’den de bahsedildiği düşünüldüğünde hazırbulunuşluğun sağlanması noktasında yetersizlik göze

çarpmaktadır.

Görsel 2.30 Konya Mevlana Türbesi ve Müzesi

Görsel 2: Sosyal bilgiler 5. sınıf ders kitabı sayfa 49 (Evirgen vd. 2022: 49)

Hazırbulunuşluk açısından kayda değer bir diğer nokta “Güzel Ülkem” konu içeriğinin sonunda verilen “Sıra Sizde” bölümüdür. Bu bölümün öğrenciler tarafından çevrelerinde bulunan doğal varlık, tarihî mekân ve yapıtlar göz önünde bulundurularak doldurulması istenmiştir. Bu durum Türkiye Selçuklularının hâkimiyetinde kalan ve Selçuklulardan kalan tarihî eserlerin bulunduğu bölgede yaşayan öğrencilerin Selçuklu tarihî öğretimine hazırbulunuşluk anlamında katkı sağlayacaktır.

 Sıra Sizde Aşağıdaki tabloyu çevrenizde bulunan doğal varlıkları, tarihî mekânları ve yapıtları göz önüne alarak doldurunuz.

Türü	Çevrenizde var mı?	İsmi nedir?	Ne amaçla yapılmıştır?	Tanıtıcı bir cümle yazınız.
 Tarihî cami				
 Kale				
 Tarihî saat kulesi				
 Antik kent				
 Medrese				
 Türbe				
 Han				
 Tarihî ev				
 Tarihî çeşme				
 Tarihî hamam				
 Kervansaray				
Türü	Çevrenizde var mı?	İsmi nedir?	İnsanlara ve diğer canlılara faydaları nedir?	Tanıtıcı bir cümle yazınız.
 Göl				
 Deniz				
 Mağara				
 Orman				
 Dağ				
 Irmak				
 Şelale				

Görsel 3: Sosyal Bilgiler 5. sınıf ders kitabı sayfa 49 (Evirgen vd. 2022: 49)

Buna benzer bir diğerk örnek 5. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında yer alan “Geçmişten Günümüze” isimli konu içeriğinde bulunmaktadır. Değişmeden devam eden kültürel özelliklerimiz anlatılırken yoğurttan bahsedilmiş ve anlatımı kuvvetlendirmek için Nasreddin Hoca’nın “Ya Tatarsa” fıkrasına yer verilmiştir. Nasreddin Hoca’nın 1208 yılında Eskişehir’in Sivrihisar ilçesine bağlı Hortu beldesinde doğduğu, 1236-1237 tarihlerinde Konya’nın Akşehir ilçesine göç ettiği 1284 – 1285 tarihlerinde vefat ettiği kanaati yaygındır (Özkarakoç, 2019: 160). Görüldüğü gibi Nasreddin Hoca Türkiye Selçukluları döneminde yaşamıştır. Bu bilgi ders kitabında verilmemiştir. Ancak ders işlenişi esnasında öğretmen tarafından bu bilgiden bahsedilmesi 6. sınıf Selçuklu tarihî öğretimi açısından öğrenci hazırbulunuşluğuna katkı sağlayacaktır.

5. sınıf sosyal bilgiler ders kitabının 7. teması olan “Küresel Etkileşim” içeriğinde yer alan “İnsanlığın Ortak Mirası” konusunda Divriği Ulu Cami ve Darüşşifası’nın net fotoğrafına yer verilerek bu eserin Türkiye Selçuklu Devleti’ne bağlı Mengücekliler tarafından inşa edildiği açıkça ifade edilmiştir (Evirgen vd. 2022: 183). Bu durum bir sonraki sınıf ders programında yer alan Selçuklu tarihî öğretime hazırlık açısından oldukça değerlidir.

Görsel 4: Sosyal Bilgiler 5. sınıf ders kitabı sayfa 183 (Evirgen vd. 2022: 183)

6. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında “Tarihe Yolculuk” ünitesi “Türklerin Anayurdu Orta Asya” konusu ile başlamaktadır. Bu konuda Türklerin sosyal hayatları tanıtıldıktan sonra sırasıyla Asya Hun Devleti, I. Kök Türk Devleti, II. Kök Türk

Devleti (Kutluk Devleti) ve Uygur Devleti anlatılmıştır. Ardından “İslamiyet’in Doğuşu” başlıklı konuya geçilmiş Abbasiler dönemi de dâhil olmak üzere İslam tarihî anlatılmıştır. İslam tarihî genel hatlarıyla anlatıldıktan sonra “Türkler İslamiyet İle Tanışıyor” başlığı altında Karahanlılar ve Gazneliler hakkında bilgi verilmiştir. 6. sınıf öğrencilerinin Selçuklularla ilk kez karşılaştıkları yer Gazneliler konusu içerisinde. Konu içeriğinde geçen “Devletim 1040 yılında Selçuklularla yaptıkları Dandanakan Savaşı’nda yenilmiş ve yıkılma sürecine girmiştir” cümlesiyle Gazneliler ile Selçuklular arasında yapılan Dandanakan Savaşı’ndan bahsedilmiştir (Yıldırım, Kaplan, Kuru ve Yılmaz, 2022: 74). Bu durumun, Büyük Selçuklu Devleti konusunun ilk cümlesinin “Selçuklularla Gazneliler arasında yapılan 1040 Dandanakan Savaşı Selçukluların zaferiyle sonuçlandı” cümlesiyle başladığı göz önüne alındığında öğrenci hazırbulunuşluğuna katkı sağladığı söylenebilir (Yıldırım vd. 2022: 80).

6. sınıf ders kitabında “İlk Türk İslam Devletlerinde Kültür ve Medeniyet” konusu “Yeni Yurt Anadolu” başlıklı konudan önce gelen son konudur. Selçuklu tarihî öğretimine bu konudan hemen sonra geçilmektedir. Konu içeriğinde kullanılan “Türk – İslam medeniyetinin oluşumu belli bir süreç içerisinde gerçekleşmiştir. Karahanlılar zamanında geçiş dönemi yaşamış, Gaznelilerle gelişme göstermiş, Selçuklular Dönemi’nde olgunluk safhasına ulaşmıştır” cümlesi Selçuklular ilgili öğrencilere fikir vermesi açısından oldukça önemlidir (Yıldırım vd. 2022: 75). Yine Büyük Selçuklu Devleti’nde ilim ve edebiyat dilinin Arapça ve Farsça halk dilinin ise Türkçe olduğunun söylenmesi konu açısından önemlidir. Ancak kitabın bu bölümünde ağırlıklı olarak Karahanlılar ve Gazneliler döneminde kültür ve medeniyet konusunda yaşanan gelişmelere yer verilmiş Selçuklulardan çok fazla bahsedilmemiştir.

5. ve 6. sınıf ders kitaplarının içeriğinde, Selçuklu tarihinin öğretildiği yere kadar olan konularda Selçuklularla ilgili verilen ön bilgiler bahsedilenlerden ibarettir. 7. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında, tarih öğretimi kitabın ikinci ünitesi olan “Türk Tarihinde Yolculuk” içerisinde yapılmaktadır. Bu ünitenin ilk konusu olan “Bir Devlet Doğuyor” başlığı altında Osmanlı tarihî anlatılmıştır. Bu bölümde geçen “Türkiye Selçuklu Devleti’nin Moğollara 1243 yılında Köse Dağı Savaşı’nda yenilmesi, devlet otoritesini sarsmış ve bundan dolayı birçok Türk beyliği bağımsızlığını ilan etmişti. Osman Gazi de bağımsız hareket etmeye başladı” cümlesi Selçuklulardan bahsedilen nadir yerlerdendir (Açıl, Güvenç, Hayta ve Kılıç, 2022: 38). Bu cümle bir önceki sınıfta Selçuklu tarihini öğrenen öğrenciler için anlamlıdır ve yeni konu için hazırbulunuşluğu

olumlu etkilemektedir. Bununla birlikte kalıcı öğrenmenin sağlanması için gerekli olan tekrarın yapıldığını göstermektedir.

Piaget'in Bilişsel Gelişim Kuramı'na göre somut işlemler dönemi içerisinde bulunan 6. sınıf öğrencilerinin düşünme becerileri yetişkinlerinkine benzemeye başlamaktadır. Bu öğrenciler somut nesne ve durumlar üzerinde akıl yürütebilmektedir. Bu bağlamda, Selçuklu tarihî öğretiminin ilk konusu olan “Yeni Yurt Anadolu” konusunun başındaki “Hazırlanalım” kısmında Çağrı Bey'in temsili resminin kullanılması oldukça önemlidir. Kullanılan temsili resimde Çağrı Bey kendini tanıtarak “Ben Çağrı Bey. Benden öncekiler ganimet ve keşif için Anadolu'ya akınlar yapmıştır. Ben ise sadece ganimet ve keşif için gelmedim. Aynı zamanda...” ifadelerini kullanmıştır (Yıldırım vd. 2022: 79). Bu cümlelerin öğrenciler tarafından tamamlanması istenerek öğrencilerin akıl yürütmeleri hedeflenmiştir.

Görsel 5: Sosyal bilgiler 6. sınıf ders kitabı sayfa 79 (Yıldırım vd. 2022: 79)

Konunun somutlaştırılması bakımından sıkça kullanılan temsili resimlerin yanı sıra Malazgirt Savaşı'nda Selçukluların Bizans'ı “Turan Taktiği” ile mağlup etmesi bilgisinin ardından verilen “Hilal Taktiği” olarak da bilinen “Turan Taktiği” görseli konuyu somutlaştırmak açısından oldukça önemlidir.

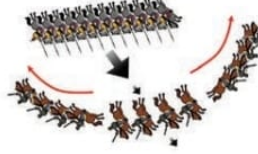

Bunu Duydunuz mu?

1. Aşama

2. Aşama

3. Aşama

2.45: Turan Taktığı

“Turan Taktığı” olarak da bilinen “Hilal Taktığı”, savaşta düşmanı çevreleyerek az kuvvetle çok sayıda düşmanı mağlup etmeyi amaçlayan askeri savaş taktığıdır. Savaş alanında merkez, sağ ve sol olmak üzere üç kısma ayrılan ordu önce düşmana saldırır, sonra merkez kısmı kaçır gibi geri çekilir, sağ ve sol kanatlar da düşmanı sararak çember içine alır ve imha ederdi.

Görsel 6: Sosyal bilgiler 6. sınıf ders kitabı sayfa 82 (Yıldırım vd. 2022: 82)

Kavram öğretimi açısından değerlendirildiğinde 6. sınıf sosyal bilgiler ders kitabındaki eksiklikler göze çarpmaktadır. İçerisinde birden fazla alt başlığı barındıran “Yeni Yurt Anadolu” konusunun hemen başında “Kavramlar” başlığı altında “Akın, Anayurt, Fetih ve Sefer” kavramlarına yer verilmiş ancak bunların tanımı yapılmamıştır (Yıldırım vd. 2022: 79).

Bireyin düşünmesini sağlayan zihinsel araçlar olan kavramların öğretimi noktasında sosyal bilgiler ders kitapları arasındaki farklılık göze çarpmaktadır. 5. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında konu başlarında kavramlar kısmı bulunmazken, 6. sınıf ders kitabında kavramlar verilmiş ancak tanımlanmamıştır. 7. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında ise konu başlangıcında kavramlara tanımlarıyla beraber yer verilmiştir. Tarih öğretimi yapılırken özellikle ortaokul öğrencilerine soyut gelen kavramların tanımının yapılması önem arz etmektedir. 6. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında konu başında bu eksiklik göze çarpmakla birlikte Selçuklu tarihî anlatımı içerisinde “Bunu Duydunuz mu?” başlığı altında türbe, kümbet, cami ve külliye kavramlarının tanımı yapılmıştır (Yıldırım vd. 2022: 85).

Bunu Duydunuz mu?

Türbe : Genellikle ünlü bir kimse için yaptırılan ve içinde o kimsenin mezarı bulunan yapı

Kümbet : Damı koni veya piramit biçiminde olan, yuvarlak veya köşeli yapı

Cami : Müslümanların ibadet etmek için toplandıkları yer

Külliye : Bir caminin çevresinde cami ile birlikte kurulmuş medrese, imaret, sebil, kitaplık, hastane vb. yapıların bütünü

85

Görsel 7: Sosyal bilgiler 6. sınıf ders kitabı sayfa 85 (Yıldırım vd. 2022: 85)

Kavramların tanımlarına ders kitaplarında daha çok yer verilmesi, öğrenmeyi kolaylaştıracak ve öğrencilerin düşüncelerini geliştirmelerini sağlayacaktır.

4.2. Ders Kitaplarının Öğretim İlkeleri Bakımından Değerlendirilmesi

Bu bölümde ders kitapları içerisinde yer alan Selçuklu tarihî öğretimi, öğretimin temel ilkeleri bakımından değerlendirilmiştir. Öğretimin temel ilkeleri tarih öğretiminin ilkelerini kapsamaktadır. Bu doğrultuda yapılan çalışma ders kitaplarının daha detaylı incelenmesine olanak sağlamıştır.

4.2.1. Ders Kitaplarında Çocuğa Görelik İlkesi

Öğretim faaliyetinin odak noktasında birey vardır. Öğretim faaliyeti, öğrencinin bireysel özelliklerinin yanı sıra yaşıyla ilgili özellikleriyle birlikte gelişim durumu ile psikolojik özellikleri dikkate alınarak düzenlenmelidir. Öğrenme faaliyetine çocuk bizzat katılmalıdır.

6. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında Selçuklu tarihî öğretimi konularının çocuğun ilgisini çekebilecek şekilde renkli fotoğraflar, haritalar ve temsili resimler kullanılarak yapıldığı göze çarpmaktadır. Bu durum somut işlemler dönemi özelliklerini gösteren 6. sınıf öğrencilerinin konuyu öğrenmeye yönelik motivasyonlarına katkı sağlayacaktır.

Çocuğa görelik ilkesi derslerin öğrencilerin aktif katılacağı şekilde düzenlenmesini amaçlamaktadır. Ders kitabında “Yeni Yurt Anadolu” konusunun hemen başında yer alan “Hazırlanalım” kısmında öğrencilerden kendilerini Çağrı Bey’in yerine koyarak düşünce geliştirmelerinin istenmesi bunun güzel örneğidir. Bununla birlikte sıkça kullanılan temsili resimlerde tarihî kişilikler konuşturularak çocuğun ilgisinin çekilmesi amaçlanmıştır.

Anadolu için verilen mücadelenin ilk adımı olan Pasinler Savaşı'nı (1048), Büyük Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'in anlatımıyla öğrenelim.

Erzurum'un Pasinler Ovası'nda 1048 yılında Bizans ordusu ile savaştık. Anadolu'yu yurt edinme amaçlı yaptığımız savaşı biz kazandık. Bizans ile yaptığımız ilk büyük savaş olan Pasinler Savaşı ile Anadolu'nun kapısını araladık ve Anadolu'nun iç bölgelerine akınlar yaptık. Bu akınlar Anadolu'yu tanımamız ve fethetmemiz için bize çok katkı sağladı.

Komisyon tarafından yazılmıştır.

2.41: Tuğrul Bey Temsili Resim

Görsel 8: Sosyal bilgiler 6. sınıf ders kitabı sayfa 80 (Yıldırım vd. 2022: 80)

Çocuğa görelik ilkesi çerçevesinde değerlendirilen Selçuklu tarihî öğretiminin genel olarak olumlu özelliklere sahip olduğu söylenebilir. Ancak kullanılan Ahi Evran heykeli fotoğrafında fotoğraf kalitesinin düşük olması öğrencilerin fotoğrafı anlamlandırmasını güçleştirebilecektir.

2.60: Ahi Evran Heykeli-Kırşehir

Görsel 9: Sosyal bilgiler 6. sınıf ders kitabı sayfa 90 (Yıldırım vd. 2022: 90)

4.2.2. Ders Kitaplarında Yakından Uzağa İlkesi

Sosyal bir varlık olan birey sürekli olarak çevresini tanımayı amaçlamaktadır. Bu sebeple bireye öğretilecek konularda yakın çevreden başlanmalıdır. Yine aynı şekilde bireye ilk olarak güncel konular öğretilmelidir.

“Yeni Yurt Anadolu” konusu Orta Asya’da kurulan bir devlet olan Büyük Selçuklu Devleti anlatımına; “Anadolu’nun elverişli iklim koşullarına ve verimli topraklara sahip olması, burayı bir cazibe merkezi haline getirmiştir. Anadolu, geçmişten bugüne kadar Doğu ve Batı medeniyetleri arasında bir köprü vazifesi görmüştür” şeklinde Anadolu vurgusu yapılarak başlanmıştır (Yıldırım vd. 2022: 79). Bu durum öğretimin yakından uzağa ilkesiyle bağdaşmaktadır.

Konu içeriğinde kullanılan görsellerin ait olduğu şehirler Anadolu’nun birçok bölgesine egemen olan Selçuklular konusunda bu şehirlerde yaşayan öğrencileri avantajlı kılmaktadır. Ders kitabında Selçuklularla ilgili tarihî eserlerin görsellerinin kullanıldığı şehirlere Konya, Sivas, Diyarbakır, Kayseri, Aksaray, Erzurum ve Tokat örnek olarak verilebilir. Kuşkusuz bu şehirlerde bulunan öğrencilerin büyük çoğunluğu aşina oldukları tarihî eserler sayesinde Selçuklu tarihî hakkında verilen bilgileri daha kolay öğrenebilecektir. Bu şehirlerin dışında kalan yerlerde yaşayan öğrencilerin kalıcı öğrenmeyi sağlayabilmeleri için müze ziyareti yapmalarının sağlanması yine yakından uzağa ilkesi açısından önemlidir.

Zaman açısından değerlendirildiğinde ise özellikle Haçlı Seferleri’nin Türkiye Selçuklu Devleti’nin yıkılışından sonra verilmesi yakından uzağa ilkesiyle örtüşmemektedir.

4.2.3. Ders Kitaplarında Kolaydan Zora Basitten Karmaşığa İlkesi

6. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında yer alan Selçuklu tarihî anlatımı incelendiğinde somut işlemler dönemindeki öğrencilere zor gelebilecek kavramların kullanıldığı görülmüştür. Konu başında verilen kavramların tanımının yapılmaması kolaydan zora basitten karmaşığa ilkesine ters gelen bir durumdur. Bunun yanı sıra ganimet, keşif, medeniyet gibi kavramlar kullanılmış ancak tanımları yapılmamıştır. Konu içerisinde geçen Şii Büveyhoğulları, Harezmşah Devleti, Haçlılar, Eyyubiler

öğrencilere zor gelecek kavramlardır. Bu kavramların ne anlama geldiği mutlaka dersin işlenişi esnasında öğrencilere aktarılmalıdır.

Kolaydan zora basitten karmaşığa ilkesi çerçevesinde en dikkat çekici nokta her ne kadar öğretimin yakından uzağa ilkesiyle örtüşmesi de Haçlı Seferleri konusunun Türkiye Selçuklu Devleti'nin yıkılışının ardından verilmesidir. Böylece öğrenciler kendileri için daha basit olduğu söylenebilecek olan Türkiye Selçuklu Devleti'ni ve bu devletin yaptığı bazı savaşları öğrenecek ardından biraz daha karmaşık konu olan Haçlı Seferleri'ni göreceklerdir.

4.2.4. Ders Kitaplarında Somuttan Soyuta İlkesi

Ortaokul ders programında Selçuklu tarihî öğretiminin yapıldığı yer olan 6. sınıfa devam eden öğrenciler büyük oranda somut işlemler dönemi özelliklerini taşımaktadır. Bu açıdan öğretimin somuttan soyuta ilkesi 6. sınıf öğrencilerinin kalıcı öğrenmeyi sağlamaları için göz ardı edilmeyecek şekilde önemli olan öğretim ilkelerindendir. Bu dönemde öğrenciler somutlaştırılmış nesne ve olayları daha iyi öğrenmekte somut olan konuları soyut olanlara göre daha iyi akıllarında tutmaktadırlar. Dolayısıyla Selçuklu tarihî gibi günümüzden asırlar öncesine ait konuların anlatımı yapılırken soyut olaylarda somutlaştırma yoluna gidilmelidir.

Ders kitabında yer alan konu içeriğinde somuttan soyuta ilkesine yönelik örneklerin fazla olduğu söylenebilir. “Yeni Yurt Anadolu” konusunun başlangıcında yer alan temsili Çağrı Bey resmi özellikle günümüz dönem dizilerindeki tarihî karakterlerden esinlenilerek kullanılmıştır. Bunun yanı sıra öğrencilerin anlamlandırmakta zorlanabileceği çift başlı kartal figürü görsel olarak kullanılmış ve anlamı açıklanmıştır. Bu figürü sadece konu içeriğinde değil aynı zamanda ders kitabının kapağında da görmekteyiz.

Bunu Duydunuz mu?

2.42: Büyük Selçuklu Devleti'nde Kullanılan Çift Başlı Kartal Figürü-Konya

Çift başlı kartal, güç ve kudretin sembolüdür. Doğunun ve batının hâkimiyetini sembolize eder. Türkler çift başlı kartal sembolünü Orta Asya kültüründen tüm dünyaya göçler ve fetihler yoluyla taşımıştır.

Görsel 10: Sosyal bilgiler 6. sınıf ders kitabı sayfa 81 (Yıldırım vd. 2022: 81)

Çift başlı kartal sembolünün yanı sıra kullanılan temsili resimler ve bu resimlerin yanında verilen metinler konuyu somutlaştırmak bakımından oldukça önemlidir.

Haçlı Seferleri anlatımı esnasında Türkiye’de öğrenim gören öğrencilerin büyük bölümüne uzak olan haç ve Haçlı askeri kavramını somutlaştırabilmek için kullanılan temsili resimde haç sembolüne yer verilmiştir. Ders kitabında Haçlı Seferleri anlatımı yapılırken, “Bu seferlere katılan Hristiyanlar, sefere çıkarlarken zırhlarına ve kalkanlarına, seferden dönerlerken de sırtlarına kırmızı birer haç işareti koydukları için kendilerine Haçlı denilmiştir” ifadesi kullanılmıştır (Yıldırım vd. 2022: 89). Bunun üzerine dersin anlatımı esnasında haç işaretinin anlamı da öğretmen tarafından açıklandığında bu konu öğrenciler için somutlaşmış olacaktır.

Bir Haçlı askerinin anlatımıyla bu seferler hakkında bilgi edinelim.

Ben Orta Çağ'da Avrupa'da yaşayan bir şövalyeyim. Bizans Devleti, doğudan gelen Türkleri durdurmayı başaramıyor, gün geçtikçe güç kaybediyordu. Bizans'ın yıkılması demek Türklerin tüm Avrupa'yı fethetmesi demekti. Bizans Devleti, Türklere karşı Avrupa'daki krallardan yardım istedi. Krallar yetkilerini arttırmak isterken Papa da hem Müslümanların elindeki kutsal yerleri (Kudüs, Antakya vb.) almak hem de Hristiyanlığı yayarak gücünü artırmak istiyordu. Biz de senyörlerle birlikte doğunun zenginliklerini ele geçirip zengin olmak istiyorduk. Ayrıca kılıçlarımızı ailemiz ve efendilerimiz için kullanmamız bizler için şeref meselesiydi.

Sekiz kez Haçlı Seferi yaptık. Bunlardan dördü çok büyük seferlerdi. Birinci seferde Antakya, Urfa ve Kudüs'ü bir de İznik'i ele geçirdik. Türkiye Selçuklu Devleti başkentini Konya'ya taşıdı. İkinci seferde başarısız olmamızdan dolayı zafer sevincimiz çok uzun sürmedi. Üçüncü sefere çıkmamızın sebebi de Selahaddin Eyyubi'nin Kudüs'ü bizden geri almastıydı. Dördüncü seferde ise İstanbul'a girdik ve Latin Krallığı'nı kurduk. Fakat umduğumuzu bulamadık. Seferlerden önce din adamları günahlarımızın affolacağını ve bizim kazanacağımızı söylüyordu oysa bizi kandırmışlardı. Şunu söylemeden edemeyeceğim. Bu kadar olumsuz sonuçlarına rağmen bu seferler sonunda kâğıt, pusula, matbaa ve barutu öğrendik. Bunlar sonradan çok işimize yaradı. Bu seferlerden sonra biz batılılar, Doğu ticaret yollarının önemini farkettiler ve dış dünya ile ticaret yapan tüccar sınıfımız oluşmaya başladı. Bu durum Avrupa'da taşımacılık, gemicilik, bankacılık, sigortacılık vb. iş alanlarının gelişmesini sağladı.

2.55: Haçlı Askeri Temsili Resim

Komisyon tarafından yazılmıştır.

Görsel 11: Sosyal bilgiler 6. sınıf ders kitabı sayfa 90 (Yıldırım vd. 2022: 90)

Bunların yanı sıra Türkiye tarihî için büyük önem taşıyan Miryokefelon Savaşı hakkında bilgi verilirken temsili resim kullanılmıştır. Burada dikkat çekici nokta kullanılan temsili resimde Selçuklu askeri büyük oranda hücumda ve daha güçlü, Haçlı askeri ise savunmada ve güçsüz resmedilmiş dolayısıyla Miryokefalon Savaşı öğrencilerin zihninde somutlaştırılmak istenmiştir.

2.54: Miryokefalon Savaşı Temsili Tablo-İstanbul,
Harbiye Askerî Müze, Efsan SİNAN

Görsel 12: Sosyal bilgiler 6. sınıf ders kitabı sayfa 88 (Yıldırım vd. 2022: 88)

6. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında Türkiye Selçuklu Devleti ile Harezmşahlıların 1230 yılında Yassı Çemen Savaşında karşı karşıya geldiği ve bu savaşı Türkiye Selçukluların kazandığı bilgisi verilmiştir. Ardından “Bir yıl sonra Celaleddin Harzemşah’ın ölümüyle Harzemşah Devleti yıkıldı ve Türkiye Selçuklu Devleti ile Moğollar komşu oldu” denilmiştir (Yıldırım vd. 2022: 88). Türkiye Selçuklu Devleti ve hatta Türkiye tarihî açısından oldukça önemli olan bu bilgi somutlaştırılmamıştır. Öğrenciler ne Yassı Çemen’i ne de Türkiye Selçuklular ile Moğolların komşu olmasını harita üzerinde görebilmiştir.

4.2.5. Ders Kitaplarında Bilinenden Bilinmeyene İlkesi

Öğretim faaliyetinde amaca ulaşabilmek için bilinenden bilinmeyene hareket etmek gerekmektedir. Öğrenciler yeni bilgileri geçmiş bilgilerinin üzerine inşa ederek öğrenirler. Sosyal bilgiler dersi öğrenim programı sarmal program özelliklerine uygun olarak hazırlanmıştır. 5. sınıf sosyal bilgiler dersinde ilkçağ uygarlıkları, 6. sınıf sosyal bilgiler dersinde ilk Türk devletleri, İslamiyetin doğuşu ve ilk Türk – İslam devletleri öğretildikten sonra Selçuklu tarihî öğretimi yapılmıştır. Bunun yanı sıra 5. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında ülkemizde Selçuklulara ait birçok tarihî eser olduğunun ifade

edilmesi, Türkiye Selçukluları döneminde yaşamış Mevlana Celâleddin-i Rumi ve Nasreddin Hoca'dan bahsedilmesi öğrencileri Selçuklu tarihî öğretimine hazırlamıştır. Yine aynı şekilde 6. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında Türkiye Selçukluları ile Moğollar arasında yapılan 1243 Köseadağ Savaşı hakkında bilgi verilmiştir. Bu bilgi 7. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında Osmanlı Devleti'nin kuruluşu anlatılırken tekrar edilmiştir. Sosyal bilgiler ders kitaplarında Selçuklu tarihî öğretimi yapılırken öğretimin bilinenden bilinmeyen ilkesine karşılık gelen yerler bu örneklerde ifade edilmiştir.

4.2.6. Ders Kitaplarında Yaparak Yaşayarak Öğrenme

Öğretimin yaparak yaşayarak öğrenme ilkesi öğrencinin kendi yaşantısı yoluyla yeni bilgiler öğrenmesini amaçlamaktadır. Tarih öğretimi yapılırken yaparak yaşayarak öğrenme, müze ve ören yerlerine düzenlenecek gezilerle veya sınıfta yapılacak drama ve oyunlarla mümkün olabilmektedir. Ders kitapları yaparak yaşayarak öğrenme ilkesi noktasında yetersiz kalmaktadır. 6. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında Selçuklu tarihî anlatımının ilk konusu olan “Yeni Yurt Anadolu” içeriğinin başlangıcında öğrencilerden kendilerini Çağrı Bey'in yerine koyarak düşünce geliştirmeleri istenmesi yaparak yaşayarak öğrenme etkinliğini kısmen de olsa karşılayacaktır.

4.2.7. Ders Kitaplarında Açıklık İlkesi

Öğretimin açıklık ilkesi derste anlatılanların açık ve anlaşılır olmasını hedeflemektedir. Şüphesiz ders kitaplarının açık, anlaşılır, yalın bir dille yazılması açıklık ilkesinin hedefleri arasındadır.

Açıklık ilkesi içeriğin yeteri kadar somutlaştırılmasını da amaçlamaktadır. 6. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında yer alan “Yeni Yurt Anadolu” konusunda göze çarpan eksikliklerin başında konunun anlaşılması için gerekli olan kavramların anlamlarının açıklanmamasıdır. Bunun yanı sıra konunun hemen girişinde bulunan “Bunu Duydunuz mu?” kısmında yer alan bilgi öğrenciler için net değildir.

Görsel 13: Sosyal bilgiler 6. sınıf ders kitabı sayfa 79 (Yıldırım vd. 2022: 79)

Burada ifade edilen ve Hun ile Sibir Türklerinin yaptığı akınların örnek olarak gösterildiği “Yerleşme amacı taşımayan akınlar”ın hangi amaçla yapıldığı açık bir şekilde ifade edilmemiştir. Burada keşif ve/veya ganimet için düzenlenen akınlar ifadesi kullanılabilirdi. Yine aynı şekilde Büyük Selçuklularla Karahitaylıların Katvan Savaşı’nı yaptığı söylenmiş ancak harita üzerinde Karahitaylıların sahip olduğu topraklar ve Katvan bölgesi gösterilmemiştir. Bu eksikliğe ek olarak ders kitabında Katvan Savaşı’nın gerçekleştiği tarihe bile yer verilmemiştir. Buna benzer bir diğer örnek de Türkiye Selçuklularla Harezmşahlar arasında gerçekleşen Yassı Çemen Savaşı’dır. Bu savaşın anlatımının Katvan Savaşı’ndan tek farkı gerçekleştiği tarihin verilmiş olmasıdır.

4.2.8. Ders Kitaplarında Aktüalite (Güncellik) İlkesi

Aktüalite (Güncellik) ilkesi öğretim sırasında öğrencilerin güncel olay ve sorunlarla karşı karşıya gelmelerini amaçlamaktadır. Öğrenciler işledikleri konuyu yurttan veya dünyada yaşanan güncel olaylarla bağdaştırmalıdır. Ders kitaplarında güncelliği yakalamak zor olsa da dersin işleniş esnasında bu zorlukla başa çıkmak gerekmektedir.

6. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında Selçuklu tarihî öğretimi yapılırken Haçlı Seferleri’nden bahsedilmektedir. Özellikle burada “Bu seferler görünüşte Kudüs’ü alma amacına yönelik olsa da Avrupa’nın o dönemdeki ekonomik, siyasi, sosyal ve dinî sorunlarına çözüm bulmak amacıyla başlatılmıştır” ifadesi kullanılmıştır (Yıldırım vd. 2022: 89). Dersin işleniş sırasında bu bilginin üzerinde durularak Kudüs’ün geçmişte olduğu gibi günümüzde de önemli olduğu ifade edilip konuya güncellik kazandırmak öğretimin güncellik ilkesi açısından önemlidir. Yine aynı şekilde günümüz dünyasında iki veya daha fazla devlet arasında yaşanan sorunların büyük kısmının ekonomik, siyasi, sosyal ve dini sorunlardan kaynaklandığını vurgu yapılarak güncel olaylardan sınıfta bahsetmek bu öğretim ilkesi ile bağdaşan bir uygulama olacaktır.

Ders kitabında birçok tarihî esere ait fotoğraf kullanılmıştır. Ancak bu fotoğrafların hiçbirinde ait olduğu yıl bilgisine yer verilmemiştir. Kullanılan fotoğrafların güncel olması, her öğretim yılı başında kitaplar baskıya girerken fotoğrafların güncellenmesi oldukça önemlidir.

4.2.9. Ders Kitaplarında Ekonomiklik İlkesi

Ortaokul ders programında Selçuklu tarihî öğretiminin esas yapıldığı yer olan 6. sınıflara ait ders kitabının ilgili bölümü incelendiğinde öğrencilere yoğun bir bilgi aktarımı yapılmadığı görülmüştür. Konu kazanımını öğrencilerin edinebilmesi için Selçuklu tarihinin ana hatlarıyla anlatılması gerekmektedir. Ders kitabında çok geniş bir konu olan Selçuklu tarihiyle ilgili ortaokul öğrencilerinin anlayabileceği ve öğretim faaliyetlerinde daha çok karşılaşılabilecekleri konulara değinilerek ekonomiklik ilkesine uygun davranılmıştır. Böylece konu kazanımı aktarılırken öğrencilerin gerek zaman gerekse enerjiden tasarruf etmeleri amaçlanmıştır. Ayrıca ders kitabı da ekonomik kullanılmış konu anlatımı, görsel unsurlar ve etkinlikler bağlamında ders kitabından verimli şekilde yararlanılmıştır.

4.3. Ders Kitaplarında İçerik

Bu bölümde sosyal bilgiler ders kitaplarında Selçuklu tarihî ile ilgili olan içerik, çalışmanın kuramsal çerçeve bölümünde yer alan Selçuklu tarihî başlıklı bölüm sınırları içerisinde değerlendirilmiştir. Ders kitabında öğrencilere Selçuklu tarihî ile ilgili verilen bilgilerin gerek tarihî gerçeklere uygunluğu bakımından gerekse konu kazanımını öğrencilerin edinebilmelerini sağlaması bakımından incelenmiştir.

Sosyal bilgiler 5. sınıf ders kitabında Selçuklularla ilişkilendirilebilecek içerik oldukça kısıtlıdır. Ders kitabının ikinci ünitesi olan “Ülkem, Kültürüm ve Tarihim” başlıklı ünite “Tarihe Yolculuk, Güzel Ülkem, Kültürel Özelliklerimiz ve Geçmişten Günümüze” konularından ibarettir. Ünitenin ikinci konusu olan “Güzel Ülkem” başlığının hemen ilk paragrafı “Ülkemiz, çok çeşitli doğal güzelliklere sahiptir. Doğal güzelliklerimizin yanında tarihî eserler yönünden de oldukça zengin bir mirasa sahibiz. Çünkü ülkemizde Osmanlı, Selçuklu, Roma gibi birçok devlete ait eserler bulunmaktadır” şeklinde başlamaktadır (Evirgen, Özkan ve Öztürk, 2022: 45). Burada Selçuklular ile ilgili ayrıntılı bilgi verilmese de Selçukluların Anadolu’da hüküm sürdüklerinin öğrencilere üstü kapalı da olsa iletilmesi bu bölümü önemli kılmaktadır. Bu konunun son bölümünde de Türkiye Selçukluları döneminde Anadolu’da yaşamış ünlü sufi Mevlana Celâleddin-i Rumi’nin türbesine yer verilmesi önemlidir. Bu unsurlar SBDÖP’de bu konuyla ilgili belirtilen “Ülkemizin çeşitli yerlerinin kültürel özellikleri ile yaşadığı çevrenin kültürel özelliklerini karşılaştırarak bunlar arasındaki benzer ve

farklı unsurları belirler” kazanımını öğrencilerin edinebilmelerine katkı sağlayacaktır (MEB, 2018: 17).

Aynı ünite içerisinde yer alan “Geçmişten Günümüze” konusu yine SBDÖP’de belirtilmiş olan “Günlük yaşamdaki kültürel unsurların tarihî gelişimini değerlendirir” kazanımı çerçevesinde hazırlanmıştır (MEB, 2018: 57). Bu bölümde kültürel özelliklerimizde geçmişten günümüze yaşanan değişiklikler anlatılırken yoğurdun geçmişinden bahsedilmiş ve Nasreddin Hoca fıkrasına yer verilmiştir.

Görsel 14: Sosyal bilgiler 5. sınıf ders kitabı sayfa 57 (Evirgen vd. 2022: 57)

Ders kitabında belirtilmediğinden dersin işleniş esnasında Nasreddin Hoca’nın Selçuklular döneminde yaşadığı öğretmen tarafından belirtildiğinde konu kazanımını öğrencilerin edinebilmeleri kolaylaşacaktır.

Sosyal bilgiler 5. sınıf ders kitabında Selçuklu tarihî ile alakalı son konu “Küresel Etkileşim” ünitesi içerisinde yer alan “İnsanlığın Ortak Mirası” başlıklı konu içeriğindedir. Bu konu SBDÖP’de belirtilen “Çeşitli ülkelerde bulunan ortak miras öğelerine örnekler verir” kazanımı çerçevesinde hazırlanmıştır (MEB, 2018: 19). Bu bölümde görseli verilmiş olan Divriği Ulu Caminin Türkiye Selçuklu Devleti’ne bağlı Mengücekliler tarafından yaptırıldığı ifade edilmiştir (Evirgen vd. 2022: 183). Konu içeriğinin tamamlanması ve kazanımın öğrencilere edindirilebilmesi için Divriği Ulu Cami hakkında verilen bilgilerin oldukça önemli olduğu değerlendirilmektedir.

SBDÖP’de Selçuklu tarihî öğretiminin 6. sınıf ders programında yapılacağı planlanmıştır. Bu öğretim programı kapsamında hazırlanan sosyal bilgiler 6. sınıf ders kitabında “Tarihe Yolculuk” ünitesi içerisinde yer alan “Yeni Yurt Anadolu” konusu Selçuklu tarihî öğretiminin yapıldığı konudur. Bu konu SBDÖP’de belirtilen “Türklerin Anadolu’yu yurt edinme sürecini XI ve XIII. yüzyıllar kapsamında analiz eder”

kazanımını öğrencilere edindirebilmek amacıyla hazırlanmıştır (MEB, 2018: 20). Bu kazanımın açıklaması olarak da “Türkiye Selçukluları Dönemi’nde gerçekleştirilen kültürel faaliyetlerin Anadolu’nun yurt edilme süreci üzerindeki etkisine vurgu yapılır.” ibaresi düşülmüştür. Bununla birlikte ders kitabında yer alan ünitenin ilk sayfasında “Neler Öğreneceğiz?” başlığı altında öğrencilere “Yeni Yurt Anadolu” konusunda “Türklerin Anadolu’yu yurt edinme sürecini analiz edeceksiniz” cümlesiyle konu kazanımı hakkında örtük bilgi verilmiştir (Yıldırım vd. 2022: 47).

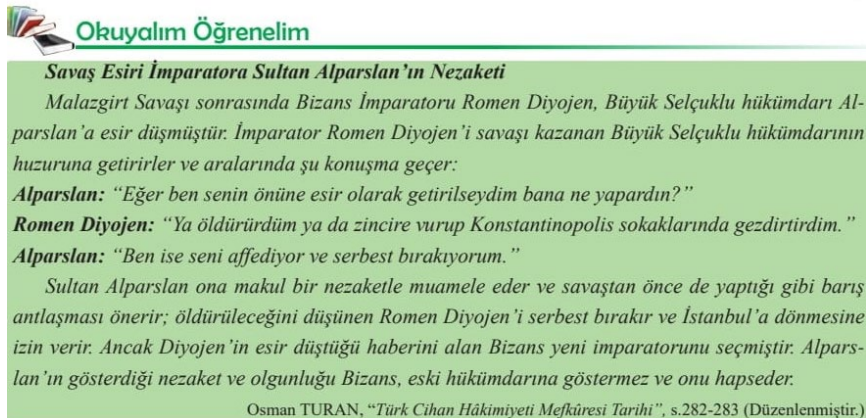
“Yeni Yurt Anadolu” konusu sosyal bilgiler 6. sınıf ders kitabının 79 ile 94. sayfaları arasında yer alan ve oldukça geniş yer kaplayan konudur. Zaten konu kazanımından da anlaşılacağı üzere XI ve XIII. yüzyıl arasını kapsayan bir içeriğin geniş yer kaplaması son derece doğaldır. Adı geçen konu Çağrı Bey ile başlamaktadır. Burada Selçuklu hanedanının atası Selçuk Bey’e kadar gidilmemesinin 6. sınıf öğrencilerinin gelişim süreçleri göz önüne alındığında doğru bir yaklaşım olduğu söylenebilir. Nitekim Büyük Selçuklu Devleti konusunun hemen başında devletin kurucusunun Selçuk Bey’in torunları olan Tuğrul ve Çağrı Bey olduğu ifade edilmiştir (Yıldırım vd. 2022: 80). Devletin isminin kaynağı dersin işlenişi esnasında öğretmence bu doğrultuda açıklanarak somutlaştırılmalıdır. Büyük Selçuklu Devleti’nin Gaznelilerle yapılan Dandanakan Savaşı sonucunda kurulduğu bilgisi aynı sayfada yer alsa da bu savaş hakkında ayrıntı verilmemiştir. Bunun sebebi “Yeni Yurt Anadolu” konusundan hemen önce gelen “Türkler İslamiyet İle Tanışıyor” konusunun içeriğinde yer alan “Gazneliler” başlığında Sultan Mesut’un anlatımıyla verilen “Devletim 1040 yılında Selçuklularla yaptıkları Dandanakan Savaşı’nda yenilmiş ve yıkılma sürecine girmiştir” bilgisidir (Yıldırım vd. 2022: 74). Ayrıca bu bilginin hemen ardından Dandanakan Savaşı ile ilgili temsili resme de yer verilmiştir. Dolayısıyla öğrenci Selçuklular konusuna Dandanakan Savaşı hakkında bilgileri öğrenerek gelecektir.

Büyük Selçuklu Devleti içeriğine Dandanakan Savaşı’ndan sonra devletin kurulduğu ve Büyük Selçukluların doğu ve batı yönünde fetihlere başladığı bilgisi verildikten sonra aynı sayfa içerisinde Abbasi halifesinin Şii Büveyhoğulları sultanına karşı güç kaybettiği için Tuğrul Bey’den yardım istediği Tuğrul Bey’in de Abbasi halifesine yardım etmek için Bağdat’a gittiği anlatılmıştır. Hemen ardından da bu yardımdan sonra Tuğrul Bey’e Abbasi halifesinin “Doğu’nun ve Batı’nın Sultanı” unvanını verdiği ifade edilmiştir. Ancak bu olayın 1055 yılında gerçekleştiği belirtilmemiştir. Nitekim ders kitabında aynı sayfanın sonunda Pasinler Savaşı

anlatılmış ve bu savaşın tarihinin 1048 olduğu belirtilmiştir. Bu bulgulara bağlı olarak Türk ve İslam tarihî açısından önem arz eden bir olayın tarihinin verilmemesinin bir hata olduğu değerlendirilmektedir. Yine tarihî kronolojinin atlanmış olması başka bir hatadır. Şüphesiz 1048 yılında Pasinler’de Bizans’ı yenen devletin oldukça güçlendiğini anlayan öğrenci, Abbasi halifesinin Tuğrul Bey’den yardım istemesini anlamlı bulacaktır. Ayrıca ders kitabının aynı sayfasında Pasinler Savaşı Tuğrul Bey’in anlatımıyla yer bulmuştur. Ancak Pasinler Savaşı’nda Selçuklu ordusunu İbrahim Yınal ve Kutalmış komuta etmektedir. Yine de bu bilginin verilmemesi 6. sınıf öğrencilerinin anlam karmaşası yaşamaması bakımından kabul edilebilir bir durumdur.

“Tuğrul Bey’in ölümü üzerine Çağrı Bey’in oğlu Sultan Alparslan tahta geçti. Sultan Alparslan, devlet düzenini sağlar sağlamaz Bizans’ın doğudaki en güçlü kalesi olan Ani Kalesi’ni ele geçirdi (1064)” ders kitabında Ani Kalesi’nin fethi bu şekilde anlatılmaktadır (Yıldırım vd. 2022: 81). Ani gibi önemli bir kalenin fethedilmesinden sonra halifenin Sultan Alparslan’a Ebu’l Feth ünvanını vermiş olduğu bilgisinin bu kısma eklenmemesi eksiklik olarak değerlendirilmektedir.

Kuşkusuz konu kazanımı bakımından düşünüldüğünde “Yeni Yurt Anadolu” konusunun en önemli başlıklarından biri Malazgirt Savaşı’dır. Bu nedenle Malazgirt Savaşı ders kitabında 81 ile 83. sayfalar arasını kapsamaktadır. Kitapta Malazgirt Savaşının Sultan Alparslan tarafından anlatılması tercih edilmiştir. Bu anlatım Malazgirt Savaşı’nın öncesi, savaş anı ve sonuçlarından ibarettir ve tarihî kaynaklarla örtüşmektedir. Nitekim Malazgirt Savaşı’nda esir düşen Romen Diyojen’e Sultan Alparslan’ın nezaket göstermesiyle ilgili bölümün Osman Turan’ın Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi adlı eserinden düzenlenerek alındığı belirtilmiştir.

Görsel 15: Sosyal bilgiler 6. sınıf ders kitabı sayfa 83 (Yıldırım vd. 2022: 83)

Malazgirt Savaşı'nın ardından "Sultan Alparslan'ın ölümü üzerine Sultan Melikşah tahta geçti (1072)" ifadesi kullanılarak anlatım bir nevi hızlanmıştır (Yıldırım vd. 2022: 83). Şöyle ki bu bölümde Sultan Alparslan'ın ölüm sebebinden de bahsedilmemiş, Sultan Melikşah'ın Sultan Alparslan'ın oğlu olduğu da vurgulanmamıştır. Bu boşlukların öğretmenlerce dersin planlanması esnasında dikkate alınarak doldurulması kalıcı öğrenmenin sağlanması açısından önemlidir. Melikşah Dönemi'nin Büyük Selçuklular'ın en parlak ve en güçlü dönemi olduğu bilgisi tarihî kaynaklara da uygun olarak ders kitabının aynı sayfasında verilmiştir. Ardından Büyük Selçuklu Devleti'nin yıkılması "Sultan Melikşah'tan sonra gelişen bazı olaylar Selçuklu Devleti'ni zayıflattı. Sultan Sencer Dönemi'nde Karahitaylılarla yapılan Katvan Savaşı'nda yenilen Büyük Selçuklu Devleti yıkılma sürecine girdi. Son hükümdar Sultan Sencer'in 1157'de ölümü ile Büyük Selçuklu Devleti yıkılarak tarih sahnesinden çekildi" cümlesiyle anlatılmıştır (Yıldırım vd. 2022: 83). Burada Katvan Savaşı'nın tarihinin verilmemiş olması hata olarak değerlendirilmektedir. Buna bir de Selçukluların yıkılış tarihinin 1157 olduğu bilgisinin verildiği de eklenince öğrencilerin 1141 yılında yapılan Katvan Savaşı'nın tarihini 1157 olarak zihinlerine kodlama ihtimalleri ortaya çıkmaktadır. Ayrıca bu bölümde Büyük Selçukluların zayıflamasında Katvan Savaşı ile birlikte etkili olan Oğuz İsyanı'ndan bahsedilmemiştir. Yine de bu durum 6. sınıf öğrencilerin gelişim özellikleri düşünülerek kabul edilebilir olarak yorumlanmaktadır.

Ders kitabının 83. sayfasında Nizamülmülk hakkında bilgi verilmiştir. Bu bölümde özellikle Nizamiye Medreseleri'nin üzerinde durulmuştur. Burada verilen bilgiler tarihî kaynaklarla örtüşmektedir. Şöyle ki bu bölümün Feridun Eser'in "Türk İslam Medeniyetinin Yıldızları" adlı eserinden düzenlenerek alındığı ifade edilmiştir.

Sosyal bilgiler 6. sınıf ders kitabının 84. sayfası Sultan Alparslan'ın Anadolu'yu fetheden beylerine verdiği "Beylerim! Anadolu'da nereyi fethederseniz orası sizindir. Fethettiğiniz yerlerde beyliğinizi kurunuz" emriyle başlamaktadır (Yıldırım vd. 2022: 84). Sultan Alparslan'ın verdiği bu emir tarihî gerçeklere uygundur. Ancak bu emir Malazgirt Savaşı'ndan hemen sonra değil, Romen Diyojen'in serbest bırakılmasının ardından Bizans'a dönmesiyle birlikte Bizans'ta tutuklanması üzerine verilmiştir. Bu gelişme sonrası Sultan Alparslan, Bizans'ın kendisi ile Romen Diyojen arasındaki anlaşmaya uymayacağını düşünmüştür. Bunun üzerine de yukarıda bahsedilen emri vermiştir. Sultan Alparslan'ın anlaşma imzalamasına rağmen Anadolu topraklarına fetih emri vermediğinin belirtilmesi öğrencilerin tarihî gerçeklerden haberdar olması

açısından yerinde olacaktır. Ayrıca ders kitabında bu bölüm Büyük Selçuklu Devleti'nin yıkıldığı bilgisinin ardından gelmektedir. Ancak bu Anadolu Türk Beylikleri ve Türkiye Selçuklu Devleti konusunun başlangıcı ile bağlantı kurulması amacıyla yapıldığı için kabul edilebilir bir durumdur. Nitekim bu geçiş “Anadolu'nun fethine katılan beyler, aldıkları yerlerde birer beylik kurdular. Anadolu'da kurulan ilk Türk Beyliklerinden olan Saltuklular, Danişmentliler, Mengücekliler, Artuklular ve Çaka Beyliği hakkında kısaca bilgi edinelim” cümlesiyle sağlanmıştır (Yıldırım vd. 2022: 84).

Bu bölüme kadar anlatılanlar öğrencilerin Büyük Selçuklular hakkında bilgi edinmelerini ve Anadolu'nun kapılarının Türklere nasıl açıldığı konusunu öğrenmelerini sağlamıştır. Bu noktadan sonra ders kitabında anlatılan bilgiler konu kazanımıyla doğrudan ilgili olan bilgilerdir.

Ders kitabında Anadolu'da kurulan ilk Türk Beylikleri Saltuklular, Danişmentliler, Mengücekliler, Artuklular ve Çaka Beyliği sıralamasıyla verilmiştir. Konu başlığı olarak verilen beyliklerin isimlerinin hemen yanında beyliğin kuruluş ve yıkılış tarihleri yer almaktadır. Beylikler hakkında bilgiler son derece kısıtlı olup genel olarak beyliğin kurucusu, kurulduğu bölge ve günümüze kadar ulaşmış olan mimari eserlerinin isimleri verilmiştir. Bu bilgilerin tarihî kaynaklara uygun olduğu söylenebilir. Ayrıca konu kazanımı temelinde düşünüldüğünde bu beyliklerin siyasi tarihlerinin detaylarının verilmeyip kültürel eserlerinin öne çıkarılması doğru bir yaklaşımdır. Bununla birlikte ders kitabında Çaka Beyliği hariç diğer tüm beyliklere ait kültürel eserlerin fotoğrafı kullanılmıştır. Bu bölümde konu kazanımını öğrencilere edindirmek için gerekli olan türbe, kümbet, cami ve külliye kavramlarının tanımlarına yer verilmiştir.

Sosyal bilgiler 6. sınıf ders kitabının 87. sayfasında Türkiye Selçuklu Devleti anlatımına geçilmiştir. Bu bölümün başlığı “Türkiye (Anadolu) Selçuklu Devleti (1077 – 1308)” şeklindedir (Yıldırım vd. 2022: 87). İçeriğin ilk paragrafını “Türkiye Selçuklu Devleti, Malazgirt Savaşı'ndan sonra kurulan Anadolu beyliklerinden birisi iken diğer beyliklerle mücadele edip topraklarını genişletmiş ve Anadolu'nun hâkimiyetini ele geçirmişti. Büyük Selçuklu hükümdar ailesinden Kutalmışoğlu Süleyman Şah (I. Süleyman Şah), 1075'te İznik'i ele geçirdi. 1077 yılında da İznik'i başkent yaparak Türkiye Selçuklu Devleti'ni resmen kurdu” cümleleri oluşturmaktadır (Yıldırım vd. 2022: 87). Türkiye Selçuklu Devleti'nin kurucusu Süleyman Şah'ın babası Kutalmış'tır. Kutalmış ise Selçuk Bey'in oğlu olan Arslan Yabgu'nun oğludur. Dolayısıyla Süleyman

Şah Selçuk Bey'in soyundan gelmektedir. Ders kitabında bu soy ağcının verilmesine gerek duyulmayıp Kutalmışoğlu Süleyman Şah'ın Büyük Selçuklu hükümdar ailesinden geldiği ifade edilmiştir. Bu soy ağacının 6. sınıf öğrencilerinin zihinlerinde tam manasıyla yer edinememe ihtimaline karşı bu tercihin doğru olduğu söylenebilir. Türkiye Selçukluları içeriği adeta bir özet mahiyetindedir. Öyle ki devletin kuruluş öyküsünün hemen ardından 1176 yılında gerçekleşen Miryokefalon Savaşı'na geçilmiştir. Ders kitabında Miryokefalon Savaşı ile ilgili verilen bilgiler tarihî kaynaklarla uyumludur. Bu savaşın hemen ardından da Yassı Çemen Savaşı ve Köseadağ Savaşı'ndan bahsedilmiştir. Bu iki savaş için verilen bilgiler tarihî kaynaklara uyumludur. Ancak Yassı Çemen Savaşı anlatımında savaş meydanındaki iki hükümdarın da isminden bahsedilirken Köseadağ Savaşı gibi Selçuklular için oldukça önemli olan savaşta bu bilgilere yer verilmemiştir. Tarihî olaylar anlatılırken tarihî karakterlerden bahsedilmesi beklenen bir durumdur.

Ders kitabının 88. sayfasının son bölümünde “Anadolu’nun Anayurt Olmasındaki Adımlar” başlığıyla kronolojik sıralamaya yer verilmiştir.

Görsel 16: Sosyal bilgiler 6. sınıf ders kitabı sayfa 88 (Yıldırım vd. 2022: 88)

İçerikte Türklerin Anadolu'ya yaptığı akınların başlangıç tarihi hakkında net bilgi yer almasa da bu bölümde ilk akınlar 1015 yılına tarihlendirilmiştir. Bu bölüm ilgili var olan boşluğu öğretmenlerin ders planlaması yaparken doldurmaları yerinde olacaktır.

Türkiye Selçuklu Devleti anlatımından sonra ders kitabında Haçlı Seferleri'ne geçilmiştir. Elbette bu noktada kronolojik sıranın ihlal edildiğini söylemek mümkündür. Ancak konu bütünlüğünün sağlanması açısından bu yaklaşımın kabul edilebilir olduğunu ifade etmemiz gerekmektedir. Haçlı Seferleri hakkında bilgi verilirken bunun

ilk olarak Papa II. Urban öncülüğünde organize edildiği bilgisi “Bunun üzerine Papa II. Urban Hristiyan dünyasına sefer için çağrıda bulundu” cümlesiyle iletilmiştir (Yıldırım vd. 2022: 89). Haçlı kavramının anlamı da “Hristiyanların, Müslümanlar üzerine yaptıkları bu seferlere Haçlı Seferleri denir. Bu seferlere katılan Hristiyanlar sefere çıkarlarken zırhlarına ve kalkanlarına, seferden dönerken de sırtlarına kırmızı birer haç işareti koydukları için kendilerine ‘Haçlı’ denir” şeklinde tanımlanmıştır (Yıldırım vd. 2022: 89). Böylece Haçlı kavramı somutlaşarak öğrencilerin zihinlerine yerleşecektir.

Haçlı Seferleri ile ilgili bilgi verildikten sonra ders kitabının 89. sayfasının son bölümünde yer alan “Okuyalım Öğrenelim” bölümünde kaynak olarak Muharrem Kesik’in Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi Sultan I. Mesut Dönemi adlı eserinden düzenlenerek alındığı belirtilen okuma parçası bulunmaktadır.

Okuyalım Öğrenelim

3 Bin Haçlıyı Müslüman Yapan Selçuklu Merhameti

II. Haçlı Seferi sırasında komutanları tarafından ölüme terk edilen binlerce Haçlı askeri kara yoluyla Antakya'ya gitmek üzere yola koyuldular. Yolculuk sırasında açlık, susuzluk ve yorgunluk sebebiyle geride kalan, yaralı ve hayattan ümidini kesmiş olan Haçlı kuvvetlerinin etrafını Selçuklu ordusu çepeçevre kuşatmıştı. Kılıç sallayacak, mızrak savuracak dermanı dahi kalmamış askerler artık Selçukluların eline düşmüştü. Selçuklular isteseler hepsini kılıçtan geçirebilirlerdi ama yapmadılar. Onlara merhamet gösterdiler.

Kendi kralları tarafından kaderlerine terk edilmiş ve dindaşları olan Bizanslı halktan da yardım görememiş olan Haçlıların, Selçuklulardan gördüğü bu davranış karşısında, aralarından tam 3 bin kişi Müslümanlığı seçerek Selçuklu saflarına katıldı.

Muharrem KESİK, “Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi Sultan I. Mesud Dönemi”, s.96-97 (Düzenlenmiştir.)

Görsel 17:Sosyal bilgiler 6. sınıf ders kitabı sayfa 89 (Yıldırım vd. 2022: 89)

Sosyal bilgiler ders kitaplarında, bu örnekte olduğu gibi, akademik kaynaklardan alınan okuma parçalarının konuyu somutlaştırmak adına önemli olduğu düşünülmektedir.

Sosyal bilgiler 6. sınıf ders kitabının 90. sayfası Haçlı Seferleri’ne ayrılmıştır. Bu sayfa da ilk olarak bir Haçlı askerince Haçlı Seferleri hakkında bilgi verilmiştir. Bu bölümde toplam sekiz tane olduğu ifade edilen Haçlı Seferleri’nin nedenleri ve sonuçları öğrencilerin anlayabileceği düzeyde anlatılmıştır. Ne var ki bu anlatımda Haçlı Seferleri’ne karşı olağanüstü mücadele sarf eden ancak Haçlıları durdurmayı başaramayan Sultan I. Kılıçarslan’dan bahsedilmemiştir. Yine aynı şekilde Papa kavramı hakkında bilgi verilmemiştir. Bu eksikliklerin dersin işlenişi esnasında öğretmen tarafından giderilmesi yerinde olacaktır. Haçlı Seferleri konusunun son bölümü Selahaddin Eyyubi’nin anlatımıyla öğrencilere aktarılmaktadır. Komisyon

tarafından yazıldığı ifade edilen bu iki bölümde yer alan bilgiler tarihî kaynaklarla örtüşmektedir.

“Yeni Yurt Anadolu” konusunun son bölümü Türkiye Selçukluları döneminde Anadolu’da kültürel hayata ayrılmıştır. Bu bölüm ders kitabının 92 – 93 ve 94. sayfalarını kapsamaktadır. Ancak bu bölüme herhangi bir başlık kullanılmadan geçilmiştir. Böyle bir durumda öğrenci neyi öğreneceğini bilemeyebilir ya da yeni başlayan konunun bir öncekinin devamı olduğunu düşünebilir. Konunun hemen başındaki paragraf “Türkiye Selçuklu Devleti, her alanda en gelişmiş dönemini Alâeddin Keykubat zamanında yaşamıştır. Türkiye Selçuklularının XII. yüzyılın ortalarından itibaren Anadolu’da oluşturdukları güven ortamı, Anadolu’yu kültür ve medeniyet merkezi hâline getirmiştir” şeklinde başlamaktadır (Yıldırım vd. 2022: 92). Öğrenciler ancak bu şekilde yeni bir bölümün başladığının farkına varacaklardır. Bunun yanı sıra konu kazanımı bağlamında düşünüldüğünde bu bölüm kazanımın edinilmesinde önemli rol oynamaktadır. Bunun için konu görsellerle desteklenmiş ve Türkiye Selçukluları döneminden günümüze ulaşan bazı tarihî eserlerin fotoğraflarına içerikte yer verilmiştir. Anadolu’nun Türkleşmesinde sadece Selçuklu sultanlarının değil tüm yöneticilerinin etkili olduğu “Türkiye Selçuklu yöneticileri bilim ve kültürün gelişmesi için gayret göstermiştir. Bu amaçla Selçuklu sultanları, vezir ve emirleri birçok medrese ile darüşşifa inşa ettirmiştir. Anadolu’daki bu yapılardan bazıları Konya’daki Sultan Aleaddin Keykubat Darüşşifası, Amasya Darüşşifası ve Kayseri Gevher Nesibe Darüşşifası ile Konya’daki İnce Minareli Medrese, Kırşehir’deki Cacabey Medresesi ve Erzurum’daki Yakutiye Medresesidir” paragrafıyla ifade edilmiştir (Yıldırım vd. 2022: 92). Bu bilginin tarihî kaynaklarla örtüştüğü söylenebilir. Ders kitabının 93. sayfasında bu medreseler yapılan eğitim hakkında yine tarihî kaynaklara uygun bilgiler yer almaktadır. Medreselerden sonra Anadolu’nun yurt edinme sürecinde kervansarayların katkısına değinilmiştir. Türkiye Selçuklu Devleti’nin Anadolu’da ticareti geliştirmek için uyguladığı politika kervansaraylarda tüccarların üç gün boyunca ücretsiz konaklayabildiği ifade edildikten sonra “Kervansarayların içinde odalar, mescit, hamam, çeşme gibi bölümler ile hekim, veteriner, nalbant ve hayvanların bakımını yapan görevliler bulunurdu. Türkiye Selçukluları ticaret yollarında zarara uğrayan tüccarların kayıplarını karşılayarak ilk sigorta uygulamasını hayata geçirdiler” cümleleriyle anlatılmıştır (Yıldırım vd. 2022: 93). “Yeni Yurt Anadolu” konusunun son bölümünde Anadolu’nun Türkleşmesine katkıda bulunan sufi ve düşünürlerden

bahsedilmiştir. Özellikle bu sufi ve düşünürlerin Köseadağ Savaşı sonrası başlayan Selçuklu otoritesinin bozulduğu ve Moğol istilasının başladığı dönemde Anadolu’da yaşayan Türklerin birlik içinde yaşamalarına katkıda bulunmuşlardır. Zira bu bilgiye ders kitabında “Anadolu’nun yurt edinilmesinde mutasavvıflar etkili olmuştur. Mevlana Celâleddin-i Rumi, Hacı Bektaş-ı Veli, Yunus Emre vb. sufiler ile Ahi Evran ve Nasreddin Hoca gibi düşünürler Anadolu Türklüğünün Moğol istilası nedeniyle zor günler geçirdiği dönemde eserleri ve samimi sohbetleriyle halka yol gösterdiler. İslam dininin özünü Anadolu insanına aktararak milletimizin birliğini ve bütünlüğünü korumasında önemli rol oynadılar.” şeklinde değinilmiştir.

4.4. Ders Kitaplarında Dil ve Anlatım

Bu bölümde ortaokul sosyal bilgiler dersinde Selçuklu tarihî öğretiminin yapıldığı yer olan 6. sınıfa ait ders kitabı içinde yer alan “Yeni Yurt Anadolu” konusu ile 7. sınıf ders kitabında yer alan ve Selçuklu tarihî öğretimiyle ilişkilendirilebilecek bölümlerin dil ve anlatım özellikleri kuramsal çerçeve zemininde değerlendirilmiştir. Sosyal bilgiler 5. sınıf ders kitabında ise Selçuklu tarihî öğretimiyle ilişkilendirilip dil ve anlatım özelliklerinin değerlendirilebileceği kadar geniş bir bölüm bulunmamaktadır.

Dil, bireyin duygu ve düşünce dünyasını şekillendirmektedir. Buna bağlı olarak ders kitaplarında kullanılan dil, ulusal dilin gelişmesini sağlamaktadır. Ders kitaplarının yalın Türkçe ile yazılması, sade ve akıcı anlatım özellikleri taşıması beklenmektedir. Sosyal bilgiler 6. sınıf ders kitabının “Yeni Yurt Anadolu” konusunun giriş kısmında; Anadolu’nun elverişli iklim koşullarına ve verimli topraklara sahip olması sebebiyle bir cazibe merkezi hâline dönüştüğünden bahsedilmektedir. Buna ek olarak “Anadolu, geçmişten bugüne kadar Doğu ve Batı medeniyeti arasında bir köprü vazifesi görmüştür. Bu durum Anadolu’ya sürekli olarak akınların düzenlenmesine dolayısıyla da Anadolu’yu birçok devletin ele geçirmek istemesine neden olmuştur” denilmiştir (Yıldırım vd. 2022: 79). Bu cümlelerin yanlış kurulduğunu ifade etmemiz gerekmektedir. Kurulan cümle “Bu durum Anadolu’yu birçok devletin ele geçirmek istemesine dolayısıyla da Anadolu’ya sürekli akınlar düzenlenmesine neden olmuştur.” şeklinde kurulduğunda neden – sonuç ilişkisi bakımından daha anlamlı olacaktır.

“Yeni Yurt Anadolu” konusunda giriş bölümünün ardından “Büyük Selçuklu Devleti” başlığı altında bu devletle ilgili bilgiler verilmektedir. Bu başlığın ilk paragrafında anlatımın akışını bozan cümleden kaynaklı anlatım bozukluğu olduğunu

söylememiz mümkündür. Bu paragraf “Selçuklularla Gazneliler arasında 1040 yılında yapılan Dandanakan Savaşı Selçukluların zaferiyle sonuçlandı. Bu zaferin sonucunda Selçuklu Devleti kuruldu. Devletin kurucuları Selçuk Bey’in torunları Tuğrul Bey ve Çağrı Bey’dir. Türk ve dünya tarihî bakımından önemli sonuçlar doğuran bu savaştan sonra Büyük Selçuklular doğu ve batı yönüne fetihlere başladı” şeklindedir (Yıldırım vd. 2022: 80). Görüldüğü gibi Dandanakan Savaşı ile başlayan cümlenin ardından Selçuklu Devleti’nin kuruluşuna geçilmiş ve devletin kurucularından bahsedilmiştir. Paragrafın son cümlesinde ise yeniden Dandanakan Savaşı’na dönmüştür. Bu durum anlatım bozukluğuna sebebiyet vermektedir.

Dandanakan Savaşı’nın ardından öğrencilere Tuğrul Bey’in anlatımıyla Pasinler Savaşı hakkında bilgi verilmektedir. Bu bölüm sade bir dille akıcı bir şekilde yazılmıştır.

Ders kitabında Büyük Selçuklu Devleti’nde kullanılan çift başlı kartal figürü görseline yer verilmiş ve hemen altında çift başlı kartal ile ilgili bilgiler verilmiştir. Bu bilgi öğrencilere “Çift başlı kartal, güç ve kudretin sembolüdür. Doğunun ve batının hâkimiyetini sembolize eder. Türkler çift başlı kartal sembolünü Orta Asya kültüründen tüm dünyaya göçler ve fetihler yoluyla taşımıştır” şeklinde aktarılmıştır (Yıldırım vd. 2022: 81). Bu paragrafta anlam karmaşası göze çarpmaktadır. Bu karmaşa paragrafın üçüncü cümlesinin “Türkler, Orta Asya kültürüne ait çift başlı kartal sembolünü göçler ve fetihler yoluyla tüm dünyaya taşımıştır.” şeklinde yazılarak giderilebilecektir.

Konu anlatımı Tuğrul Bey’in ölümü ve Selçukluların başına Sultan Alparslan’ın geçmesiyle devam etmektedir. Sultan Alparslan’ın Ani Kalesi’ni ele geçirdiği bilgisinin verilmesinin hemen ardından “Şimdi de Sultan Alparslan’ın anlatımıyla Malazgirt Savaşı’nı öğrenelim” cümlesi kurulmuştur (Yıldırım vd. 2022: 81). Bu kısımda akıcı bir anlatım bulunmamaktadır. Ani Kalesi’nin fethi ile Malazgirt Savaşı konusuna geçiş akıcı bir şekilde yapılmamıştır. Malazgirt Savaşı anlatımı Sultan Alparslan’ın ifadeleriyle yapılmaktadır. Bu bölümde Romanos Diogenes’in Türkçe okunuşu parantez içinde verilerek doğru bir uygulama yapılmıştır (Yıldırım vd. 2022: 81). Anlatımın kalan bölümünde Bizans İmparatoru’nun ismi sadece Türkçe okunuşu ile yazılmıştır. Bunun dışında komisyon tarafından yazıldığı belirtilen Malazgirt Savaşı’nın anlatımı 6. sınıf öğrencilerinin anlayabileceği düzeydedir.

Konu içeriğinde dikkat çeken anlatım bozukluklarından bir tanesi de Nizamülmülk hakkında verilen bilgilerdedir. Bu kısımda “Nizamülmülk, Sultan Alparslan’ın vefatıyla Melikşah’ın tahta geçmesinde, düzen ve asayişin korunmasında ve devletin en parlak dönemini yaşamasında etkili olmuştur” denilmiştir (Yıldırım vd. 2022: 83). Bu bölümde cümle “Sultan Alparslan’ın vefatının ardından Melikşah’ın tahta geçmesinde” şeklinde kurulsaydı anlatım bozukluğundan söz etmek mümkün olmazdı. Ancak ders kitabındaki haliyle cümleden Nizamülmülk’ün Sultan Alparslan’ın vefatında rol oynadığı anlamı çıkarmak olasıdır ki cümle bu haliyle büyük bir hataya yol açmaktadır.

Sosyal bilgiler 6. sınıf ders kitabında daha sonra Anadolu’da kurulan ilk Türk beylikleri konusuna geçilmiştir. Bu kısımda Saltuklular, Danişmetliler, Mengücekliler, Artuklular ve Çaka Beyliği çok kısa biçimde anlatılmıştır. Burada beyliklerin kurucularından, öne çıkan özelliklerinden ve günümüze ulaşan tarihî eserlerinden bahsedilmektedir. Anlatım akıcı ve açıktır. 6. sınıf öğrencilerinin anlayabileceği düzeyde kısa cümleler kurulmuştur. Hatalı olduğunu söyleyebileceğimiz tek cümle ilk Türk beyliklerinin ortak özelliklerinin yer aldığı bölümde kurulan “Başta Bizans ve Haçlılar olmak üzere Türk yurdunu saldırılara karşı korumuşlardır” cümlesidir (Yıldırım vd. 2022: 87). Bu haliyle cümle Anadolu’ya yapılan saldırıların Bizans ve Haçlılar tarafından olduğu mesajını net bir şekilde iletmemektedir. En azından cümle “Başta Bizans ve Haçlılardan olmak üzere Türk yurdunu saldırılardan korumuşlardır.” şeklinde kurulsaydı anlatım daha net olurdu.

Bu bölümden sonra gelen Türkiye Selçuklu Devleti konusunun hemen başında yer alan Miryokefalon Savaşı bölümünün dikkatsizce yazıldığı fikri zihinlerde oluşmaktadır. Burada Bizans’ın tüm mağlubiyetlere rağmen Anadolu’dan vazgeçmediği anlatıldıktan sonra “Bizans, Türkleri Anadolu’dan atmak amacıyla yeniden harekete geçti. Hazırladığı büyük ordu ile Türkiye Selçuklu Sultanı II. Kılıçarslan yönetimindeki Türk ordusu, Miryokefalon’da mücadele etti” ifadeleri kullanılmıştır (Yıldırım vd. 2022: 88). Cümle okunduğunda anlatım bozukluğu derhal göze çarpmaktadır. Cümle başında Bizans’ın Türkleri Anadolu’dan atmak için harekete geçtiği ifade edilmiştir. Ancak devamında büyük ordunun hangi devlet tarafından hazırlandığı net olarak iletilmemiştir. Bu kısımda cümle “Bizans, Türkleri Anadolu’dan atmak amacıyla yeniden harekete geçti. Bu amaçla hazırladığı büyük ordu Türkiye Selçuklu Sultanı II. Kılıçarslan yönetimindeki Türk ordusu ile Miryokefalon’da mücadele etti” şeklinde

olmalıydı. Kuşkusuz ders kitapları yazılırken esas amaç anlatılmak istenenin öğrencilere net bir biçimde iletilmesidir. Ancak bu cümle kuruluş itibarıyla bu amaca hizmet etmemektedir.

Miryokefalon Savaşı anlatımında göze çarpan bu durumun bir benzeri Köseadağ Savaşı anlatımında da bulunmaktadır. Bu bölümde önce Yassı Çemen Savaşı'ndan bahsedilmiş, bu savaşı Türkiye Selçukluların kazandığı ve bir yıl sonra da Celaleddin Harezmşah'ın ölmesiyle Harezmşah Devleti'nin yıkıldığı böylece Türkiye Selçuklularla Moğolların komşu olduğu ifade edilmiştir. Ardından kurulan cümle “Yassı Çemen Savaşı ile oluşan Moğol tehlikesi yeni bir dönemin başlamasına Türkiye Selçuklu Devleti ile Moğollar'ın Köseadağ Savaşı'nda (1243) karşı karşıya gelmesine neden oldu” şeklinde kurulmuştur (Yıldırım vd. 2022: 88). Burada da anlatımın açık olduğunu söylememiz mümkün değildir. Öğrencilerin zihinleri bahsedilen yeni dönemin burada anlatıldığı gibi Yassı Çemen Savaşı sonrasında mı yoksa bir önceki cümlede ifade edildiği gibi Harezmşah Devleti'nin yıkılmasıyla mı başladığı konusunda karışacaktır. Bu sebeple bahse konu olan cümle “Yassı Çemen Savaşı sonrası meydana gelen gelişmeler Türkiye Selçuklu Devleti ile Moğollar'ın Köseadağ Savaşı'nda (1243) karşı karşıya gelmesine neden oldu” şeklinde kurulabilirdi. Böylece öğrenciler bilgiyi zihinlerine neden – sonuç ilişkisi bakımından daha açık bir şekilde yerleştireceklerdir.

Sosyal bilgiler 6. sınıf ders kitabında Türkiye Selçuklu Devleti anlatımından sonra Haçlı Seferleri konusuna geçilmiştir. Açık ve akıcı ilerleyen konu anlatımı son cümlede yaşanan bozuklukla sekteye uğramaktadır. Bu cümle “Bu seferler görünüşte Kudüs'ü alma amacına yönelik olsa da Avrupa'nın o dönemdeki ekonomik, siyasi, sosyal ve dinî sorunlara çözüm bulmak amacıyla başlatılmıştır” şeklindedir (Yıldırım vd. 2022: 89). Burada cümlenin; “Bu seferler görünüşte Kudüs'ü alma amacına yönelik olsa da Avrupa'nın o dönemdeki ekonomik, siyasi, sosyal ve dinî sorunlarına çözüm bulmak amacıyla başlatılmıştır” veya “Bu seferler görünüşte Kudüs'ü alma amacına yönelik olsa da o dönem Avrupa'daki ekonomik, siyasi, sosyal ve dinî sorunlara çözüm bulmak amacıyla başlatılmıştır” şeklinde kurulması daha doğru olacaktır. Ders kitapları yazılırken yapılan bu şekil hatalar kalıcı öğrenmeyi etkileyebilecektir.

Haçlı Seferleri konusu içerisinde komisyon tarafından yazıldığı belirtilen bir Haçlı askerinin anlatımı yer almaktadır. Haçlı Seferleri hakkında bilgi veren bu anlatım 6. sınıf öğrencilerinin anlayabileceği şekilde basite indirgenerek hazırlanmıştır. Konuyla ilgili bir hayli bilgiyi içeren bu bölüm oldukça akıcı olmakla birlikte açık ve net

cümleleriyle dikkat çekmektedir. Ancak aynı şeyi yine komisyon tarafından yazıldığı belirtilen ve Haçlı Seferleri konusunu desteklemek için Selahaddin Eyyubi tarafından anlatıldığı kurgulanan paragraf için söylemek mümkün değildir. Bu kısımda ilk olarak Selahaddin Eyyubi kendini tanıtmakta, Kudüs'ü geri almak için Hıttın Savaşı'nı yaptığını söylemektedir. Bu bilginin ardından gelen cümle “Bunun üzerine Kudüs'ü bizden almak için Avrupa'nın en güçlü devletleri olan Almanya, Fransa ve İngiltere'den çok kuvvetli ordular üçüncü Haçlı Seferi için yola çıktı” şeklindedir (Yıldırım vd. 2022: 90). Bu cümle “Bunun üzerine Kudüs'ü bizden almak amacıyla Avrupa'nın en güçlü devletleri olan Almanya, Fransa ve İngiltere'den çok kuvvetli ordular üçüncü Haçlı Seferi için yola çıktı.” şeklinde kurulduğunda anlatım daha akıcı hale gelecektir.

“Yeni Yurt Anadolu” konusunun son bölümü Türkiye Selçuklu Devleti döneminde Anadolu'da bilim ve kültürün gelişmesiyle ilgilidir. Ders kitabından geniş yer kaplayan bu bölüm genel olarak akıcı anlatıma sahiptir. Özellikle içerikte geçen “Medreseler genellikle merkezinde cami, etrafında hamam, şifahane (hastane), kütüphane gibi yapıların olduğu külliye adı verilen yapı topluluğunun içerisinde bulunurdu” cümlesi dikkat çekmektedir. Burada şifahanenin hastane anlamına geldiği özellikle belirtilmiştir. Günümüzde kullanılmayan ve öğrencilerin bilmeyeceği kavramların ne anlama geldiğinin gösterilmesi oldukça önemlidir. Zira ders kitabında daha önce; türbe, kümbet, cami, külliye ve şifahanenin tanımı yapılmıştır. Ancak darüşşifa ve medresenin anlamından bahsedilmemiştir. Aynı konu içerisinde görülen tutarsızlık kalıcı öğrenmeyi zedeleyecektir.

Anadolu'da kültürel hayat konusunun özellikle son bölümünde anlatım bozuklukları göze çarpmaktadır. Bu bölümde yer alan “Türkiye Selçuklularının Anadolu'ya yerleştirdiği Türkmenler kısa sürede Anadolu'daki kültürel yapıyı değiştirmiştir. Türkmenlerin yerleştirilmesinde uygulanan iskân politikası, Türkmenlerin yaşam tarzları ve kültürleriyle bölgeyi Türkleştirmesi ve İslamlaştırmasında etkili olmuştur” cümlesi akıcı değildir (Yıldırım vd. 2022: 94) Bu cümlenin “Türkiye Selçuklularının Anadolu'ya yerleştirdiği Türkmenler kısa sürede Anadolu'daki kültürel yapıyı değiştirmiştir. Türkmenlerin yerleştirilmesinde uygulanan iskân politikası, onların yaşam tarzları ve kültürleriyle bölgenin Türkleşmesi ve İslamlaşmasına katkıda bulunmalarını sağlamıştır.” şeklinde olması anlatımı akıcı kılacaktır. Bu cümlenin hemen ardından “Anadolu'ya gelen Türkler Anadolu'da birçok sosyal ve kültürel teşkilatlar kurmuştur” şeklindedir (Yıldırım vd. 2022: 94). Bu

cümlede “birçok” kelimesi çokluk anlamı taşımasına rağmen “teşkilatlar” kelimesiyle birlikte kullanılmış ve bu anlatım bozukluğuna neden olmuştur. Cümlelerin “Anadolu’ya gelen Türkler Anadolu’da birçok sosyal ve kültürel teşkilat kurmuştur.” şeklinde olması gerekmektedir.

Sosyal bilgiler 7. sınıf ders kitabının “Türk Tarihinde Yolculuk” ünitesinde yer alan “Bir Devlet Doğuyor” konusunda Türkiye Selçuklu Devleti ile Kayı boyunun ilişkisinden kısaca bahsedilmiş buna bağlı olarak Köseadağ Savaşı hakkında da bilgi verilmiştir. Bu kısım oldukça akıcı şekilde anlatılmış içerikte açık ve net cümleler kurulmuştur. Yine aynı ders kitabının “Ekonomi ve Sosyal Hayat” ünitesinde yer alan “Üretim ve Yönetimin Temeli Toprak” konusunda kısa bir paragraftan ibaret Selçuklularda toprak yönetiminden oldukça anlaşılır şekilde bahsedilmiştir. Sosyal bilgiler 7. sınıf ders kitabında Selçuklu tarihî öğretimiyle ilişkilendirilen en geniş konu “Ekonomi ve Sosyal Hayat” ünitesindeki “Ahilik ve Meslek Eğitimi” başlığı altında verilmiştir. Bu kısımda gerek Ahi Evran gerekse Ahi Teşkilatı oldukça yalın bir dille anlatılmış, cümlelerde anlatım bozukluğu yapılmaktan kaçınılmıştır.

Ortaokullarda Selçuklu tarihî öğretiminin esas yapıldığı yer olan 6. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında yer alan “Yeni Yurt Anadolu” konusu dil ve anlatım yönünden incelendiğinde birçok anlatım bozukluğunun yapıldığı tespit edilmiştir. Bu anlatım bozuklukları konunun akıcı bir şekilde anlatılmasının önünde engel teşkil etmektedir. Bu nedenle öğrencilerin hedeflenen konu kazanımını edinmeleri zorlaşacaktır. Ders kitapları hazırlanırken Türkçe’nin özenle kullanılması gerekmektedir.

4.5. Ders Kitapları Görsellerinin İncelenmesi

Ağırlıklı olarak somut işlemler döneminin özelliklerini taşıyan öğrencilere sosyal bilgiler dersinin soyut özellik taşıyan tarih konularının yer aldığı “Kültür ve Miras” öğrenme alanında konuları somutlaştırmak adına görsel unsurların fazlaca kullanılması önem arz etmektedir. Bu bölümde sosyal bilgiler ders kitaplarının Selçuklu tarihî ile ilgili bölümlerinde kullanılan harita, fotoğraf ve temsili resimler çalışmanın kuramsal bilgisi çerçevesinde analiz edilmiştir.

Sosyal bilgiler 5. sınıf ders kitabında Selçuklu tarihî ile ilgili olan bölümde Konya Mevlana Türbesi ve Müzesi’ne ait fotoğraf kullanılmıştır. Aynı kitapta Türkiye Selçuklu döneminin önemli şahsiyetlerinden olan Nasreddin Hoca’nın karikatürize edildiği görülmektedir. Türkiye Selçuklu Devleti’ne bağlı Mengücekliiler döneminde

inşa edilen Sivas Divriği Ulu Cami ve Darüşşifasının fotoğrafı kullanılmıştır. 5. sınıf ders kitabında Selçuklu tarihî ile ilgili yukarıda bahsedilenlerden ibaret olmak üzere iki adet fotoğraf ve bir adet karikatür kullanılmıştır. Bu sınıfta Selçuklu tarihî öğretimi doğrudan yapılmadığı için Selçuklularla ilgili herhangi bir harita ve temsili resme yer verilmemiştir.

Selçuklu tarihî öğretimi ortaokul 6. sınıfta yapılmaktadır. Dolayısıyla sosyal bilgiler 6. sınıf ders kitabında Selçuklu tarihî ile ilgili görseller fazlaca bulunmaktadır. Bu bölümde Dandanakan Savaşı ve Miryokefalon Savaşı'nın temsili tablosuna; Çağrı Bey, Tuğrul Bey, Sultan Alparslan, Nizamülmülk, Haçlı askeri, Selahaddin Eyyubi, Mevlana Celâleddin-i Rumi, Hacı Bektaş-ı Veli ve Yunus Emre'nin de temsili resimlerine yer verilmiştir. Büyük Selçuklu Devleti'nde kullanılan çift başlı kartal figürü, Erzurum – Üç Kümbetler, Niksar Tokat – Yağbasan Medresesi, Divriği Sivas – Ulu Cami ve Darüşşifası, Diyarbakır – Malabadi Köprüsü, Sivas – Gök Medrese, Kayseri – Gevher Nesibe Darüşşifası, Aksaray – Sultan Hanı ve Kırşehir – Ahi Evran Heykeli fotoğrafları kullanılmıştır. Ders kitabında kullanılan haritalar; Büyük Selçuklu Devleti, Anadolu'da kurulan ilk Türk beylikleri ve Türkiye Selçuklu Devleti olmak üzere üç adetle sınırlı kalmıştır.

Ortaokul sosyal bilgiler 7. sınıf ders kitabında Selçuklu tarihî ile ilişkilendirilebilecek görsel sayısı oldukça azdır. “Ekonomi ve Sosyal Hayat” ünitesinin “Yardımlaşma ve Dayanışma Kültürümüz” başlıklı konusunda Aksaray – Sultan Hanı görseline yer verilmiştir. “Geçmişten Geleceğe Meslek Eğitimi” konusunun “Ahilik ve Meslek Eğitimi” başlığı altında ise temsili Ahi Evran ve yine temsili Şed Kuşatma Töreni görseli bulunmaktadır. Bunlardan başka herhangi bir görsele rastlanmamıştır.

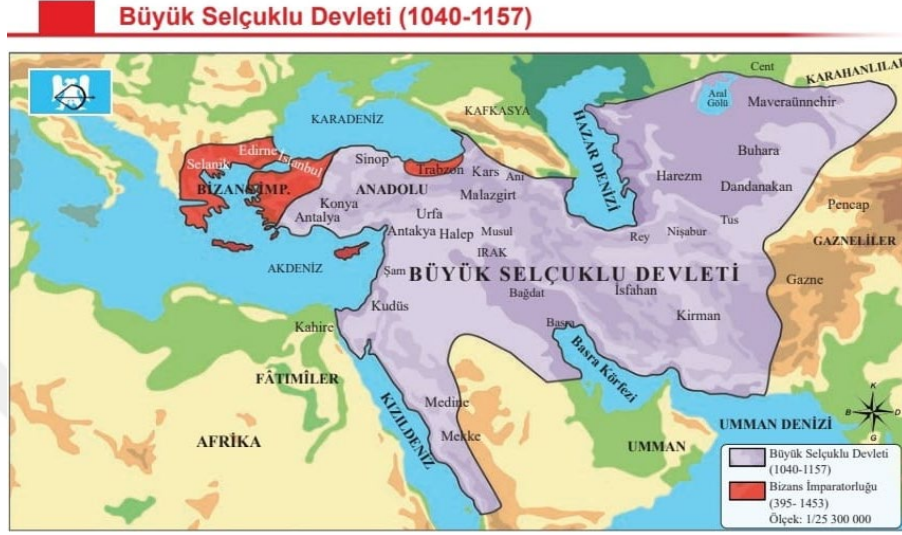
4.5.1. Ders Kitaplarında Haritaların Değerlendirilmesi

Sosyal bilgiler ders kitaplarında yapılan tarih ve coğrafya öğretiminin vazgeçilmez unsuru haritalardır. Tarih öğretimi yapılırken kullanılan haritalar tarihle ilgili yorum yapmamızı sağlar. Duvar haritaları, atlaslar ve ders kitaplarındaki haritalar olarak gruplandırılacak haritalardan ders kitaplarında kullanılanlar çalışmanın konusu açısından analiz edilmiştir. Bu analiz ortaokul sosyal bilgiler ders kitaplarında Selçuklu tarihî öğretiminde kullanılan haritalarla sınırlı kalmıştır.

Ortaokul sosyal bilgiler dersinde Selçuklu tarihî öğretiminin yapıldığı yerin 6. sınıf olması itibarıyla Selçuklu tarihî ile ilgili haritalara bu sınıfın ders kitaplarında yer

verilmiştir. Yukarıda ifade edildiği gibi 5. ve 7. sınıflarda Selçuklu tarihî ile ilgili herhangi bir harita bulunmamaktadır.

Ortaokul 6. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında Selçuklu tarihî öğretimiyle ilgili kullanılan ilk harita Büyük Selçuklu Devleti haritasıdır.

2.40: Büyük Selçuklu Devleti

Görsel 18: Sosyal bilgiler 6. sınıf ders kitabı sayfa 80 (Yıldırım vd. 2022: 80)

Ders kitabında kullanılan haritanın ismi doğru olarak belirtilmiştir. Ayrıca lejant kısmına yer verilmiş olup, haritada kullanılan renklerin hangi anlama geldiği ifade edilmiştir. Haritanın ölçek bilgisine de yer verilmiştir. Haritada yönleri tayin edebilmek için pusula yıldızı kullanılmıştır. Haritanın sol üst köşesinde ders kitabında Büyük Selçuklu Devleti haritasından önce kullanılmış olan Karahanlılar ve Gazneliler haritalarında olduğu gibi bayrak sembolü kullanılmıştır. Dolayısıyla öğrenciler Büyük Selçuklu Devleti'nin ulaştığı sınırlarla birlikte devletin bayrağını da göreceklerdir. Konu içeriğinde verilen Büyük Selçuklu Devleti'nin "Çift Başlı Kartal" sembolünü kullandığı bilgisine de hazır olacaklardır (Yıldırım vd. 2022: 81). Kullanılan haritada Selçuklular için önemli olan Dandanakan, Ani, Malazgirt, Nişabur ve Kirman gibi şehirlerin isimlerinin gösterilmiş olması dersin işlenişi esnasında öğrencilere kolaylık sağlayacaktır.

Bütün bunların yanı sıra kullanılan haritada olumsuz eleştirilecek kısımlar da bulunmaktadır. Haritanın fizikî harita mı yoksa siyasi harita mı olduğu anlaşılmamaktadır. Yeşilin, kahverenginin, morun ve kırmızının farklı tonları kullanılmış ancak bunların ne anlam ifade ettiği belirtilmemiştir. İsimleri yazılan

şehirlerin merkezleri işaretlenmemiştir. Bu işaretin kullanılması öğrencinin uzaklık algısına katkı sağlaması açısından önemlidir. Haritada konumlandırmanın yapılabilmesi için koordinat sistemi ile ilgili bilgi veren paralel ve meridyenler bulunmamaktadır. Haritada Selçuklular için önemli olan şehirlerin isimleri yer almakla beraber Anadolu tarihî için önem arz eden Pasinler ve Miryokefalon'un yeri gösterilmemiştir. Akdeniz adalarından olan ve Bizans İmparatorluğu'nun elinde olduğu haritada kullanılan renkten anlaşılacak olan Kıbrıs'ın ve Girit'in ismi yine aynı şekilde haritada bulunmamaktadır. Bu eksikliklerin giderilmesi kalıcı öğrenmenin sağlanması açısından oldukça önemlidir.

Sosyal bilgiler 6. sınıf ders kitabında Selçuklu tarihî öğretiminde kullanılan ikinci harita kitabın 84. sayfasının alt kısmında yer almaktadır. Harita, "Anadolu'da kurulan ilk Türk Beylikleri'nden olan Saltuklular, Danişmentliler, Mengücekliler, Artuklular ve Çaka Beyliği hakkında kısaca bilgi edinelim" açıklamasının altında yer alan Anadolu'da kurulan ilk Türk beylikleri haritasıdır (Yıldırım vd. 2022: 84).

2.48: Anadolu'da Kurulan İlk Türk Beylikleri Haritası

Görsel 19: Sosyal bilgiler 6. sınıf ders kitabı sayfa 84 (Yıldırım vd. 2022: 84)

Kullanılan ikinci haritanın ismi de haritanın alt kısmında doğru olarak verilmiştir. Haritada lejant kısmı haritanın alt kısmına yatay olarak yerleştirilmiş olup ton farkı bulunmakla birlikte haritada kullanılan renklerin ne anlama geldiği ifade edilmiştir. Haritanın pusula yıldızı vardır. Büyük Selçuklu Devleti haritasına kıyasla konumlandırma yapmamızı kolaylaştıracak koordinat sistemine yer verilmiştir. Harita üzerinde bazı şehirlerin isimlerine yer verilmiş ve yine Büyük Selçuklu Devleti haritasından farklı olarak şehir merkezleri işaretlenmiştir.

Kullanılan renklere bağılı olarak beyliklerin sınırları ayırt edilse de lejant kısmında kullanılan renklerle haritada kullanılan renklerdeki ton farklılığı haritanın olumsuz eleştirilecek hususlarının başında gelmektedir. Bununla birlikte harita üzerindeki Harput bölgesinde Saltuklulara ait sarı çizgi ile Artuklulara ait açık pembe renk ve çizgi karışmaktadır. Harita üzerinde Danişmentliler, Mengücekliler ve Saltukluların hüküm sürdüğü yıllar gösterilmiş ancak Çaka Beyliği, Türkiye Selçuklu Devleti ve Artukluların hüküm sürdüğü yıllar gösterilememiştir. Bu anlamda harita içerisinde bir tutarsızlık söz konusudur. Bir diğer tutarsızlık haritanın bir önceki harita olan Büyük Selçuklu Devleti haritasıyla taşıdığı uyumsuzluktur. Büyük Selçuklu Devleti haritasında Trabzon, lejantta Bizans'ın rengi olarak gösterilen kırmızı ile boyanmış yani Bizans toprağı olarak gösterilmiştir. Trabzon bu haritada ise Trabzon Rum İmparatorluğu olarak gösterilmektedir. Kuşkusuz bu durum iki haritayı karşılaştıran öğrencilerin zihinlerinde soru işareti yaratacaktır. Haritanın lejant kısmında Bizans İmparatorluğu'nun beyaz renkle gösterildiğine yer verilmemiştir. Ancak Batı Ege ve Trakya'nın bir bölümüne Bizans İmparatorluğu ifadesi düşülmüştür. Bununla birlikte haritada kullanılan diğer beyaz yerlerin Bizans'a ait olup olmadığı belirtilmemiştir. Bunların yanı sıra konumlandırmanın yapılabilmesi için koordinat sistemi ile ilgili bilgi veren paralel ve meridyenler bulunsa da bunların numaraları net okunmamaktadır. Bu durumda öğrencinin zorlanmasına neden olabilecektir.

Sosyal bilgiler 6. sınıf ders kitabının Selçuklu tarihî öğretiminde kullanılan son harita Türkiye Selçuklu Devleti haritasıdır. Harita, ders kitabının 87. sayfasının ortasına konumlandırılmıştır. Haritanın kullanılmasından önce Türkiye (Anadolu) Selçuklu Devleti başlığı altında Türkiye Selçuklu Devleti'nin Malazgirt Savaşı'ndan sonra kurulan Anadolu beyliklerinden biri iken güçlenerek diğer beyliklere hâkim olduğu ifade edilmiş ve "Büyük Selçuklu hükümdar ailesinden Kutalmışoğlu Süleyman Şah (I. Süleyman Şah), 1075'te İznik'i ele geçirdi. 1077 yılında da İznik'i başkent yaparak Türkiye Selçuklu Devleti'ni resmen kurdu" bilgisi verilmiştir.

2.53: Türkiye Selçuklu Devleti Haritası

Görsel 20: Sosyal bilgiler 6. sınıf ders kitabı sayfa 87 (Yıldırım vd. 2022: 87)

Haritanın ders kitabındaki konumlandırılmasının doğru olduğu söylenebilir. Haritanın ismi de alt kısım da doğru olarak verilmiştir. Haritada lejant kısmı bulunmaktadır. Lejant da ölçek bilgisi yer almakla birlikte haritada kullanılan beyaz ve gri rengin hangi anlamı ifade ettiği de belirtilmiştir. Pusula yıldızı bulunmaktadır. Harita üzerinde bazı şehirlerin isimlerine yer verilmiştir. Özellikle Selçuklu tarihî için önem arz eden Pasinler, Malazgirt, Miryokefalon ve Kösedag’a da yer verilmiş ve bu bölgelerin konumları tıpkı diğer şehirlerde olduğu gibi işaretlenmiştir. Konu anlatımında kullanılan diğer haritalara kıyasla Kıbrıs ve Girit isimlerine yer verilmekle birlikte Gürcüler ve Bulgarların hâkim oldukları alanlar da gösterilmiştir.

Türkiye Selçuklu Devleti haritasında Selçukluların hüküm sürdüğü dönemler 11. ve 12. yy. olarak ayırt edilmiştir. Türkiye Selçukluların hâkimiyet kurduğu bölgenin 11. yy.’a oranla 12. yy.’da genişlediğini, daha net göstermek için gri renklerin etrafının beyaz çizgilerle çevrenmesi daha doğru olacaktır. Diğer iki haritada İstanbul olarak işaretlenen bölge bu haritada Bizans ve Üsküdar olarak işaretlenmiştir. Bu durum haritaları kıyaslayan öğrencilerde anlam kargaşasına neden olabilecektir. Haritada koordinat sistemi bilgisine yer verilmemiştir. Paralel ve meridyenlerin olmaması öğrencilerin konumlandırma yapabilmelerinin önünde bir engel olmaktadır.

Sosyal bilgiler 6. sınıf ders kitabının “Yeni Yurt Anadolu” başlıklı konu içeriğinde kullanılan haritalar incelendiğinde ilk göze çarpan nokta haritalar arasındaki tutarsızlıktır. Ders kitabında ideal haritaya ulaşamamış eksiksiz harita

oluşturulamamıştır. Örneğin; bir haritada kullanılan koordinat sistemi diğer haritalarda kullanılmamış, bir haritada yapılan isimlendirme diğer haritalarda yapılmamıştır. Buna ek olarak konunun önemini göz önüne aldığımızda kullanılan harita sayısının yetersiz olduğunu söylememiz mümkündür. Haritalar, tarih öğretiminde öğrenciye yorum yaptırmaya yarayacağından sayısının artırılması kalıcı öğrenmenin sağlanması açısından faydalı olacaktır.

4.5.2. Ders Kitapları Fotoğraf İnceleme

Fotoğraflar sosyal bilgiler derslerinde bir düşünceyi, fikri veya olayı öğrenciye aktarmaya yarayan en önemli araçlardır. Fotoğraflar sayesinde öğrenciler geçmiş dönem özellikleri hakkında bilgi edinebileceği için ders kitaplarında donuk, silik, net olmayan fotoğraflar kullanılmamalı ve kullanılan fotoğraf konu içeriğiyle uyumlu olmalıdır.

Ortaokul sosyal bilgiler ders kitaplarında Selçuklu tarihî öğretimiyle ilgili ilk fotoğraf 5. sınıf ders kitabının 49. sayfasında yer alan Türkiye Selçuklu Devleti döneminde yaşamış Mevlana Celâleddin-i Rumi'nin türbesidir (Görsel 2). Fotoğraf 5. sınıf sosyal bilgiler dersinin 2. ünitesi olan “Ülkem, Kültürüm ve Tarihim” ünitesinin ilk konusu olan “Güzel Ülkem” konusunun sonunda kullanılmıştır. Fotoğrafın nereye ait olduğu sağ üst köşede belirtilmiştir. Fotoğraf oldukça canlıdır dolayısıyla öğrencinin ilgisini çekecektir. Fotoğrafın kullanıldığı “Güzel Ülkem” konusu içerisinde ülkemizde Osmanlı, Selçuklu ve Roma dönemine ait birçok eser bulunduğu ifade edilmektedir (Evirgen, Özkan ve Öztürk, 2022: 45). Konu içeriğinde doğal varlıklar, tarihî mekânlar ve yapıtlar tanıtılmaktadır. Nitekim fotoğraf bununla alakalı etkinliğin hemen sonuna yerleştirilmiştir. Fotoğrafın kullanıldığı “Güzel Ülkem” konusu içerisinde Mevlana Celâleddin-i Rumi ile ilgili hiçbir bilgi bulunmamaktadır.

Aynı kitapta kullanılan bir diğer fotoğraf Türkiye Selçuklu Devleti'ne bağlı Mengücekliler döneminde inşa edilen Sivas Divriği Ulu Cami ve Darüşşifası'nın fotoğrafıdır (Görsel 4). Sosyal bilgiler 5. sınıf ders kitabının “Küresel Etkileşim” isimli ünitesinin “İnsanlığın Ortak Mirası” başlıklı konusunun içeriğinde Divriği Ulu Cami ve Darüşşifası'na ait fotoğraf kullanılmıştır. Fotoğrafın ismi sağ alt köşede verilmiştir. Fotoğrafın ait olduğu Divriği Ulu Cami ve Darüşşifası'nın cami, darüşşifa ve türbeden meydana gelen yapı topluluğu olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca yapının Türkiye Selçuklu Devleti'ne bağlı Mengücek Beyliği döneminde inşa edildiği belirtilerek “Başta kapılar ve sütunlar olmak üzere, külliye'nin birçok yerinde, taş işçiliğinin en nadide ve en ince

örneklerini yansıtan motifler dikkat çekmektedir. Bu eseri farklı ve özgün kılan bir diğer özellik de bezemelerde yer alan on binlerce motifin hiçbirinin bir daha kendini tekrar etmemesidir” ifadesi kullanılmıştır (Evirgen vd. 2022: 183). Fotoğraf hakkında bilgi verilmiş ve Türkiye Selçukluları’ndan bahsedilmiştir. Oldukça canlı olan fotoğraf öğrencilerin ilgisini çekecektir. Ancak verilen bilgiye paralel olarak Divriği Ulu Cami ve Darüşşifası’na ait emsali olmayan taş işçiliğine ait bir fotoğrafta kullanılması öğrencilerin birbirini tekrar etmeyen motifler bilgisini somutlaştırmaları açısından oldukça yararlı olacaktır.

Sosyal bilgiler 6. sınıf ders kitabında Selçuklu tarihî öğretiminin yapıldığı “Yeni Yurt Anadolu” konusu “Çağrı Bey’in Temsilî Resmi” isimli bir fotoğrafla başlamaktadır (Görsel 5). Görselin isimlendirilmesinde temsilî resim ifadesi kullanılsa da görsel fotoğraf özelliği taşımaktadır. Fotoğraftaki şahıs Çağrı Bey ile özdeşleştirilmiştir. Fotoğraf konuya girişi sağlaması bakımından önemlidir. Özellikle fotoğraftaki şahsın günümüzdeki tarihî dizi sahnelerindeki oyuncalara benzemesi öğrencilerin ilgisini çekebilecektir. Ayrıca fotoğrafa konu olan Çağrı Bey içerikte “Anadolu’yu tanıma, bölgeye İslam dinini yayma ve Anadolu’yu yurt edinme amaçlı akınlar yapan Çağrı Bey’dir” şeklinde tanıtılmıştır (Yıldırım vd. 2022: 79). Fotoğrafın konumlandırılması yerindedir ancak ilgi çekebilecek şekilde canlı olduğunu ifade etmek mümkün değildir.

Ders kitabında kullanılan diğer fotoğraf “Çift Başlı Kartal” figürüdür (Görsel 10). Fotoğrafta yer alan figürün anlamı açıklanmıştır. Fotoğraf yeteri kadar canlı değildir. Bununla birlikte fotoğrafın Konya’ya ait olduğu belirtilse de bu figürün Konya’da hangi Selçuklu eserinde olduğu ifade edilmemiştir. Bunun net olarak belirtilmesi yararlı olacaktır.

İçeriğin fotoğraflarla en çok desteklendiği konu Anadolu’da kurulan ilk Türk beylikleri anlatımıdır. Burada Çaka Beyliği hariç, Saltuklular, Danişmetliler, Mengücekliler ve Artuklular konuları bu beylikler döneminden günümüze kalan tarihî eser fotoğraflarıyla desteklenmiştir. Saltuklular başlığı altında “Günümüze kadar gelen Saltuklu eserleri; Erzurum Kale Camisi, Mama Hatun Külliyesi ve Emir Saltuk Türbesi’dir” ifadesi kullanılmış ve hemen altına “Üç Kümbetler” fotoğrafı yerleştirilmiştir (Yıldırım vd. 2022: 85).

2.49: Üç Kümbetler-Erzurum: Üç kümbetten en büyüğünün Emir Saltuk'a ait olduğu ve 12. yüzyılın sonlarında yapıldığı kabul edilmektedir.

Görsel 21: Sosyal bilgiler 6. sınıf ders kitabı sayfa 85 (Yıldırım vd: 2022: 85)

Ders kitabının baskı kalitesi düşük kalmakla birlikte fotoğrafta Üç Kümbet net olarak görülmektedir. Saltukluların Erzurum çevresinde kurulduğu bilgisinin ardından Erzurum'da bulunan Saltuklulara ait tarihî eser görselinin kullanılması konunun somutlaştırılması açısından oldukça önemlidir.

Anadolu'daki ilk medrese olduğu bilgisiyle birlikte Niksar – Tokat'ta bulunan Yağıbasan Medresesi'nin görseli Danişmentliler başlığı altında kullanılmıştır (Yıldırım vd. 2022: 85).

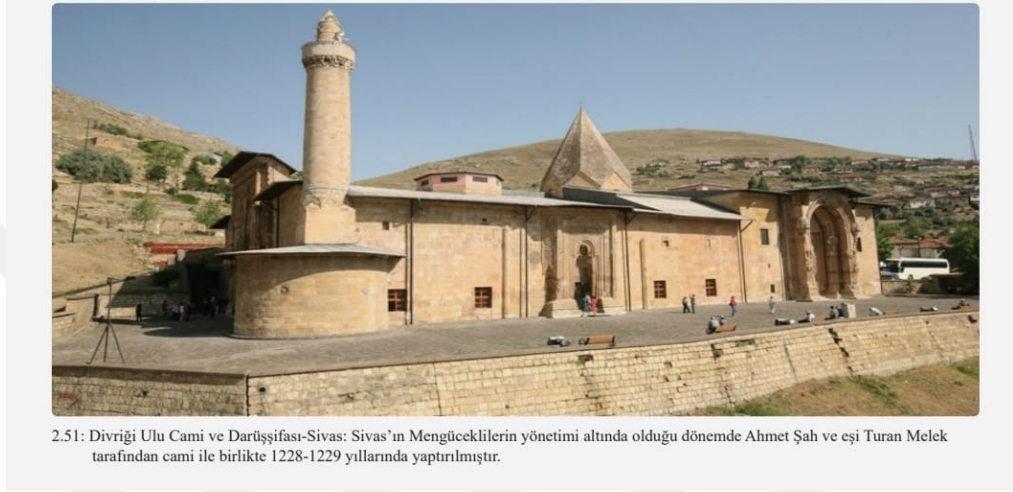
2.50: Yağıbasan Medresesi-Niksar-Tokat: Danişment Beyliği'nden Nizamettin Yağıbasan tarafından yaptırılmıştır.

Görsel 22: Sosyal bilgiler 6. sınıf ders kitabı sayfa 85 (Yıldırım vd. 2022: 85)

Konunun fotoğrafla desteklenmesi kalıcı öğrenmenin sağlanması açısından oldukça önemlidir. Ancak bu kısımda kullanılan fotoğrafı öğrenciler anlamlandırmakta

güçlük çekebilecektir. Yağıbasan Medresesi'nin dış cephe fotoğrafı öğrencilere bu medrese hakkında daha iyi bilgi verebilir.

Danışmentliler konusunun ardından Mengüceklilere geçilmiştir. Bu bölümde Mengüceklilerin en önemli eserinin Divriği Ulu Cami ve Darüşşifası olduğu ifade edilmiştir. Ardından buranın UNESCO tarafından 1985 yılında Dünya Miras Listesi'ne alındığı belirtilerek Divriği Ulu Cami'nin Anadolu'daki ilk külliye olduğu bilgisi öğrencilere verilmiştir (Yıldırım vd. 2022: 86).

Görsel 23: Sosyal bilgiler 6. sınıf ders kitabı sayfa 86 (Yıldırım vd. 2022: 86)

Divriği Ulu Cami ve Darüşşifası'nın Sosyal bilgiler 5. sınıf ders kitabında kullanılan fotoğrafından farklı bir fotoğraf kullanılmış olması görsel çeşitliliği açısından önemlidir. Ancak Divriği Ulu Cami'yi önemli kılan özellik olan ana kapı üzerindeki taş işlemeciliğine ait bir fotoğraf iki ders kitabında da bulunmamaktadır. Yine aynı şekilde güneşin geliş açısına göre cami kapılarında oluşan namaz kılan insan silüetlerine ait bir fotoğraf kullanılmaması da eksiklik olarak değerlendirilmektedir.

Artuklular konusunda kullanılan fotoğraf ise Malabadi Köprüsü'ne aittir.

2.52: Malabadi Köprüsü-Diyarbakır: Timurtaş bin İlğazi tarafından Artukoğulları Dönemi'nde inşa ettirilmiştir.

Görsel 24: Sosyal bilgiler 6. sınıf ders kitabı sayfa 86 (Yıldırım vd. 2022: 86)

Kullanılan fotoğrafın köprü kemerindeki inceliği göstermesi bakımından doğru açıdan çekilerek ders kitabında kullanıldığını söylememiz mümkündür. Ayrıca Artuklulardan günümüze kalan Malabadi Köprüsü'nün fotoğrafını gören öğrenciler Türk kültür ve sanat düşüncesi hakkında yorum yapabilecektir. Bununla birlikte kullanılan fotoğrafların altına yerleştirilen açıklamalar konunun somutlaştırılması bakımından önem arz etmektedir.

Sosyal bilgiler 6. sınıf ders kitabında tıpkı Anadolu'da kurulan ilk Türk beylikleri öğretiminde olduğu gibi Türkiye Selçuklu Devleti öğretiminde de bu devlet döneminden günümüze ulaşan tarihî eserlerin fotoğraflarının kullanılması tercih edilmiştir. Bu konuda kullanılan ilk fotoğraf Sivas'ta bulunan Gök Medrese fotoğrafıdır.

2.57: Gök Medrese-Sivas: Türkiye Selçuklu Sultanı III. Gıyaseddin Keyhüsrev Dönemi vezirlerinden Sahip Ata Ali b. Hüseyin tarafından 1271 yılında yaptırılmıştır.

Görsel 25: Sosyal bilgiler 6. sınıf ders kitabı sayfa 92 (Yıldırım vd. 2022: 92)

Gök Medrese fotoğrafı canlı görünümüne sahip olsa da netlik bakımından zayıf kalmıştır. Ancak Türkiye Selçuklu yöneticilerinin bilim ve kültürün gelişmesi için gayret gösterdiği bilgisini desteklemek için kullanılmıştır. Nitekim fotoğrafın hemen altında Sivas'ta bulunan Gök Medrese'nin Türkiye Selçuklu Sultanı III. Gıyaseddin Keyhüsrev'in vezirlerinden Sahip Ata Ali b. Hüseyin tarafından yaptırıldığı bilgisi verilmiştir.

Sosyal bilgiler 6. sınıf ders kitabında Sivas Gök Medrese fotoğrafının hemen ardından Kayseri'de bulunan Gevher Nesibe Darüşşifası'nın fotoğrafı kullanılmıştır.

2.58: Gevher Nesibe Darüşşifası-Kayseri: Türkiye Selçuklu Devleti Döneminde 1205-1206 yıllarında I. Gıyaseddin Keyhüsrev tarafından yaptırılmıştır.

Görsel 26: Sosyal bilgiler 6. sınıf ders kitabı sayfa 92 (Yıldırım vd. 2022: 92)

Kullanılan fotoğrafta çevresel faktörlerdeki yapaylık göze çarpmaktadır. Fotoğraf doğal olmaktan uzak olsa bile Gevher Nesibe Darüşşifası'nın yapı büyüklüğünü gözler önüne sermesi açısından oldukça önemlidir. Ders kitabında kullanılan diğer tarihî eser görsellerinde olduğu gibi bu görselde de yapının hangi dönemde ve kim tarafından yaptırıldığı bilgisi ifade edilmiştir.

Ders kitabının Türkiye Selçukluları konusu içerisinde fotoğrafların sıkça kullanıldığı kültür ve medeniyet kısmında medrese ve darüşşifalarla ilgili bilgi verildikten sonra “Anadolu’nun yurt edinilmesi sürecine katkısı olan diğer önemli eserler kervansaraylardı” bilgisiyle kervansaraylar hakkında bilgi verilmeye başlanmıştır (Yıldırım vd. 2022: 93). Kervansaraylar hakkında bilgi verilen bu kısımda içerikte ismi geçmese de Aksaray’da bulunan Sultan Hanı’nın görseli kullanılmıştır.

2.59: Sultan Hanı (Kervansaray)-Aksaray: Türkiye Selçuklu Devleti Döneminde 1229 yılında I. Alâeddin Keykubad tarafından yaptırılmıştır.

Görsel 27: Sosyal bilgiler 6. sınıf ders kitabı sayfa 93 (Yıldırım vd. 2022: 93)

Sultan Hanı Türkiye Selçukluları dönemi kervansaraylarının en görkemli örneği olup Konya – Aksaray yolunda ve Aksaray’a 40 km uzaklıkta bulunmaktadır (Karakuş, 2022: 84). Sosyal bilgiler ders kitabında Sultan Hanı gibi Türkiye Selçukluları döneminin en görkemli örneği olarak nitelendirilen bir kervansarayın görselinin fotoğrafçılık açısından daha nitelikli olması gerektiği söylenebilir. Bu kervansarayın görkemli yapısının öğrencilere net olarak yansıtılması Türkiye Selçuklularının büyüklüğü hakkında öğrencilerin zihinlerinde fikir oluşturacaktır. Bunun dışında Sultan Hanı’nın 1229 yılında I. Aleaddin Keykubad tarafından yaptırıldığı bilgisinin görselin hemen altında kullanılmış olması bu görselin olumlu yönüdür.

“Yeni Yurt Anadolu” konusunun son fotoğrafı Kırşehir’de bulunan Ahi Evran heykeline ait görseldir (Görsel 9). Daha önce vurgulandığı gibi kullanılan bu görsel net değildir. Dolayısıyla öğrenciler bu görseli anlamlandırmakta güçlük çekecektir. Ders kitabında kullanılan fotoğrafların daha net olması kalıcı öğrenmenin sağlanması açısından oldukça önemlidir.

Ortaokul sosyal bilgiler 7. sınıf ders kitabında Selçuklu tarihî öğretimiyle ilişkilendirilebilecek tek fotoğraf “Ekonomi ve Sosyal Hayat” ünitesindeki “Yardımlaşma ve Dayanışma Kültürümüz” konu içeriğindeki Sultan Hanı görselidir (Açıl, Güvenç, Hayta & Kılıç, 2022: 155).

Görsel 5. 26: Sultanhanı. Aksaray

Görsel 28: Sosyal bilgiler 7. sınıf ders kitabı sayfa 155 (Açıl, Güvenç, Hayta & Kılıç, 2022: 155).

Sultan Hanı'nın kullanılan bu görseli 6. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında kullanılan görselden farklı olmasına rağmen yapının görkemini göstermek anlamında yine yetersiz kalmıştır. Bununla birlikte yapının ismi 6. sınıf ders kitabında Sultan Hanı olarak verilirken 7. sınıf ders kitabında Sultanhanı olarak kullanılmıştır. Bu farklılık öğrencilerin dikkatini çekecek ve onlarda anlam karmaşasına neden olabilecektir.

Selçuklu tarihî öğretimiyle ilgili ortaokul sosyal bilgiler ders kitaplarında kullanılan fotoğraflar bu başlık altında ifade edilenlerden ibarettir. Fotoğraf kullanımında kitaplar arasındaki farklılık dikkat çekicidir. Örneğin 5. sınıf ders kitabında kullanılan fotoğrafların daha parlak olduğu görülmüştür. 6. sınıf ders kitabında kullanılan tarihî eser fotoğraflarının hemen altında eserin yapımı hakkında bilgiler verilirken diğer sınıflara ait ders kitaplarında bu bilgiler kullanılmamıştır. Ayrıca aynı tarihî eserin farklı sınıf ders kitaplarında isminin farklı şekilde kullanılması doğru bir yaklaşım değildir.

4.5.3. Ders Kitapları Temsilî Resim İnceleme

Ders kitaplarında kullanılan temsilî resimler sayesinde öğrenciler tasvirleri yapılan kişi ve mekânları zihinlerinde canlandırabileceklerdir. Böylece tarihsel düşünme

becerilerini geliştirebileceklerdir. Bu amaçla ortaokul sosyal bilgiler ders kitaplarının tarih öğretimi yapılan kısımlarında temsili resimler fazlaca kullanılmıştır. Bu çalışmada ortaokul sosyal bilgiler ders kitaplarında Selçuklu tarihî öğretimi ile ilgili kullanılan temsili resimleri incelenmiştir. Sosyal bilgiler 5. sınıf ders kitabında inceleme konusuyla alakalı temsili resim yer almazken 6. sınıf ders kitabında on iki, 7. sınıf ders kitabında ise iki adet temsili resim kullanılmıştır.

6. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında Selçuklu tarihî konusuyla ilgili ilk temsili resim “Türkler İslamiyet İle Tanışıyor” konusunun içerisinde “İlk Türk İslam Devletlerinde Kültür ve Medeniyet” başlığı altında kullanılmıştır. Bu bölümde Gazneliler ile Büyük Selçuklular arasında gerçekleşen Dandanakan Savaşı konulu temsili resim bulunmaktadır.

2.32: Dandanakan Savaşı Temsili Tablo-İstanbul, Harbiye Askeri Müze, Efkân SİNAN

Görsel 29: Sosyal bilgiler 6. sınıf ders kitabı 75. Sayfa (Yıldırım vd. 2022: 75)

Dandanakan Savaşı ile ilgili temsili resmi çizen sanatçının ismi tablonun hemen altında yer almaktadır. Ayrıca hem Gaznelilerin hem de Büyük Selçukluların bayrakları resim içerisinde yer bulmuştur. Bu temsili resim sayesinde öğrenciler Dandanakan Savaşı’nda Gaznelilerin filleri savaş arabası olarak kullandıkları çıkarımında bulunabilirler. Ayrıca burada, tarihî gerçekliğe paralel olarak Gazneli askerlerinin daha fazla sayıda olduğu hakkında ipucu verilmektedir.

Selçuklu tarihinin anlatıldığı yer olan “Yeni Yurt Anadolu” konusu Çağrı Bey’in temsili resmiyle başlamaktadır (Görsel 5). Bu görsel, ders kitabında kullanılan diğer temsili resimlerin aksine bir fotoğraftır. Fotoğrafta at üzerinde bulunan ve eski Türk kahramanlarının kıyafetlerini giymiş olan karakter Çağrı Bey ile özdeşleştirilmiştir. Çağrı Bey’in Anadolu’ya neden akınlar yaptığını öğrencilere düşündürcek şekilde verilen temsili resim, tarihsel sorgulamayı yaptırması bakımından önemlidir. Ayrıca öğrenciler ders kitabından bağımsız olarak da öğrenecekleri Çağrı Bey’i zihinlerinde canlandırabileceklerdir.

Ders kitabında kullanılan bir diğer temsili resim Tuğrul Bey’e aittir (Görsel 8). Bu resim, Çağrı Bey için kullanılan temsili resmin aksine bir fotoğraf değil çizimdir. Temsili Tuğrul Bey resmi Pasinler Savaşı hakkında bilginin yer aldığı kutucuğun yanında kullanılmıştır. Kutucuk Pasinler Savaşı hakkında bilgiyi Tuğrul Bey’in verdiği varsayılarak hazırlanmıştır. Kullanılan bu resim arka planda bulunan yeşil renkli bayraktan dolayı eleştiriye açıktır. Bayrak, Selçukluların mücadele içinde oldukları Gazneliler bayrağına benzemektedir. Kuşkusuz bu kısımda mavi renkli bir bayrağın kullanılması ve hatta çift başlı kartal figürünün yer aldığı mavi bayrağın kullanılmış olması Tuğrul Bey temsili resmi için çok daha anlamlı olacaktır. Ayrıca, Tuğrul Bey’in fiziksel özelliklerinden bahsedilerek temsili resmin içeriğe yerleştirilmesi öğrencilerin ilgisini daha çok çekecektir. Ancak bu yöntem tıpkı diğer tarihsel kahramanların temsili resminde olduğu gibi tercih edilmemiştir.

Tuğrul Bey’in temsili resminin hemen ardından Sultan Alparslan’ın temsili resmi kullanılmıştır. Bu resimde de Çağrı Bey ve Tuğrul Bey temsili resimlerinin kullanıldığı yöntem izlenmiş ve kahramanımız konuşturulmuştur.

2.43: Sultan Alparslan Temsilî Resim

Abbasi halifeliğini tehdit eden Mısır Fâtımî Devleti'ne karşı sefere hazırlandığım sırada Bizans İmparatoru Romanos Diogenes'in (Romen Diyojen) Anadolu'nun doğusuna ilerlediğini öğrendim. Şam'a doğru ilerlemekten vazgeçtim ve ordumla geri döndüm.

Görsel 30: Sosyal bilgiler 6. sınıf ders kitabı sayfa 81 (Yıldırım vd. 2022: 81)

Sultan Alparslan temsili resimde oldukça güçlü bir karakter olarak çizilmiştir. Bu durum öğrencinin zihninde Anadolu'nun kapılarının Türklere açılmasını sağlayan kudretli sultanın tahayyül etmesi bakımından oldukça kıymetlidir. Temsili resmin hemen yanında ise Büyük Selçuklular Bizans ile yapacakları Malazgirt Savaşı'na götüren süreç Sultan Alparslan tarafından anlatılmıştır. Bunun devamında ise Malazgirt Savaşı'nın detayına geçilmiş ve yine savaş Sultan Alparslan tarafından anlatılmıştır. Bu kısımda da yine Sultan'ın temsili resmine yer verilmiştir.

Malazgirt Ovası'nda karşılaştığımız Romen Diyojen komutasındaki Bizans ordusu sayıca bizden güçlü idi. Benim komutanlığında uyguladığımız **Turan Taktiği** ile düşmanı ağır bir yenilgiye uğrattık (1071). Yurt edinmeye başladığımız Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması açısından bir dönüm noktası olan **Malazgirt Savaşı**'nı kazanmamız şu sonuçlara yol açtı:

- Anadolu'nun kapıları biz Türklere tamamen açıldı.
- Anadolu Türk yurdu olmaya başladı.
- Bizans Avrupa'dan yardım istedi ve Haçlı Seferleri başladı.
- **Türkiye Tarihi** başladı.
- Anadolu'da Birinci Beylikler Dönemi başladı. Çaka Beyliği, Saltuklular, Mengücekliler, Danişmentliler, Artuklular vb. beylikler kuruldu.

Komisyon tarafından yazılmıştır.

2.44: Sultan Alparslan ve Ordusu Temsilî Resim

Görsel 31: Sosyal bilgiler 6. sınıf ders kitabı sayfa 82 (Yıldırım vd. 2022: 82)

Görüldüğü gibi bu temsili resimde Sultan Alparslan ve Selçuklu ordusu savaş meydanında resmedilmiştir. Sultan Alparslan'ın ve Büyük Selçuklu Devleti bayraklarının renkli, askerlerin ise renksiz çizilmesi Sultan'ı ve devletin bayrağını ön plana çıkarmaktadır. Bu, öğrencinin zihninde Türklerde devlet ve devlet yöneticisi kavramının önemi hakkında fikir oluşturmaktadır. Ancak Malazgirt Savaşı anlatımının hemen başında verilen Sultan Alparslan temsili resmi ile Malazgirt Savaşı anlatımında verilen Sultan Alparslan temsili resmi oldukça farklıdır. Bir resimde sakallı olarak resmedilen Sultan, hemen ardındaki resimde sakalsızdır. Bununla birlikte Sultan Alparslan'ın yüz hatları da birbirinden farklıdır. Temsili de olsa aynı konu içerisinde yer alan tarihî bir kahramanın çiziminin farklı olması doğru bir yaklaşım değildir. Bu durum öğrencinin zihninde Sultan Alparslan modelinin yerleşmesine zarar verecektir. Bu iki temsili resmin yanı sıra aynı konu içerisinde kullanılan üçüncü temsili Sultan Alparslan resmi de farklı şekilde çizilmiştir.

Görsel 32: Sosyal bilgiler 6. sınıf ders kitabı sayfa 84 (Yıldırım vd. 2022: 84)

Anadolu'da kurulan birinci dönem Türk beylikleri konusunun hemen başında kullanılan bu temsili resmin, diğer iki Sultan Alparslan temsili resminden farklı olması öğrencinin zihnini tamamen karıştıracaktır. Kullanılan bu temsili resmin arka planını oluşturan at ve kartal figürü ise güzel düşünülmüş bir ayrıntı olarak değerlendirilmektedir.

Sosyal bilgiler 6. sınıf ders kitabının 83. sayfasında "Bir Devre Damga Vuran Devlet Adamı (Nizâmülmülk)" başlığı altında Nizamülmülk'ten bahsedilmiş ve dönemin önemli devlet adamı Nizamülmülk'ün temsili resmi kullanılmıştır.

Görsel 33: Sosyal bilgiler 6. sınıf ders kitabı sayfa 83 (Yıldırım vd. 2022: 83)

Kullanılan temsili resim Nizamülmülk hakkında verilen bilgiler ışığında düşünüldüğünde tarihî kişiliğin ilme önem veren özelliğini yansıtmaktadır. Özellikle tercih edilen kıyafet, ders kitabında bahsedilen sultanların temsili resimlerinde çizilenlerden farklıdır. Sultanlar daha çok savaş meydanlarındaki kıyafetleriyle

resmedilmiştir. Bu haliyle Nizamülmülk ise Nizamiye Medreselerini kuran devlet adamı olarak öğrencilerin zihnine daha kolay yerleşecektir. Temsilî resmin yanındaki kutucukta yazan bilgiler ise değer tarihî kahramanların temsilî resimlerinden farklı olarak tarihî kişilik konuşturulmamıştır. Nizamülmülk hakkında verilen bilgi künyesi verilen akademik kaynaktan alıntıdır.

Sosyal bilgiler 6. sınıf ders kitabında kullanılan bir diğer temsilî resim Türkiye Selçuklu Devleti konusu içerisinde Miryokefalon Savaşı ile ilgilidir (Görsel 12). Miryokefalon Savaşı ile ilgili temsilî resimde savaşın neticesi hakkında öğrenciler fikir edinebilecektir. Bu resimde Selçuklu askerleri Bizans askerlerine oranla daha yukarıda çizilmiştir ve Selçuklu bayrakları net olarak resmedilmiştir. Savaş meydanında yerde yatan askerlerin Bizanslı olduğu seçilmektedir. Ayrıca bu temsilî resimde tabloyu yapan sanatçının bilgisi ile tablonun bulunduğu yerin bilgisi verilmiştir.

Miryokefalon Savaşı'nın ardından ders kitabında yer alan konu başlığı Haçlı Seferleri'dir. Bu konuda bir Haçlı askeri ile Selahaddin Eyyubi ön plana çıkarılmış ve temsilî resimleri kullanılmıştır. Tıpkı Çağrı Bey, Tuğrul Bey ve Sultan Alparslan da olduğu gibi bu iki temsilî resimde de verilen bilgiler kahramanlarının ağzından anlatılmıştır. Bu bölümde karşımıza çıkan ilk temsilî resim Haçlı askeridir (Görsel 11). Burada Haçlı askerinin temsilî resmi marifetiyle öğrenciler Haçlı kavramının anlamını öğrenecek ve soyut olan Haçlı kavramını görselde kullanılan haç sayesinde zihinlerinde somutlaştıracaklardır.

Haçlı Seferi'nin son kısmında Selahaddin Eyyubi'nin temsilî resmine yer verilmiştir.

Görsel 34: Sosyal bilgiler 6. sınıf ders kitabı sayfa 90 (Yıldırım vd. 2022: 90)

Selahaddin Eyyubi için kullanılan bu temsilî resim net değildir. Ancak resmin öğrencilerde güçlü bir komutan hissi uyandırmak için çizildiği söylenebilir. Tıpkı diğer

tarihî kahramanlarda olduğu gibi erikte kahramanın fiziksel özellikleri bulunmamaktadır. Ders kitabında kullanılan Nizamülmülk hariç önceki kahramanların temsili resimlerinde olduğu gibi burada da tarihî kişilik yaşadığı olayı anlatmaktadır. Temsili resmi çizen bilgisi ise bulunmamaktadır.

“Yeni Yurt Anadolu” konusunda son olarak Anadolu’nun yurt edinilmesinde etkili olan mutasavvıflardan bahsedilmektedir. Bu kısımda Mevlana Celâleddin-i Rumi, Hacı Bektaş-ı Veli, Yunus Emre gibi sufilerle Ahi Evran ve Nasreddin Hoca gibi düşünürlerin ismi zikredilmektedir. Ancak bu kısımda Nasreddin Hoca ile ilgili hiçbir görsel kullanılmazken Ahi Evran’ın heykelinin fotoğrafına yer verilmiştir (Görsel 9). Mevlana Celâleddin-i Rumi, Hacı Bektaş-ı Veli, Yunus Emre’nin her birinin temsili resmi kullanılmıştır.

2.61: Mevlana Celâleddin-i Rumi Temsili Resim

Görsel 35: Sosyal bilgiler 6. sınıf ders kitabı sayfa 94 (Yıldırım vd. 2022: 94)

2.62: Hacı Bektaş-ı Veli Temsili Resim

Görsel 36: Sosyal bilgiler 6. sınıf ders kitabı sayfa 94 (Yıldırım vd. 2022: 94)

2.63: Yunus Emre Temsili Resim

Görsel 37: Sosyal bilgiler 6. sınıf ders kitabı sayfa 94 (Yıldırım vd. 2022: 94)

Bu kısımda kullanılan temsili resimler sufilerin en çok bilinen temsili resimleridir. Özellikle ders anlatımı esnasında, ders kitabında sınırlı bilgi verildiği için, bu isimlerden bahsetmek öğrencilerin kalıcı bilgiye ulaşması bakımından önemlidir.

Sosyal bilgiler 7. sınıf ders kitabında Selçuklu tarihî öğretimiyle ilişkilendirilebilecek iki adet temsili resim kullanılmıştır. Bu iki temsili resim “Ekonomi ve Sosyal Hayat” ünitesinde yer alan “Geçmişten Geleceğe Meslek Eğitimi” konusu içeriğindedir. Bunlardan ilki Ahi Evran’a aittir.

Görsel 5. 36: Ahi Evran (Temsili)

Görsel 38: Sosyal bilgiler 7. sınıf ders kitabı sayfa 161 (Açıl vd. 2022: 161)

Sosyal Bilgiler 7. sınıf ders kitabında kullanılan bu temsili resim Sosyal bilgiler 6. sınıf ders kitabında yer alan Ahi Evran'ın Kırşehir'de bulunan heykelinin fotoğrafıyla, arka plan hariç, aynıdır (Görsel 9). Bununla birlikte temsili resim olarak adlandırılan bu görselin temsili resim özelliği taşıdığını ifade etmek mümkün gözükmemektedir. Bu görselin bir fotoğraf olduğu açıktır. Ders kitapları arasındaki bu farklılık öğrenci zihninde çelişkiye dönüşecek ve öğrencilerin kalıcı öğrenmeyi sağlamalarını zorlaştıracaktır.

Sosyal bilgiler 7. sınıf ders kitabında kullanılan bir diğer temsili resim yine aynı içerikte bulunan Şed Kuşatma töreni ile ilgilidir.

Görsel 39: Sosyal bilgiler 7. sınıf ders kitabı sayfa 161 (Açıl vd. 2022: 161)

Şed kuşatma töreninin hangi anlamı ifade ettiği ve nasıl yapıldığı ders kitabının aynı bölümünde ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır. İçerikte verilen bilgiyle temsili resim örtüşmektedir. Dolayısıyla bu ikisini birleştiren öğrencinin zihninde şed kuşatma töreni somutlaşacak ve anlamlı bir hale gelecektir. Bu açıdan kullanılan bu temsili resim oldukça önemlidir. Ancak temsili resmin çizen bilgisine yer verilmemiştir.

Sosyal bilgiler ders kitaplarında kullanılan temsili resimler soyut tarih konularını somutlaştırması bakımından oldukça önemlidir. Nitekim sosyal bilgiler ders kitaplarında Selçuklu tarihî ile doğrudan veya dolaylı olarak ilişkilendirilerek kullanılan

temsili resimlerde bu amacı taşımaktadır. Ancak aynı ders kitabı içerisinde aynı tarihî kişiliğe ait farklı temsili resimler kullanılması bu amacın gerçekleşmesini zedeleyecektir. Bununla birlikte bir ders kitabında fotoğraf olarak kullanılan görselin diğer ders kitabında temsili resim olarak adlandırılması öğrencilerin zihinlerini bulandırabilecektir. Yine bazı temsili resimlerde çizen bilgisi bulunurken bazılarında bulunmaması ders kitaplarının kendi arasında uyumsuzluğu olarak karşımıza çıkmaktadır.

4.6. Ders Kitaplarında Ölçme Değerlendirme

Bu bölümde ortaokul sosyal bilgiler dersinde Selçuklu tarihî öğretiminin yapıldığı yer olan 6. sınıfa ait ders kitabı içerisinde yer alan “Yeni Yurt Anadolu” konusunda bulunan ölçme değerlendirme unsurları ile 7. sınıf ders kitabında yer alan ve Selçuklu tarihî öğretimiyle ilişkilendirilebilecek sorular çalışmanın kuramsal çerçevesi zemininde değerlendirilmiştir. Sosyal bilgiler 5. sınıf ders kitabında ise Selçuklu tarihî öğretimiyle ilişkilendirilebilecek herhangi bir soruya rastlanmamıştır.

Sosyal bilgiler 6. sınıf ders kitabında “Yeni Yurt Anadolu” konusu “Hazırlanalım” kısmıyla başlamaktadır. Bu kısımda öğrenciler Çağrı Bey’in temsili resmiyle karşılaşmaktadır (Görsel 5). Burada temsili Çağrı Bey’in anlatımıyla “Ben Çağrı Bey. Benden öncekiler ganimet ve keşif için Anadolu’ya akınlar yapmıştır. Ben ise ganimet ve keşif için gelmedim. Aynı zamanda...” cümlesine yer verilmiş ve öğrencilere “Çağrı Bey’in konuşmasını nasıl tamamlayabilirsiniz?” sorusu yöneltilmiştir (Yıldırım vd. 2022: 79). Konu başında öğrencileri konuya hazırlamayı amaçlayan hazırlayıcı soruların bulunması ve bu soruların öğrenci hazırbulunuşluk seviyesini tespit etmeye yönelik olması beklenmektedir. Ancak ders kitabında öğrencilere yöneltilen sorunun bu amaca hizmet ettiğini söylemek olanaksızdır. Burada öğrencilerin hazırbulunuşluk seviyesini ölçecek şekilde bir veya birkaç soruya yer verilmesi daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Bu şekilde hazırlanan sorulara öğrencilerin verdiği cevaplar öğretmenin işini kolaylaştıracak ve dersin işleniş yönü belirlenecektir.

“Yeni Yurt Anadolu” konu içeriğinin ilk alt başlığı “Büyük Selçuklu Devleti” başlığıdır. Bu başlıktan hemen sonra Büyük Selçuklu Devleti’nin haritasına yer verilmiştir (Görsel 18). Ardından 1040 yılında Selçuklularla Gazneliler arasında gerçekleşen Dandanakan Savaşı’nı Selçukluların kazandığı bilgisi verilmiştir. Bu bilgidен hemen sonra “Türk ve dünya tarihî bakımından önemli sonuçlar doğuran bu

savaştan sonra Büyük Selçuklular doğu ve batı yönünde fetihlere başladı” denilmiştir (Yıldırım vd. 2022: 80). Bu başlığın altında yer alan “Cevaplayalım” bölümündeki soru bu bilgiyle alakalıdır.

Büyük Selçuklu Devleti’nin batı yönünde yaptığı fetihler Anadolu’nun Türkleşmesini nasıl etkilemiş olabilir? Tartışınız.

Görsel 40: Sosyal bilgiler 6. sınıf ders kitabı sayfa 80. (Yıldırım vd. 2022: 80)

Öğrencilerden cevaplanması istenen bu soru ile ilgili bilgi konu içeriğinde verilmiştir. Öğrencilerden verilen bilgiyi temele alarak yorum yapmaları ve çıkarımda bulunmaları istenmiştir. Bu açıdan bakıldığında yöneltilen bu sorunun Bloom Taksonomisi basamaklarından kavrama basamağı ile uyumlu olduğu söylenebilir.

İçerikte öğrencilere yöneltilen ikinci soru Malazgirt Savaşı ile ilgilidir. Ders kitabında Malazgirt Savaşı temsili Sultan Alparslan tarafından anlatılmıştır (Görsel: 31). Bu anlatımın ardından öğrencilerden yine bilgiyi temele alarak yorum yapmaları ve çıkarımda bulunmaları istenmiştir.

“26 Ağustos 1071, Türklerin Anadolu’ya geliş tarihi değil; Türklerin Anadolu’ya hâkim oluş tarihidir.” ifadesinden yola çıkarak Anadolu’yu yurt edinme süreci ile ilgili neler söyleyebilirsiniz?

Görsel 41: Sosyal bilgiler 6. sınıf ders kitabı sayfa 82 (Yıldırım vd. 2022: 82)

Bu soruda da Malazgirt Savaşı sonuçlarına uygun bir cümle kurulup öğrencilerden bu cümleye göre yorum yapmalarının istenmesi sorunun Bloom Taksonomisi’nin kavrama basamağına uygun olduğunu göstermektedir.

Büyük Selçuklu Devleti anlatımında Selçuklu veziri Nizamülmülk hakkında bilgi verilmiştir (Görsel 33). Bu bilginin hemen ardından öğrencilere Nizamülmülk ile alakalı soru sorulmuştur.

Nizamülmülk’ün Büyük Selçuklu Devleti’ne katkıları nelerdir? Açıklayınız.

Görsel 42: Sosyal bilgiler 6. sınıf ders kitabı sayfa 83 (Yıldırım vd. 2022: 83)

Öğrencilere Nizamülmülk'ün Büyük Selçuklu Devleti'ne olan katkılarının sorulması Bloom Taksonomisi'nin bilgi basamağına uygun düşmektedir. Bu sorunun hemen üst kısmında Nizamülmülk hakkında bilgi verilmesine rağmen öğrencilere bilgi basamağında soru sorulması doğru bir yaklaşım olmayıp öğrencileri ezbere yönlendirebilecektir. Verilen bilgiye paralel yorum yapılmasının istenmesi daha doğru olacaktır.

Sosyal bilgiler 6. sınıf ders kitabının Selçuklu tarihî öğretiminde sorulan bir diğer soru Anadolu'nun fethiyle ilgilidir. Bu soru öncesinde temsili resim eşliğinde Alparslan konuşturulmuştur (Görsel 32). Burada Alparslan Anadolu'nun fethine katılan beylerine fethettikleri yerlerde kendilerine ait beylik kurmalarını emretmektedir. Sorulan soru da bu emre yöneliktir.

Sultan Alparslan beylerine verdiği bu emirle neyi amaçlamıştır? Tartışınız.

Görsel 43: Sosyal bilgiler 6. sınıf ders kitabı sayfa 84 (Yıldırım vd. 2022: 84)

Görüldüğü gibi Sultan Alparslan'ın verdiği emrin öğrenciler tarafından yorumlanması istenmiştir. Bloom Taksonomisinin kavrama basamağına uygun olan bu soru ile öğrencilerin verileni yorumlayacak ve Sultan Alparslan'ın emrinin ana fikrine ulaşacaklardır.

Sorulan bu sorunun ardından Anadolu'da kurulan ilk Türk beylikleri konusuna geçilmiş ve bu kısımda Miryokefalon Savaşı'ndan bahsedilerek öğrencilerden Malazgirt Savaşı ile Miryokefalon Savaşı'nı Anadolu'nun Türk yurdu olması açısından karşılaştırarak değerlendirmeleri istenmiştir.

Malazgirt Savaşı ile Miryokefalon Savaşı'nı Anadolu'nun Türk yurdu olmasına katkıları açısından karşılaştırarak değerlendiriniz.

Görsel 44: Sosyal bilgiler 6. sınıf ders kitabı sayfa 88 (Yıldırım vd. 2022: 88)

İki nesne ya da olayı karşılaştırarak değerlendirmek Bloom Taksonomisinin en üst basamağı olan değerlendirme basamağına uygun düşmektedir. Bu bölümde

değerlendirme basamağına ait soru sorulması oldukça önemlidir. Bu şekilde öğrenciler öğrendikleri iki bilgiyi karşılaştırabileceklerdir.

Birinci dönem Türk beylikleri konusunun hemen ardından ders kitabında bir etkinliğe yer verilmiş ve bu etkinlikte bilgi basamağına uygun sorular öğrencilere sorulmuştur.

Aşağıda, Anadolu'nun Türk yurdu olma sürecindeki önemli gelişmeler verilmiştir. Bu gelişmeleri okuyunuz ve tabloda bunlarla ilişkili olan savaşları işaretleyiniz.

	Anadolu'nun Yurt Olmasında Etkili Olan Gelişmeler	Malazgirt Savaşı	Miryokefalon Savaşı	Pasinler Savaşı
1	Anadolu'yu tanımamızı sağlayan ilk büyük mücadeledir.			✓
2	Anadolu'nun kapılarını Türklere açan savaştır.			
3	Avrupalılar, Anadolu'ya Türkiye demeye başladı.			
4	Bizans ile Büyük Selçuklu Devleti'nin ilk mücadelesidir.			
5	Bizans'ın Anadolu için ümidi biterken Türklerin Anadolu'daki hâkimiyeti kesinleşti.			

Görsel 45: Sosyal bilgiler 6. sınıf ders kitabı sayfa 89 (Yıldırım vd. 2022: 89)

Bu kısımda istenilenlerden bir tanesi işaretlenerek etkinliğin nasıl yapılacağı hakkında öğrencilere bilgi verilmiştir. Etkinlikte cevaplar dengeli dağılım sergilemektedir.

Bu etkinliğin hemen ardından “Haçlı Seferleri” konusuna geçilmiştir. Bu konunun sonuna denk gelen Sosyal bilgiler 6. sınıf ders kitabının 91. sayfası ise tamamen etkinliğe ayrılmıştır. “Sıra Sizde” isimli bu bölümde verilen etkinlik temsili Haçlı askerinin Haçlı Seferleri ile ilgili verdiği bilgi temel alınarak hazırlanmıştır (Görsel 11).

[illegible]

- [illegible]

Görsel 46: Sosyal bilgiler 6. sınıf ders kitabı sayfa 91 (Yıldırım vd. 2022: 91)

Bu bölümde yer alan etkinliğin iyi düşünülerek hazırlandığını ve çok yönlü olduğunu söylememiz mümkündür. İlk olarak öğrencilerin bilgi basamağına hitap edilmiş ve onlardan Haçlı Seferleri'nin dinî, ekonomik, siyasi ve sosyal nedenlerini ilgili kutucuğa yazmaları istenmiştir. Akabinde kavrama basamağıyla ilgili sorularak öğrencilerin yazmış oldukları bilgileri temel alarak yorum yapmaları hedeflenmiştir. Son olarak öğrencilerden Haçlı Seferleri'nin nedenlerinden yola çıkarak sonuçları hakkında çıkarımda bulunmaları istenerek Bloom Taksonomisi'nin analiz basamağına uygun bir soru hazırlanmıştır. Burada hazırlanan etkinlikte sorular Bloom

Taksonomisi'ne uygun olarak aşağıdan yukarı doğru bir sıra izlemektedir. Bu durum öğrencilerin kalıcı öğrenmeyi sağlamalarına yardımcı olacaktır.

“Yeni Yurt Anadolu” konusunun içerisinde sorulan son soru Türkiye Selçukluların Anadolu’da inşa ettikleri eserlerin kültürel hayata katkılarına yöneliktir.

Cevaplayalım

Türkiye Selçuklularının inşa ettikleri bu eserler Anadolu’yu yurt edinme sürecinde kültürel hayata hangi katkılarda bulunmuştur? Açıklayınız.

Görsel 47: Sosyal bilgiler 6. sınıf ders kitabı sayfa 93 (Yıldırım vd. 2022: 93)

Bu soru ile kavrama basamağına uygun olarak öğrencilerin bilgiye dayalı yorum yapmaları istenmiştir.

Sosyal bilgiler 6. sınıf ders kitabında yer alan “Yeni Yurt Anadolu” içeriğinin sonunda herhangi bir etkinliğe yer verilmemiştir. Konu içerisinde iki adet araştırma ödevi bulunmaktadır ve bu ödevler “Araştıralım” başlığı altında öğrencilere sunulmuştur.

Bunlardan ilki Selahaddin Eyyubi ile ilgilidir.

Araştıralım

Selahaddin Eyyubi'nin hayatı hakkında araştırma yapınız ve elde ettiğiniz bilgileri sınıfta paylaşınız.

Görsel 48: Sosyal bilgiler 6. sınıf ders kitabı sayfa 90 (Yıldırım vd. 2022: 90)

Bir diğer araştırma konusu ise Anadolu’nun yurt edinme sürecinde katkısı bulunan sufi ve düşünürlerle alakalıdır.

Araştıralım

Türkiye Selçuklu Devleti Dönemi'nde Anadolu'nun yurt edinilmesinde Anadolu insanını sevgi, birlik ve kardeşlik duyguları etrafında toplayan sufi ve düşünürleri araştırınız. Araştırma sonucunu sınıfta paylaşınız.

Görsel 49: Sosyal bilgiler 6. sınıf ders kitabı sayfa 94 (Yıldırım vd. 2022: 94)

Araştırma konularından ikincisi daha geniş kapsamlıdır. Her ikisinde de öğrencilerden araştırma sonuçlarını arkadaşlarıyla paylaşımları istenmiştir. Bu etkinliklerin ders içinde yapılması öğrencilerin kalıcı öğrenmeyi sağlamaları açısından olumlu katkı sağlayacaktır.

Sosyal bilgiler 6. sınıf ders kitabında “Yeni Yurt Anadolu” konusunun da içinde bulunduğu “Tarihe Yolculuk” ünitesinin sonunda ünitenin tamamıyla alakalı “Ölçme ve Değerlendirme” bölümüne yer verilmiştir. “Ölçme ve Değerlendirme” bölümü dört kısımdan oluşmaktadır. Bunlardan ilki boşluk doldurma, ikincisi cümle – kavram eşleştirme, üçüncüsü açık uçlu sorular ve sonuncusu çoktan seçmeli soruların yer aldığı bölümdür. Boşluk doldurma bölümünde sekiz tane boşluk ve bu boşluklara gelmeye aday on bir tane kelime bulunmaktadır. Bu kısımda yer alan sekiz cümleden sadece bir tanesi “Yeni Yurt Anadolu” konusuyla ilgilidir. Burada “..... Anadolu’da İslamiyet’in yayılmasında katkısı olan esnaf teşkilatıdır.” cümlesindeki boşluğun öğrenciler tarafından “Ahi Teşkilatı” olarak doldurulması istenmiştir (Yıldırım vd. 2022: 100). Toplam altı cümle ve yedi kavramdan oluşan cümle – kavram eşleştirme bölümündeki cümlelerden sadece bir tanesi “Yeni Yurt Anadolu” konusuyla ilgilidir. Bu cümlede öğrenciler “Türkiye Selçuklularının yıkılış sürecine girmesine neden olan olay” cümlesiyle “Kösedağ Savaşı” kavramını eşleştirecektir (Yıldırım vd. 2022: 100). “Ölçme ve Değerlendirme” bölümünün üçüncü kısmını oluşturan açık uçlu sorularda beş tane soru yer almaktadır. Bunlardan yine bir tanesi “Yeni Yurt Anadolu” konusuyla ilgilidir. Bu soru “Anadolu’nun yurt edinme sürecinde ilk Türk beyliklerinin katkısını açıklayınız” şeklindedir (Yıldırım vd. 2022: 101). Çoktan seçmeli sorular bölümünde ise on tane soru yer almaktadır. Bu sorulardan iki tanesi doğrudan “Yeni Yurt Anadolu” konusuyla ilgilidir. Bunlardan ilki Anadolu’da kurulan ilk Türk beyliklerinin Anadolu’nun Türkleşmesine yaptıkları katkılarla ilgili, diğeri ise Türkiye Selçukluları Döneminde yaşayan düşünürlerle ilgilidir (Yıldırım vd. 2022: 102). Anlaşılabileceği gibi “Ölçme ve Değerlendirme” bölümünde “Yeni Yurt Anadolu” konusu içeriğiyle ilgili çeşitlilik sağlanmamış sorular belli konular üzerinde yoğunlaşmıştır.

Sosyal bilgiler 7. sınıf ders kitabında Selçuklu tarihî ile ilişkilendirilebilecek sorular iki tanedir ve bunlara “Ekonomi ve Sosyal Hayat” ünitesindeki “Geçmişten Geleceğe Meslek Eğitimi” konusunda rastlanmaktadır. Bu konunun “Ahilik ve Meslek Eğitimi” bölümünde öğrencilerden Ahilik Haftası ile ilgili bilgi edinmeleri “Yaşadığınız ilde Ahilik Haftası ile ilgili ne tür etkinlikler yapılmaktadır? Araştırınız.” sorusuyla istenmiştir (Açıl vd. 2022: 161). Bir diğer soru ise yine aynı konu içerisinde Ahiliğin kurucusu Ahi Evran’ın esnaf denetlemesine verdiği önem aktarıldıktan sonra “Kalitesiz mal üreten esnafa ceza verilmesindeki amaç nedir? Açıklayınız.”

şeklinde sorulmuştur (Açıl vd. 2022: 162). Bu soruların ilkinde öğrencilerden bilgi edinmeleri amaçlanırken ikinci soruda çıkarımda bulunmaları istenmiştir.

Sosyal bilgiler ders kitaplarının Selçuklu tarihî ile ilgili bölümlerinde yer alan ölçme değerlendirme unsurları kuramsal çerçeve zemininde değerlendirilmiştir. Bu değerlendirme neticesinde konu başlarında öğrenci hazırbulunuşluk düzeyini ölçecek sorulara yer verilmediği görülmüştür. Bunun dışında bazı istisnalar hariç, içerikte bilginin verilir öğrencilerden bilgi temelli yorum yapmalarının istenmesi Bloom Taksonomisine uygun olmakla birlikte öğrencinin düşüncesinin gelişmesine de katkı sağlayacaktır. Özellikle sosyal bilgiler 6. sınıf ders kitabının “Tarihe Yolculuk” ünitesinin sonunda yer alan “Ölçme ve Değerlendirme” kısmında “Yeni Yurt Anadolu” konusuyla ilgili soruların belli başlı konularda yoğunluk gösterip çeşitlenmemesi ölçme ve değerlendirmenin hatalı yapılmasına neden olabilecektir.

BÖLÜM 5

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Türkiye’de sosyal bilgiler ve tarih öğretiminde öğrencilerin tarihsel düşünme yerine ezbere yöneltilmesi ve tarih öğretimi yapılırken anlatımı somutlaştıracak harita ve görsellerden yeteri kadar yararlanılmaması tarih öğretiminin temel sorunları arasındadır. Tarih öğretimi kapsamı içerisinde bulunan Selçuklu tarihî öğretimi ortaokullarda sosyal bilgiler dersinde yapılmaktadır. Ders öğretmenlerinin gözlemleri ve literatür incelemeleri tarih öğretiminin temel sorunlarıyla Selçuklu tarihî öğretiminde karşılaşılan sorunların örtüştüğünü göstermektedir. Bu sorunların kaynağını müfredat ve ders kitapları oluşturmaktadır. Tarih konularının işlenmesi esnasında özensiz hazırlanan, öğretim ilkeleri arasındaki bütünlüğün gözden kaçırıldığı, pedagojik ilkelere uyulmayan ders kitapları tarih öğretiminde güçlük çıkarmaktadır. Bunların yanı sıra içerikte verilen bilgilerin tarihî gerçeklerle uyuşmaması, içeriğin hazırlanışı esnasında Türkçe’nin özensiz kullanılması ve öğretiminin yeteri kadar görsel ve haritalarla desteklenmemesi tarih öğretimi açısından sorun teşkil etmektedir. Tüm bu sorunları tespit ederek öneriler geliştirmeyi amaçlayan çalışmada, ortaokul sosyal bilgiler ders kitaplarında yer alan (2022 – 2023) Selçuklu tarihî konuları tarih öğretimi açısından incelenerek değerlendirilmiştir.

Çalışmanın ilk kısmında ortaokul ders kitaplarındaki Selçuklu tarihî içeriği gelişim ve öğrenme ilkeleri bağlamında kavram öğretimi bakımından değerlendirilmiştir. Bu noktada değerlendirme süzgecinden ilk geçirilen husus hazırbulunuşluktur. Ortaokul 5. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında öğrencileri bir sonraki yılda görecekları Selçuklu tarihî konularına hazırlığa yönelik içeriğin yetersiz kaldığı tespit edilmiştir. Şöyle ki 5. sınıf sosyal bilgiler ders kitabının “Ülkem, Kültürüm ve Tarihim” başlıklı ikinci temasında yer alan “Güzel Ülkem” konusunda ülkemizde Osmanlı, Selçuklu ve Roma gibi devletlere ait birçok eserin bulunduğu belirtilmiş ve bu eserlerden bazılarına yer verilmiştir. Ancak yer verilenlerin arasında Selçuklulara ait hiçbir eser yoktur. Buna ek olarak aynı konu sonunda yer alan “Sıra Sizde” bölümünde Selçuklu döneminde yaşayan Mevlana Celâleddin-i Rumi türbesinin görseline yer verilmiş ancak Mevlana Celâleddin-i Rumi hakkında bilgi verilmemiştir dolayısıyla Selçuklulardan yine bahsedilmemiştir. Aynı şekilde ders kitabında Nasreddin Hoca’nın “Ya Tutarsa” fıkrasına yer verilmiş ancak Nasreddin Hoca’nın

Selçuklular devrinde yaşadığına değinilmemiştir. Tüm bunlara karşı olarak ders kitabında Divriği Ulu Cami ve Darüşşifası görseliyle birlikte verilen bilgide bu yapının Türkiye Selçuklulara bağlı Mengücekliler tarafından yapıldığı bilgisi verilmiştir. Ancak sadece bu bilgi öğrencileri 6. sınıftaki Selçuklu tarihî konusuna hazırlamaya yetmeyecektir.

Selçuklu tarihî öğretiminin yapıldığı ana yer olan 6. sınıf ders kitabının ise hazırbulunuşluk anlamında büyük oranda yeterli olduğu değerlendirilmektedir. Ancak bu ders kitabında bahsedilecek en önemli eksiklik “Yeni Yurt Anadolu” konusundan hemen önce gelen ve Türk – İslam Medeniyeti’nin oluşumunun anlatıldığı bölümde ağırlıklı olarak Karahanlılar ve Gaznelilerden bahsedilmiş olmasıdır. Bu bölümde Selçuklulara ayrılan yer daha fazla olmalıydı. Ortaokul 7. sınıfta ise tarih öğretimi Osmanlı tarihî ile başladığı için bu sınıfa ait ders kitabında Selçuklu tarihine yönelik hazırbulunuşluğun değerlendirilmesinin yapılması gerekmemektedir.

6. sınıf öğrencileri ağırlıklı olarak somut işlemler dönemindedir. Bu bilgi düşünüldüğünde içerikte yer alan soyut konu ve kavramların somutlaştırılmasının önemi ortaya çıkmaktadır. Örneğin “Hilal Taktiği” gibi öğrencilerin anlamlandırmasının zor olacağı kavramın görsellerle somutlaştırılmış olması gelişimin bu döneminde yer alan öğrenciler için faydalı olmuştur.

Kavram öğretimi açısından değerlendirildiğinde 5., 6. ve 7. sınıf ders kitapları arasındaki büyük farklılık göze çarpmaktadır. 5. sınıf ders kitabında konuya ait önemli kavramlara konu başında yer verilmemişken, 6. sınıf ders kitabında kavramlara yer verilmiş ancak bunların tanımı yapılmamıştır. 7. sınıf ders kitabında ise hem kavramlara yer verilmiş hem de bu kavramların tanımı yapılmıştır. Ortaokulun bu üç sınıfında bulunan öğrencilerin büyük bölümünün gelişimin somut işlemler döneminde olduğu düşünüldüğünde ders kitaplarında kavramlara ve tanımlarına yer verilmesi gerektiği söylenebilir. Buna ek olarak her ne kadar bu üç sınıfın kitaplarını hazırlayanlar aynı olmasa da kitapların onay yerinin ortak olduğu göz önüne alındığında ders kitaplarının aynı özellikleri taşıması beklenmektedir. Aynı derse ait kitapların kendi içinde tutarsız olması öğrenme öğretme faaliyetinin yararına olmayacaktır.

Ortaokul sosyal bilgiler ders kitapları gelişim, öğrenme ve kavram öğretimi bakımından değerlendirildikten sonra öğretimin temel ilkeleri bakımından değerlendirilmeye geçilmiştir. Bu bölüm incelenirken öğretimin temel ilkelerinin tarih

öğretiminin temel ilkelerini kapsadığı dikkate alınmıştır. Bu kısımda değerlendirilen ilk öğretim ilkesi çocuğa görelilik olmuştur. Ders kitaplarındaki Selçuklu tarihî anlatımında kullanılan renkli fotoğraflar, haritalar, temsili resimler tarihî kişiliklerin konuşturulması çocuğa görelilik ilkesine dikkat edildiğinin göstergesi olarak değerlendirilmiştir. Yakından uzağa ilkesi bağlamında ise içerikte Büyük Selçuklu Devleti mevzu bahis olsa bile Anadolu vurgusunun yapılarak konunun anlatılmaya başlanması bu ilkeye de dikkat edildiğini göstermektedir. Ancak ders kitabında Haçlı Seferleri konusunun Türkiye Selçuklu Devleti'nin yıkılışından sonra verilmesi zaman olgusu bakımından yakından uzağa ilkesiyle çelişmektedir. Bu durum kolaydan zora basitten karmaşığa ilkesi çerçevesinde değerlendirildiğinde ise kabul edilebilir. Çünkü öğrenci önce kendisi için kolay olanı öğrenecektir. Böyle de olsa 6. sınıf ders kitabında Selçuklu tarihî anlatımında önemli kavramların tanımının yapılmaması kolaydan zora basitten karmaşığa ilkesine ters düşmektedir. Kavramların tanımlarının yapılmamasının öğretimin bilinenden bilinmeyene ilkesine de uymadığı ifade edilebilir. Ders kitabında öğretimin somuttan soyuta ilkesine büyük oranda dikkat edildiği değerlendirilmektedir. Kuşkusuz somut işlemler dönemindeki öğrencilere çoğunlukla soyut özellik taşıyan tarih konuları anlatılırken en çok dikkat edilmesi gereken öğretim ilkelerinin başında somuttan soyuta gelmektedir. Ders kitabında kullanılan temsili resimler, çift başlı kartal figürü, Haçlı kavramının görselle desteklenerek açıklanması, Miryokefalon Savaşı'nın temsili olarak resmedilmesi somuttan soyuta ilkesinin gereğini yerine getirmeye yöneliktir. Ancak ders kitabında öğretimin somuttan soyuta ilkesiyle ilgili de eksiklik göze çarpmaktadır. Örneğin Yassı Çemen Savaşı anlatımı harita ile desteklenmemiş dolayısıyla öğrenciler ders kitabında verilen Türkiye Selçuklularla Moğolların komşu olduğu bilgisini harita üzerinde görememişlerdir. Bunun yanı sıra savaşın gerçekleştiği yer olan Yassı Çemen'in yerini de haritada görememişlerdir. Sosyal bilgiler 5., 6. ve 7. sınıf ders kitaplarında tarih öğretimi sarmal programa uygun yapıldığı için bilinenden bilinmeyene ilkesine dikkat edildiği söylenebilir. Çalışmada değerlendirilen bir diğer öğretim ilkesi ise yaparak yaşayaraktır. Genel olarak ders kitapları yaparak yaşayarak öğrenme noktasında yetersiz kalmaktadır. 6. sınıf ders kitabında öğrencilerin kendilerini Çağrı Bey'in yerine koyarak düşüncelerinin istenmesi bu ilkenin kısmen de olsa gerçekleşmesine yöneliktir. Sosyal bilgiler ders kitabında öğretimin açıklık ilkesine dikkat edildiğini söylememiz mümkün değildir. Ders kitabında açıklık ilkesinin gereklerinden olan somutlaştırmaya yeteri kadar dikkat edilmemiş, öğrencilere verilmesi gereken bazı bilgiler net bir şekilde iletilmemiştir. Örneğin Selçuklu tarihî

öğretimi için önem arz eden konulardan olan Katvan Savaşı'nın yapıldığı bölge ile Yassı Çemen Savaşı'nın yapıldığı bölge harita üzerinde gösterilmemiştir. Yapılan incelemede ders kitabında tıpkı açıklık ilkesinde olduğu gibi aktüalite (güncellik) ilkesine de dikkat edilmediği tespit edilmiştir. Her yıl baskıya giren ders kitaplarında fotoğrafların güncel özellik taşıması ve tarihte önem arz eden şehirlerin günümüzde hala önemli olduğu bilgisinin güncel gelişmelere paralel olarak verilmesi gerekmektedir. Değerlendirilen son öğretim ilkesi olan ekonomiklik açısından ise ders kitabında öğrencilere çok fazla bilginin verilmemesi, sadeleştirilmiş tarih bilgilerinin aktarılması gibi hususlar düşünüldüğünde bu ilkeye dikkat edildiği söylenebilmektedir.

Ortaokul sosyal bilgiler ders kitaplarında Selçuklu tarihî ile ilgili olan anlatımın içerik bakımından tarihî gerçeklere uygun olup olmadığı da çalışmanın konusudur. Bu bağlamda incelenen 5. sınıf ders kitabında ülkemizde Osmanlı, Selçuklu ve Roma eserlerinin bulunduğu ifade edilmesi, Selçuklular döneminde Anadolu'da yaşayan Mevlana Celâleddin-i Rumi'ye ve Nasreddin Hoca'ya yer verilmesi oldukça önemlidir. Yine aynı kitapta Divriği Ulu Cami'nin Türkiye Selçuklulara bağlı Mengücekliler tarafından inşa edildiğinin ifade edilmesi oldukça önemlidir ve tarihî gerçeklere uygundur. 6. sınıf ders kitabında Büyük Selçuklu Devleti'nin kurucuları ve kuruluşunda etkili olan savaşın Dandanakan Savaşı olduğu bilgisi tarihî gerçeklere uygun olarak verilmiştir. Bununla birlikte bu savaş hakkında verilen bilgiler de tarihî kaynaklarla örtüşmektedir. Hemen ardından Abbasi halifesinin Tuğrul Bey'den yardım istemesine değinilmiş ancak bu olayın 1055 yılında gerçekleştiğine yer verilmemiştir. Bu konudan sonra Pasinler Savaşı anlatıldığı ve bu savaşın tarihinin 1048 olarak verildiği için öğrenciler zihninde Tuğrul Bey'in Abbasi halifesine yaptığı yardımın 1048'den önce olduğu fikri oluşabilecektir. Ayrıca Pasinler Savaşı ders kitabında Tuğrul Bey tarafından anlatılarak öğrencilere aktarılmıştır. Oysa Pasinler Savaşında Selçuklu ordusunu İbrahim Yinal ve Kutalmış komuta etmektedir. Bu durum doğru bir yaklaşım olmamıştır. Sultan Alparslan anlatımında, Sultan'a Ani Kalesi'nin fethinden sonra halifece verilen Ebu'l Feth ünvanının içeriğe eklenmemesi bir başka eksikliktir. Ders kitabında geniş yer kaplayan Malazgirt Savaşı anlatımı tarihî gerçeklerle örtüşmektedir. Ancak Sultan Alparslan'ın ölüm sebebinin verilmemesi ardından Katvan Savaşı'nın tarihinin içerikte yer almaması tespit edilen önemli eksikliklerdir. Anadolu'nun Türkleşmesi sürecinin başlangıcında Sultan Alparslan'ın beylerine verdiği "Beylerim! Anadolu'da nereyi fethederseniz orası sizindir. Fethettiğiniz yerlerde beyliğinizi

kurunuz.” emri doğru olsa da bu emrin öğrencilere aktarılış şekli yanlıştır. Emrin Malazgirt Savaşı’ndan hemen sonra verildiğinin ifade edilmesi doğru değildir. Burada Romen Diyojen’in Sultan Alparslan ile yaptığı anlaşmanın ardından serbest bırakıldığı, Bizans’a döndüğünde ise tutuklandığı bunun üzerine Sultan Alparslan’ın bu emri verdiği ifade edilmeliydi. Ders kitabında Anadolu Türk Beylikleriyle ilgili verilen bilgiler tarihî gerçeklerle örtüşmektedir. Türkiye Selçuklu Devleti ile ilgili verilen bilgiler de tarihî kaynaklara uygundur. Ancak, Köseadağ Savaşı gibi Selçuklular ve Anadolu Türk tarihî için oldukça önemli olan bir savaşın anlatımında Türkiye Selçuklu hükümdarının ismine yer verilmemesi eksiklik olarak yorumlanmıştır. Türkiye Selçuklu Devleti’nin yıkılışının anlatılmasından hemen sonra Haçlı Seferleri konusuna geçilmesi kronolojiye aykırı olsa da konu bütünlüğünün sağlanması ve öğretimin basitten karmaşığa ilkesi çerçevesinde düşünüldüğünde kabul edilebilir bir durumdur. Haçlı Seferleri anlatımı doğru olmakla birlikte Haçlılarla olağanüstü mücadele eden Sultan I. Kılıçarslan’dan bahsedilmemesi eksikliklerdir. “Yeni Yurt Anadolu” konusunun son bölümünde Türkiye Selçukluları döneminde Anadolu’da kültürel hayat konusuna geçilmiştir. Bu bölümde verilen bilgiler tarihî gerçeklerle örtüşmektedir.

Selçuklu tarihî öğretiminin kalıcı öğrenmeyi sağlaması amacıyla yapılabilmesi için sosyal bilgiler ders kitaplarında yer alan Selçuklu tarihî içerikleri dil ve anlatım yönünden incelemeye tabi tutulmuş ve öneriler geliştirilmiştir. 5. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında Selçuklu tarihî ile ilgili içerik bulunmazken 6. ve 7. sınıf ders kitabında Selçuklularla ilişkilendirilen içerik incelenmiştir.

6. sınıf ders kitabında yer alan “Yeni Yurt Anadolu” konusunda birden fazla anlatım bozukluğuna rastlanmıştır. Bu anlatım bozukluklarından ilki ders kitabının 79. sayfasında tespit edilmiştir. Burada kurulan cümlede neden – sonuç ilişkisinin sağlıklı bir şekilde kurulmadığı görülmüştür. 80. sayfada ise Dandanakan Savaşı ile başlayan cümlede Selçukluların kuruluşu anlatılmış ardından yeniden Dandanakan Savaşı’na dönülmüştür. Bu durum da anlatım bozukluğuna sebebiyet vermiştir. 81. sayfada “Çift Başlı Kartal” figürü ile ilgili bilgi verilirken anlam karmaşasına sebebiyet verildiği tespit edilmiştir. Yine aynı sayfada Ani Kalesi’nin fethi konusundan Malazgirt Savaşı’na geçiş akıcı bir şekilde yapılmamıştır. 83. sayfada kurulan cümlede Nizamülmülk’ün Sultan Alparslan’ın vefatında etkili olduğu anlamı çıkabilmektedir dolayısıyla anlatım bozukluğu vardır. 87. sayfada Anadolu’ya yapılan saldırıların Bizans ve Haçlı kaynaklı olduğu net bir şekilde ifade edilememiştir. 88. sayfada

Miryokefalon Savaşı için büyük orduyu Bizansın mı yoksa Türkiye Selçukluların mı kurduğu net bir şekilde anlaşılmamaktadır. Buna benzer bir durum 88. sayfada da bulunmaktadır. Bu bölümde Türkiye Selçukluları ile Moğollar arasında başlayan yeni durumun Harezmşah Devleti'nin yıkılmasıyla mı yoksa Yassı Çemen Savaşıyla mı olduğu açık bir şekilde ifade edilmemiştir. 89. sayfada Haçlı Seferleri konu anlatımı akıcı bir şekilde devam ederken seferlerin sebeplerinin belirtildiği cümlede yine anlatım bozukluğu yapılmıştır. 90. sayfada Selahaddin Eyyubi tarafından anlatıldığı kurgulanan bölümde anlatım bozukluğu bulunmaktadır. Konu anlatımının son bölümünde şifahane gibi günümüzde kullanılmayan kavramın tanımı yapılmıştır. Konu içeriğinde daha önce türbe, kümbet, cami, külliye kavramlarının tanımının yapıldığı da görülmektedir. Ancak darüşşifa ve medrese kavramlarının tanımı yapılmamıştır. Bu tutarsızlık kavram öğrenmesini güçleştirecektir. Konu anlatımının son bölümüne gelindiğinde yine anlatım bozuklukları göze çarpmaktadır. 94. sayfada anlamı açık olmayan cümle kurulmuştur. Yine aynı sayfada çokluk bildiren “birçok” kelimesi ile çoğul eki aynı cümlede kullanılarak anlatım bozukluğuna sebep olunmuştur. 7. sınıf ders kitabında ise Selçuklu tarihî ile ilgili bölümde anlatım bozukluğu tespit edilmemiştir.

Ortaokul sosyal bilgiler ders kitabında Selçuklu tarihî anlatımının tarih öğretimi açısından değerlendirildiği çalışmada bir diğer ana başlık görsellerin incelenmesidir. Bu bölümde harita, fotoğraflar, temsili resimler analiz edilmiş ve aşağıda belirtilen sonuçlara ulaşılmıştır.

Sosyal bilgiler ders kitaplarından yapılan tarih öğretiminin vazgeçilmez unsuru haritalardır. Haritalar tarihle ilgili yorum yapmamızı sağlar böylece tarih öğretimine katkıda bulunur. 5., 6., ve 7. sınıf ders kitaplarında Selçuklu tarihî ile ilgili haritalara Selçuklu tarihî öğretiminin yapıldığı yer olan 6. sınıf ders kitaplarında rastlanmaktadır. Bu kitapta “Büyük Selçuklu Devleti Haritası”, “Anadolu’da Kurulan İlk Türk Beylikleri Haritası” ve “Türkiye Selçuklu Devleti Haritası” olmak üzere üç tane harita kullanılmıştır. Yapılan incelemede haritaların herhangi bir standardı olmadığı tespit edilmiştir. Bu tespite dayanak, bir haritada kullanılan koordinat sisteminin diğer haritada olmaması, bir haritada yapılan isimlendirmenin diğerinde yapılmamış olmasıdır. Konunun önemi göz önüne alındığında kullanılan harita sayısının yetersiz olduğu da yapılan değerlendirmeler arasındadır.

Görsel incelemenin diğer alt başlığı fotoğraf incelemesidir. 5. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında Selçuklu tarihî öğretimiyle ilgili kullanılan fotoğraflar “Mevlana

Celâleddin-i Rumi Türbesi” ve “Divriği Ulu Cami ve Darüşşifası” fotoğraflarıdır. Kullanılan fotoğrafların öğrencilerin ilgisini çekebilecek seviyede canlı olduğu görülmüştür. 6. sınıf ders kitabında kullanılan fotoğraflardan ilki “Çağrı Bey’in Temsilî Resmi” isimlidir. Ardından “Çift Başlı Kartal”, “Üç Kümbetler”, “Yağıbasan Medresesi”, “Divriği Ulu Cami ve Darüşşifası”, “Malabadi Köprüsü”, “Gök Medrese”, “Gevher Nesibe Darüşşifası”, “Sultan Hanı” ve “Ahi Evran Heykeli” fotoğraflarıdır. Bu fotoğraflar incelendiğinde “Çağrı Bey’in Temsilî Resmi” isimli fotoğrafın konumlandırmasının doğru olduğu ancak canlı olmadığı, aynı şekilde “Çift Başlı Kartal” figürü fotoğrafının canlı olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. “Üç Kümbetler” fotoğrafının Saltuklular hakkında verilen bilgiyi desteklediği ancak “Yağıbasan Medresesi” fotoğrafının bilgiyi somutlaştırma noktasında doğru seçilmediği yorumu yapılmıştır. Ders kitabında kullanılan “Divriği Ulu Cami ve Darüşşifası” görselinin bu yapının en bilinen özelliklerinden taş işlemeciliği ve namaz kılan insan silüetini öğrencilere yansıtmaması ve yapının sadece cephe fotoğrafının verilmesi eksiklik olarak değerlendirilmiştir. “Malabadi Köprüsü” fotoğrafının ise doğru kullanıldığı düşünülmektedir. Türkiye Selçukluları konusu anlatılırken kullanılan ilk fotoğraf “Gök Medrese” fotoğrafıdır. Fotoğraf canlı olsa da net değildir. Bu fotoğrafın ardından “Gevher Nesibe Darüşşifası” fotoğrafıdır. Bu fotoğrafın da canlı olmadığı dikkat çekmektedir. Ders kitabında “Sultan Hanı” Türkiye Selçukluları döneminin en görkemli örneği olarak nitelendirilmiş olmasına rağmen yapının kullanılan fotoğrafı bu görkemi öğrencilere aktarmaktan uzaktır. 6. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında konuyla ilgili kullanılan son görsel Kırşehir’de bulunan Ahi Evran heykeline aittir. Ancak bu görsel net değildir. 7. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında Selçuklu tarihî ile ilgili kullanılan tek görsel “Sultan Hanı” görselidir. Yapılan incelemede bu görselin 6. sınıf ders kitabında kullanılan görselden farklı olduğu ancak yapının görkemini yansıtmada yine yetersiz kaldığı tespit edilmiştir. Buna ek olarak yapının ismi görselin altında “Sultanhan” olarak verilmiştir. Ders kitapları arasındaki bu tutarsızlık anlam karmaşasına yol açabilecektir.

Görsel incelemenin son alt başlığı temsilî resim incelemesidir. Ders kitapları incelendiğinde 5. sınıf ders kitabında Selçuklu tarihî öğretimiyle alakalı herhangi bir temsilî resim kullanılmazken 6. sınıf ders kitabında on iki, 7. sınıf ders kitabında ise iki adet temsilî resim kullanıldığı tespit edilmiştir. 6. sınıf ders kitabı üzerine yapılan değerlendirme sonucu; konu içeriğinde kullanılan ilk temsilî resim olan Dandanakan

Savaşı ile ilgili temsili resmin tarihî gerçekliğe uygun olarak çizildiği görülmüştür. Çağrı Bey için kullanılan temsili resim her ne kadar çizim değil fotoğraf olsa da öğrencilerin Çağrı Bey'i zihinlerinde canlandırmaları açısından önemlidir. Tuğrul Bey için kullanılan temsili resim ise çizimdir. Temsili Tuğrul Bey resminin arka planında yeşil renkli bayrak kullanıldığı görülmüş ve bu rengin Gaznelilerle özdeşleşmesi gerekçesiyle doğru bir tercih olmadığı yorumu yapılmıştır. Kullanılan bu temsili resimlerin ardından üst üste Sultan Alparslan temsili resimlerine yer verilmiştir. Ancak üst üste kullanılan iki temsili resimde Sultan Alparslan fiziki olarak farklı çizilmiştir. Bunlara ek olarak konu içeriğinde kullanılan üçüncü temsili Sultan Alparslan resmi de bu iki resimden tamamen farklıdır. Bu tutarsızlık öğrencilerde anlam karmaşasına yol açabilecektir. Ders kitabında kullanılan bir diğer temsili resim Nizamülmülk'e aittir. Nizamülmülk'e ait olan çizim onun Nizamiye Medreselerini kuran devlet adamı olduğu fikrini öğrencilere verebilmesi bakımından olumludur. 6. sınıf ders kitabında kullanılan diğer temsili resim Miryokefalon Savaşı ile ilgilidir. Bir çizim olan bu resim sayesinde öğrencilerin Miryokefalon Savaşı ile ilgili net fikir elde edebilecekleri düşünülmektedir. Haçlı Seferleri konusu içerisinde Selahaddin Eyyubi için kullanılan temsili resim net değildir. Haçlı askeri için kullanılan temsili resmin ise öğrencilerin haç ve Haçlı kavramlarını somutlaştırmasına yardımcı olacağı düşünüldüğünden doğru bir kullanım olduğu tespate varılmıştır. "Yeni Yurt Anadolu" konusunun son bölümünde Anadolu'nun yurt edinilmesinde etkili olan mutasavvıflardan bahsedilmektedir. Bu bölümde Mevlana Celâleddin-i Rumi, Hacı Bektaş-ı Veli ve Yunus Emre'nin temsili resimlerine yer verilmiştir. Ders kitabında kullanılan bu temsili resimler sufilerin yaygın olarak bilinen temsili resimleri olduğundan kalıcı öğrenmeyi kolaylaştıracaktır. Sosyal bilgiler 7. ders kitabında Selçuklu tarihî anlatımıyla ilgili iki adet temsili resim kullanıldığı görülmüştür. Bunlardan ilki Ahi Evran'a aittir. Bu resim 6. sınıf ders kitabında kullanılan Ahi Evran'ın Kırşehir'de bulunan heykelinin fotoğrafıyla, arka plan hariç, aynıdır. 6. sınıf ders kitabında fotoğraf olarak verilen bu görselin 7. sınıf kitabında temsili resim olarak verilmesi öğrencinin zihninde çelişkiye neden olacaktır. Diğer temsili resim şed kuşatma töreniyle ilgilidir. Bu resim öğrencilerin şed kuşatma törenini zihinlerinde somutlaştırmalarına yarayacaktır.

Sosyal bilgiler ders kitaplarında soyut tarih konularını somutlaştırmak amacıyla kullanılan temsili resimlerin aynı ders kitabında aynı tarihî kişiliğe ait olanların bile tamamen farklı çizilmesi, farklı sınıf ders kitaplarında olsa bile aynı tarihî kişiliğin

görsellerinin isimlendirilmesinde tutarsızlık olması, temsili resimlerin bazılarının öğrencilerin ilgisini çekmekten uzak kalacak şekilde canlı çizilmemesi, bazı temsili resimlerde çizen bilgisi bulunurken bazılarında bulunmaması tutarsızlığa işaret etmektedir. Bu tutarsızlık öğrenci zihninde çelişkiye neden olabilecek ve kalıcı öğrenmeyi zorlaştıracaktır.

Sosyal bilgiler ders kitaplarında Selçuklu tarihî anlatımının yapıldığı bölümlerde yer alan ölçme ve değerlendirme unsurları da çalışma kapsamında incelenmiştir.

5. sınıf ders kitabında Selçuklu tarihî öğretimi ile ilgili herhangi bir ölçme değerlendirme unsuru bulunmamaktadır. 6. sınıf ders kitabında Selçuklu tarihî öğretimi “Yeni Yurt Anadolu” konusu ile başlamaktadır. “Hazırlanalım” kısmında öğrencileri konuya hazırlayacak sorular bulunması gerekirken bu bölümde öğrencilerden Çağrı Bey’in verilen düşüncesini tamamlamaları istenmiştir. Konu içeriğinde Büyük Selçuklu Devleti’nin Anadolu’nun Türkleşmesine yönelik etkilerinin sorulduğu soru Bloom Taksonomisi’nin kavrama basamağına, Malazgirt Savaşı ile ilgili sorulan sorunun yine kavrama basamağına uygun olduğu görülmüştür. Kavrama basamağına yönelik hazırlanan sorular öğrencilerin yorum yapma yeteneğine katkıda bulunacağından bu kısım kalıcı öğrenmenin sağlanması açısından başarılı bulunmuştur. Ancak ders kitabında Nizamülmülk hakkında verilen soru bilgi basamağına yönelik olup öğrencilere ezbere yönlendirebilecektir. Bu sorunun hemen ardından Sultan Alparslan’ın Anadolu’nun Türkleşmesine yönelik beylerine verdiği emirle ne amaçladığı öğrencilere sorulmuştur. Bu soru da kavrama basamağına yöneliktir ve yorum kabiliyetini geliştirecektir. Daha sonra ders kitabında Malazgirt Savaşı ile Miryokefalon Savaşı’nın karşılaştırılması istenmiştir. Bloom Taksonomisi’nin değerlendirme basamağına yönelik olan bu soru ile öğrenciler öğrendiklerini karşılaştırabilecektir. Birinci dönem Türk beylikleri anlatımının hemen ardından gelen ve ders kitabının 89. sayfasında bulunan “Sıra Sizde” başlıklı etkinlik bilgi basamağına yöneliktir ve bu bölümde cevaplar dengeli dağılım sergilemiştir. Sayfa 91’de yer alan ve Haçlı Seferleri’ne yönelik olan etkinliğin de iyi düşünülerek ve çok yönlü olarak hazırlandığı çıkarımına ulaşılmıştır. Bu geniş kapsamlı etkinlikte Bloom Taksonomisi’nin bilgi, kavrama ve analiz basamaklarına uygun sorular bulunmaktadır. “Yeni Yurt Anadolu” konusu içerisinde sorulan son soru Türkiye Selçuklularının Anadolu’da inşa ettiği eserlerle ilgilidir ve kavrama basamağına yöneliktir. Konu içerisinde iki tane de araştırma etkinliğinin bulunması kalıcı öğrenmenin sağlanması

açısından başarılı bulunmuştur. Konu anlatımı sırasında büyük oranda başarılı olan ölçme değerlendirme unsurlarının bu özelliği ünite sonunda yer alan “Ölçme Değerlendirme” kısmında bulunmamaktadır. Bu bölümde “Yeni Yurt Anadolu” konusuyla ilgili olan sorularda çeşitlilik sağlanmadığı ve soruların belli konular üzerine yoğunlaştığı tespit edilmiştir. 7. sınıf ders kitabında Selçuklu tarihî ile ilişkilendirilebilecek sorulara “Ekonomi ve Sosyal Hayat” ünitesindeki “Geçmişten Geleceğe Meslek Eğitimi” konusunda rastlanmaktadır. Ahi Teşkilatı ile ilgili sorulan bu iki sorudan ilkinde öğrencilerden bilgi edinmeleri istenirken ikincisinde çıkarımda bulunmaları istenmiştir.

Ders kitapları temin etme kolaylığı ve kullanım sıklığıyla öğretim faaliyetlerinin vazgeçilmez aracıdır. İyi hazırlanmış ders kitapları kalıcı öğrenmenin sağlanmasını kolaylaştıracaktır. Ortaokul sosyal bilgiler ders kitaplarında yer alan Selçuklu tarihî anlatımının tarih öğretimi bakımından incelendiği bu çalışmada tespit edilen sorunların giderilmesine yönelik öneriler geliştirilmiştir. Her yıl yeni baskı gören ders kitaplarının yapılan çalışmalar temelinde güncellenmesi buna rağmen giderilmeyen eksikliklerin ise öğretmenlerce ders işlenişi esnasında ortadan kaldırılması temel beklentidir.

SBDÖP’de belirlenen kazanımların öğrencilere edindirilebilmesi için ders kitaplarında yer alan Selçuklu tarihî içeriklerinde hazırbulunuşluk kavramına dikkat edilmesi gerekmektedir. Gerek 5. sınıfın ilgili konularında gerekse 6. sınıfta “Yeni Yurt Anadolu” konusuna gelmeden önceki bölümlerde öğrencilerin Selçuklu tarihine hazırlanması önemlidir. Buna bağlı olarak Selçuklu tarihiyle alakalı kavramların tanımı yapılmalı ve öğrenciler konuya hazır hale getirilmelidir. 5., 6. ve 7. sınıf ders kitaplarında kavram öğretimi anlamındaki farklılık ortadan kaldırılarak tüm ders kitapları kavram öğretimi bakımından ideal olarak nitelendirilebilecek 7. sınıf ders kitabı seviyesine yükseltilmelidir. Öğrencilerin büyük çoğunluğunun gelişimin somut işlemler döneminde olduğu göz önünde bulundurularak soyut kavramların somutlaştırılması yoluna gidilmelidir.

Öğretimin temel ilkeleri tarih öğretimini de kapsadığından ders kitapları bu ilkeler çerçevesinde hazırlanmalı sosyal bilgiler derslerinde tarih konuları öğretimin temel ilkeleri baz alınarak işlenmelidir. İncelenen ders kitaplarından Selçuklu tarihî öğretiminin yapıldığı esas yer olan 6. sınıflara ait ders kitabında kavram öğretiminin eksik yapılması öğretimin kolaydan zora basitten karmaşığa ve bilinenden bilinmeyene ilkesiyle çeliştiğinden kavramların tanımı yapılarak bu çelişki ortadan kaldırılmalıdır.

Bu durum gelişim dönemlerinin gereği olduğu gibi öğretimin temel ilkeleri için de gerekliliktir.

Konu içeriği tarihî gerçeklerle tamamen örtüşmeli, içerik tarihî kaynaklar temelinde hazırlanmalı, kronolojik hatalar yapılmamalı, tarihî kişilikler birbirine karıştırılmamalı ve önemli olayların tarihine konu içerisinde mutlaka yer verilmelidir.

Kitaplar hazırlanırken Türkçe özenle kullanılmalı, anlatım bozukluğundan kaçınılmalıdır. Ders kitaplarının yazımı esnasında bu kitapları somut işlemler dönemindeki öğrencilerin okuyup anlamlandıracağı akıllardan çıkmamalı, öğrencilerin anlam karmaşası yaşamasına sebep olunmamalıdır.

Ders kitaplarında kullanılan haritalar belirli kurallar çerçevesinde hazırlanmalı ve tamamı aynı özellikleri taşınmalıdır. Haritalar arasında var olan tutarsızlıklar giderilmelidir. Sınıflar arası kitap kalitesi farkı olmamalı görseller her kitaba aynı kalitede basılmalıdır. Tarihî mekân fotoğraflandırmaları rastgele yapılmamalı o mekânın dikkat çekici özellikleri öğrencilere sunulmalıdır. Aynı yere ait fotoğraflar farklı sınıf kitaplarında bile olsa aynı şekilde isimlendirilmeli, öğrencilerin kavram karmaşası yaşamalarına sebebiyet verilmemelidir. Soyut tarih konularını somutlaştırmaya yarayan temsili resimler özenle hazırlanmalı ve konu veya tarihî kişiliğin özelliklerini yansıtmalıdır. Tıpkı fotoğraflarda olduğu gibi temsili resim isimlendirmelerinde de tutarsızlık yapılmamalıdır.

Ders kitaplarında ölçme değerlendirme bölümleri özenle hazırlanmalıdır. Derse hazırlık kısmı öğrencileri konuya hazırlamaya yönelik olmalıdır. Dersin sonunda öğrencilerin kazanımı edinip edinmediklerini tespit etmeye yönelik ölçme değerlendirme unsurları geliştirilmelidir.

KAYNAKÇA

- Açıl, Ö., Güvenç, H., Hayta, A., Kılıç, S., (2022). *Ortaokul ve imam hatip ortaokulu 7. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı*. İzmir: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Agacanov, S.G. (2010). *Oğuzlar*. Ekber N. Necef, Ahmet Annaberdiyev (Çev.), İstanbul: Selenge Yayınları.
- Akalın Eryavuz, Ş. (2022). “Kervansaray”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (Cilt. 25, s.299-302). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Akengin, H. (2015). Tarih öğretiminde kullanılan haritalar üzerine bir değerlendirme. *TUHED Türk Tarih Eğitimi Dergisi*, 4(1), 122-155.
- Akpınar, B. (Tarihsiz). *Eğitimde Program Geliştirme*. Ankara: Data Yayınları.
- Aksarayî. (2023). *Müsâmeretü'l-ahbâr*. Mürsel Öztürk (Çev.), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Aktekin, S. (2009). Türkiye’de tarih eğitimi. S. Aktekin, P. Harnett, M. Öztürk ve D. Smart (Ed.), *Çok kültürlü bir Avrupa için tarih ve sosyal bilgiler eğitimi* içinde (s. 27-44). Ankara: Harf Eğitim Yayıncılığı.
- Arslan, M. (2016). Sosyal bilgiler 6. sınıf ders kitabında tarihi coğrafya unsurları. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 3(5), 42-49.
- Aşılıoğlu, B. (2010). Başlıca öğrenme ve öğretim ilkeleri. M. Arslan (Ed.), *Öğretim ilke ve yöntemleri* içinde (s. 27-45). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Ayan, E. (2013). *Büyük Selçuklu İmparatorluğunda Oğuz İsyanı*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Aydın, B. (2011). Gelişimin doğası. B. Yeşilyaprak (Ed.), *Eğitim psikolojisi gelişim – öğrenme – öğretim* içinde (s. 31-54). Ankara: Pegem Akademi.
- Aydoğan, D. (2018). Gelişim ile ilgili temel kavramlar. Ş. Işık (Ed.), *Eğitim psikolojisi* içinde (s. 26-40). Ankara: Pegem Akademi.
- Azimi. (2006). *Tarih (Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler)*. Ali Sevim (Çev.), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Bal, M. S. (2020). Türkiye’de Selçuklu tarihi öğretiminin tarih dersi programı, tarih dersi kitabı ve orta öğretim tarih öğretmenleri görüşleri çerçevesinde incelenmesi. *Turkish History Education Journal*, 9(2), 570-585.
- Baltacı, A. (2019). Nitel araştırma süreci: Nitel bir araştırma nasıl yapılır? *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(2), 368-388.
- Baykara, K. (2012). İçeriğin ve eğitim durumlarının düzenlenmesi. H. Şeker (Ed.), *Eğitimde program geliştirme kavramlar yaklaşımlar* içinde (s. 163-181). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Bayram, S. ve Karabacak, A. H. (1981). Sâhib Ata Fahrü’-d-din Ali’nin Konya imaret ve Sivas Gökmedrese vakfiyeleri. *Vakıflar Dergisi*, (13), 21-69.
- Baysen, E. ve Silman, F. (2012). Yapılandırmacı yaklaşım. Z. Kaya (Ed.), *Öğrenme ve öğretme kuramlar, yaklaşımlar modeller* içinde (s. 197-225). Ankara: Pegem Akademi.

- Boydaş, N. (2003). Sosyal bilgiler ders kitaplarının görsel düzen açısından değerlendirilmesi. C. Şahin (Ed.), *Konu alanı ders kitabı inceleme kılavuzu sosyal bilgiler* içinde (s. 129-141). Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.
- Bundari. (2016). *Zubdet al Nusra ve Nuhbat al Usra*. Kıvameddin Burslan (Çev.), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Büyükalın Filiz, S. (2003). Ders kitabı ve öğretim programı ilişkisi (ders kitabında eğitsel tasarım). C. Şahin (Ed.), *Konu alanı ders kitabı inceleme kılavuzu sosyal bilgiler* içinde (s. 99-115). Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.
- Cemaloğlu, N. (2003). Öğretimde ders kitaplarının yeri ve önemi. *Konu alanı ders kitabı inceleme kılavuzu tarih 9-12* içinde (s. 1-32). Ankara: Nobel Yayın Ve Dağıtım.
- Ceyhan, E. ve Yiğit, B. (2005). *Konu alanı ders kitabı incelemesi*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Cüzcanî, M.S. (2020). *Tabakat-ı nasiri*. Erkan Göksu (Çev.), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Çinkırdaklı, T. (2013). *Türkiye'de sosyal bilgiler ve tarih öğretiminde Selçuklu tarihinin yeri ve önemi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Çopur, A. ve Seyhan, C. (2022). 2018 Sosyal bilgiler dersi öğretim programının sarmal programlama modeline uygunluğunun kazanım düzeyinde incelenmesi. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 35(3), 722-740.
- Demircioğlu, İ. H. (2010). *Tarih öğretiminde öğrenci merkezli yaklaşımlar tarih bölümü özel öğretim yöntemleri*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Demirel, Ö. (2003). *Kuramdan uygulamaya eğitimde program geliştirme*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Demirel, Ö. (2012). *Öğretim ilke ve yöntemleri öğretme sanatı*. Ankara: Pegem Akademi.
- Demirkent, I. (1996). "Haçlılar". *TDV İslam Ansiklopedisi*. (Cilt. 14, s.525-546). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Demirkent, I. (2022). "Kılıç Arslan". *TDV İslam Ansiklopedisi*. (Cilt. 25, s.396-398). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Dere, İ. ve Kırıl, N. Z. (2022). Türkiye'de sosyal bilgilerin yakın tarihi: 24 yıllık tecrübe (1998-2022). *Uluslararası Sosyal Bilgilerde Yeni Yaklaşımlar Dergisi*, 6(2), 206-224.
- Deveci, H. (2011). Türk eğitim tarihinde sosyal bilgiler. R. Turan ve K. Ulusoy (Ed.), *Sosyal bilgilerin temelleri* içinde (s. 19-36). Ankara: Pegem Akademi.
- Dinç, E. (2010). Tarih bilinci açısından tarih öğretiminin amaçları. M. Safran (Ed.), *Tarih nasıl öğretilir? tarih öğretmenleri için özel öğretim yöntemleri* içinde (s. 70-75). İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi.
- Dolmaz, M. ve Metin, Ö. (2021). Sosyal bilgiler ders kitaplarında tarih konularının yeri. *Turkish History Education Journal*, 10(1), 88-114.
- Dönmez, C. (2003). Sosyal bilimler ve sosyal bilgiler. C. Şahin (Ed.), *Konu alanı ders kitabı inceleme kılavuzu* içinde (s. 31-40). Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.

- Duman, A. (2003). Sosyal bilgiler ders kitaplarında dil ve anlatım. C. Şahin (Ed.), *Konu alanı ders kitabı inceleme kılavuzu sosyal bilgiler içinde* (s. 121-128). Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.
- Ebu'l Fazl Beyhakî. (2019). *Tarih-i Beyhakî*. Necati Lügal (Çev.), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi.
- Erden, M. ve Akman, Y. (2012). *Eğitim psikolojisi gelişim – öğrenme – öğretme*. Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Evirgen, Ö. F., Özkan, J., Öztürk, S., (2022). *Ortaokul ve imam hatip ortaokulu 5. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı*. İzmir: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Gökkaya, K. ve Oruç, Ş. (2003). Sosyal bilgiler ders kitaplarında görsel materyallerin kullanımına bir örnek: fotoğraf. C. Şahin (Ed.), *Konu alanı ders kitabı inceleme kılavuzu sosyal bilgiler içinde* (s. 145-155). Ankara: Gündüz Eğitim Ve Yayıncılık.
- Günel, H. ve Kaya, R. (2012). Tarih öğretmenlerinin yapılandırmacı yaklaşım uygulamaları hakkında görüşleri (Erzurum örneği). *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(2), 100-115.
- Güngör Akıncı, B. A. ve Dilek, D. (2012). Sosyal bilgiler öğretiminde temsili resim kullanımıyla tarihsel düşünme becerilerinin geliştirilmesi. *M.Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, (36) 5-23.
- Güngör, O. (2019). *Sosyal bilgiler ders kitaplarında (2017-2018 dönemi) Hitit tarihinin tarih öğretimi açısından değerlendirilmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi.
- Gümüş, İ., Demir, Y., Koçak, E., Kaya, Y. ve Kırıcı, M. (2008). Modelle öğretimin öğrenci başarısına etkisi. *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10(1), 65-90.
- Hali, S. (2014). Tarih öğretimi ve ders kitapları. *Uluslararası Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 158-166.
- Hayta, N. ve Karabağ, Ş. G. (2003). Değerlendirme soruları açısından tarih ders kitapları. *Konu alanı ders kitabı inceleme kılavuzu tarih 9-12 içinde* (s.97-130). Ankara: Nobel Yayın Ve Dağıtım.
- Hesapçıoğlu, M. (1998). *Öğretim ilke ve yöntemleri eğitim programları ve öğretim*. İstanbul: Beta Basım Yayın Dağıtım.
- İbn Bibi. (2020). *El-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ-iyye*. Mürsel Öztürk (Çev.), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İKY. (2014). *İlköğretim kurumları yönetmeliği*. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı.
- İbn Kesir. (1994). *El-Bidaye ve'n-Nihaye*. Mehmet Keskin (Çev.), C.12, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- İbnü'l Esir. (1991). *El-Kâmil Fi't Tarih*. Abdülkerim Özaydın (Çev.), C.9, İstanbul: Bahar Yayınları.
- Kafesoğlu, İ. (1998). “Alp Arslan” *TDV İslam Ansiklopedisi*. (Cilt. 2, s.526-530). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kandemir, M. (2018). Bilişsel gelişim. Ş. Işık (Ed.), *Eğitim psikolojisi içinde* (s. 85-129). Ankara: Pegem Akademi.

- Karabacak, K. (2018). Öğretim ilkeleri. S. Güven ve M. Özerbaş (Ed.), *Öğretim ilke ve yöntemleri içinde* (s. 163-189). Ankara: Pegem Akademi.
- Karasar, N. (2012). *Araştırmalarda rapor hazırlama*. Ankara: Nobel Yayın ve Dağıtım.
- Kaya, A. (2023). *2005 ve 2018 yılı sosyal bilgiler dersi öğretim programları ve ders kitaplarının tarih içerikleri bağlamında karşılaştırılması* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi.
- Kılıç, A. ve Seven, S. (2002). *Konu alanı ders kitabı incelemesi*. Ankara: Pegem Akademi.
- Kinnamos, I. (2001). *Historia*. Işın Demirkan (Çev.), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Koç, M., Yavuzer, Y., Demir, Z. ve Çalışkan, M. (2001). *Gelişim ve öğrenme*. Ankara: Nobel Yayın Ve Dağıtım.
- Köstüklü, N. (2006). *Sosyal bilimler ve tarih öğretimi*. Konya: Yazarın Kendisi.
- Köymen, M.A. (2011). *Büyük Selçuklu İmparatorluğu tarihi ikinci imparatorluk devri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi.
- Kuran, A. (1969). *Anadolu medreseleri*. C.1, Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Yayınları.
- Kurt, B. (2021). *II. Meşrutiyet yıllarından günümüze tarih ders kitaplarında Selçuklu tarihi ve medeniyeti konularının öğretimi (1910-2020)* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Kurt, N. (2022). *Tarihi şahsiyetlerin sosyal bilgiler ders kitaplarında yer alma durumlarının karşılaştırmalı olarak incelenmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Aksaray Üniversitesi.
- Kuruoğlu, L. (2006). *Sosyal bilgiler müfredatında Osmanlı öncesi Türk tarihinin öğretimi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Fırat Üniversitesi.
- Küçükahmet, L. (1998). *Öğretim ilke ve yöntemleri*. İstanbul: Alkım Yayınları.
- Küçükkaragöz, H.(2011). Bilişsel gelişim ve dil gelişimi. B. Yeşilyaprak (Ed.), *Eğitim psikolojisi gelişim – öğrenme – öğretim içinde* (s. 81-115). Ankara: Pegem Akademi.
- Küsgün, A. ve Ercan, R. (2023). Sosyal bilgiler 6. sınıf ders kitabında tarihî yollar başlıklı içeriğin konu kazanımı bakımından değerlendirilmesi. *Sinerji Uluslararası Alan Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 36-55.
- Küsgün, O. (2023). “Sivas Gök Medrese”. M. A. Hacıgökmen (Ed.), *Türkiye Selçuklu sultanları külliyesi III. Gıyâseddin Keyhüsrev (1266-1282)*. (Cilt. 10, s.241-267). Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.
- MEB. (2018a). *Tarih dersi öğretim programı*. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı.
- MEB. (2018b). *Sosyal bilgiler dersi öğretim programı*. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı.
- MEB. (2023). *Sosyal bilgiler dersi öğretim programı*. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı.
- Metin, O. ve Ünal, Ş. (2022). İçerik analizi tekniği: iletişim bilimlerinde ve sosyolojide doktora tezlerinde kullanımı. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(Özel Sayı 2), 273-294.

- Nizamülmülk. (2020). *Siyasetname*. Mehmet Altay Köymen (Çev.), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Odabaşı, Z. (2019). *Selçuklunun Son Veziri Sâhib Ata Fahreddin Ali ve Vakıfları*. İstanbul: Bilge Kültür ve Sanat Yayınları.
- Öcal, M. (2022). *Sosyal bilgiler ders kitaplarında zaman ve kronolojiyi algılama becerisi bağlamında tarihi şahsiyetlere yer verilme durumunun incelenmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Aksaray Üniversitesi.
- Özaydın, A. (1992). “Berkyaruk”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (Cilt. 5, s.514-516). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özaydın, A. (2004). “Melikşah”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (Cilt. 29, s.54-57). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özaydın, A. (2020). “Muhammed Tapar”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (Cilt. 30, s.576-578). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özgül, H. (2021). *Dokuzuncu sınıf öğrencilerinin Türk dili ve edebiyatı dersine ilişkin hazırbulunuşluk düzeylerinin değerlendirilmesi* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Malatya İnönü Üniversitesi.
- Özkarakoç, Ö. (2019). Türk kültür coğrafyasının ortak değeri Nasreddin Hoca'nın bazı heykelleri üzerine değerlendirmeler. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(1), 157-175.
- Özsu, F. (2017). *Ortaokul sosyal bilgiler ders kitaplarında yer alan tarih ünitelerindeki savaş konularının, öğrencilerin tarih algısı üzerindeki etkisi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi.
- Öztaş, S. ve Turan, R. (2009). İlköğretim altıncı sınıf sosyal bilgiler tarih ünitelerinin işlenişinde öğretmenlerin kullandıkları öğretim yöntemleri. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 7(4), 903-932.
- Öztürk, M. (2010). Tarih öğretiminde harita bilgisi kullanımı. M. Safran (Ed.), *Tarih nasıl öğretilir? tarih öğretmenleri için özel öğretim yöntemleri* içinde (s. 184-194). İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi.
- Peacock, A. (2020). *Büyük Selçuklu İmparatorluğu tarihi*. Özkan Akpınar (Çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Phillips, I. (2009). Tarih öğretiminde tartışmalı ve hassas konular . S. Aktekin, P. Harnett, M. Öztürk ve D. Smart (Ed.), *Çok kültürlü bir Avrupa için tarih ve sosyal bilgiler eğitimi* içinde (s. 121-132). Ankara: Harf Eğitim Yayıncılığı.
- Piyadeoğlu, C. (2013). Selçuklu hanedanının önemli bir mensubu: İbrahim Yinal. *Türkiyat Mecmuası*, 23(2), 117-143.
- Reşidü'd-din Fazlullah. (2018). *Cami'ü't-Tevarih (Zikr-i Tarih-i Al-i Selçuk)*. Erkan Göksu, H. Hüseyin Güneş(Çev.), İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Sadrüddîn, Ebu'l-Hasan Ali İbn Nâsır İbn Ali el-Hüseyinî. (1999). *Ahbarü'd Devleti's Selçukiyye*. Necati Lügal (Çev.), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Safran, M. (2009). Türkiye'de tarih öğretimi ve meseleleri. M. Demirel ve İ. Turan (Ed.), *Tarih öğretim yöntemleri* içinde (s. 7-25). Ankara: Nobel Yayıncılık.

- Safran, M. (2010). Tarih nerededir?. M. Safran (Ed.), *Tarih nasıl öğretilir? Tarih öğretmenleri için özel öğretim yöntemleri içinde içinde* (s. 17-20). İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi.
- Safran, M. ve Ata, B. (2003). Öğrencilerin tarih metinlerinden anlam çıkarmalarına yönelik araştırmalara bir bakış. C. Şahin (Ed.), *Konu alanı ders kitabı inceleme kılavuzu içinde* (s. 339-344). Ankara: Gündüz Eğitim Ve Yayıncılık.
- Saydam, A. (2009). Öğrenil(e)meyen asır: Türkiye’de xx. yüzyıl tarihinin öğretilme(me)si. S. Aktekin, P. Harnett, M. Öztürk ve D. Smart (Ed.), *Çok kültürlü bir Avrupa için tarih ve sosyal bilgiler eğitimi içinde* (s. 45-64). Ankara: Harf Eğitim Yayıncılığı.
- Senemoğlu, N. (2018). *Gelişim öğrenme ve öğretim kuramdan uygulamaya*. İstanbul: Anı Yayıncılık.
- Sevim, A. (1987). *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sevim, A. (2020). “Süleyman Şah I”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (Cilt. 38, s.103-105). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Sevim, A. ve Merçil, E. (2020). *Selçuklu devletleri tarihi siyaset, teşkilat ve kültür*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sönmez, V. (1999). *Sosyal bilgiler öğretimi ve öğretmen kılavuzu*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Subaşı, M. ve Okumuş, K. (2017). Bir araştırma yöntemi olarak durum çalışması. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(1), 419-426.
- Tokat, Ö. (2022). *Ortaokul sosyal bilgiler öğretim programında kültür ve miras öğrenme alanının yeri ve ders kitaplarına yansımaları* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi.
- Tokcan, H. (2003). Sosyal bilgiler ders kitapları ünite değerlendirme sorularının öğretim programına göre kapsam geçerliği ve Bloom’un bilişsel alan basamaklarına göre analizi. C. Şahin (Ed.), *Konu alanı ders kitabı inceleme kılavuzu sosyal bilgiler içinde* (s. 157-192). Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.
- Topçuoğlu, Z. (2019). *Sosyal bilgiler ders kitaplarındaki tarihi şahsiyetlerin araştırılması* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Tosun, T. ve Çalışkan, H. (2020). Sosyal bilgiler öğretmen ve öğretmen adaylarının kültür ve miras öğrenme alanına ilişkin pedagojik içerik bilgilerinin incelenmesi. *Journal Of Interdisciplinary Education: Theory And Practice*, 2(1), 1-22.
- Turan, O. (2010). *Türk cihan hakimiyeti mefkuresi tarihi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Turan, O. (2012). *Selçuklular ve Türk-İslam Medeniyeti*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Turan, R. ve Ulusoy, K. (2011). Sosyal bilgilerde tarihin yeri ve önemi. R. Turan ve K. Ulusoy (Ed.), *Sosyal bilgilerin temelleri içinde* (s. 137-145). Ankara: Pegem Akademi.
- Türk, C. (2017). *Sosyal bilgiler ders kitaplarında yer alan tarih konularının 1955 yılı ortaokul tarih ders kitapları ile karşılaştırılması* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi.

- Uçar, E. ve Yeşilyaprak, B. (2011). Öğrenmeden öğretime. B. Yeşilyaprak (Ed.), *Eğitim psikolojisi gelişim – öğrenme – öğretim içinde* (s. 309-354). Ankara: Pegem Akademi.
- Urfalı Mateos vekayi-nâmesi (952- 1136) ve Papaz Grigor'un zeyli (1136-1162)*, Hrant D. Andreasyan(Çev.), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ürkmez, R. K. (2018). *Menâkıbnâmelere göre Selçuklu Anadolu'sunda tasavvufi zümreler* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Selçuk Üniversitesi.
- Yalçın, A. (2023). *Sosyal bilgiler dersi öğretim programı ve ders kitaplarında tarihi metinlerin değerler açısından incelenmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Bartın Üniversitesi.
- Yalçın, A. ve Güleç, S. (2022). Sosyal bilgiler ders kitapları “kültür ve miras” öğrenme alanında yer alan değerlerin incelenmesi. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 35(3), 741-762.
- Yeşilyurt, E. (2020). Öğretmenin pusulası: genel öğretim ilkeleri. *Ekev Akademi Dergisi*, (83), 263-288.
- Yıldırım, A., Şimşek, H. (2011). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yıldırım, C., Kaplan, F., Kuru, H., Yılmaz M., (2022). *Ortaokul ve imam hatip ortaokulu 6. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı*. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.